

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KAAN POLATLAR

Göçebe-Çoban Halkların Tarihsel Rollerı

Sosyologca
Kitapları

131 KAAAN POLATLAR Göçebe-Çoban Halkların Tarihsel Roller Doğu Kıta

KAAN POLATLAR

GÖÇEBE-ÇOBAN HALKLARIN
TARİHSEL ROLLERİ

BİR NÜFUS TEORİSİ

KAAN POLATLAR

GÖÇEBE-ÇOBAN
HALKLARIN
TARİHSEL ROLLERİ
BİR NÜFUS TEORİSİ

DOĞU(KİTABEVİ

Doğu Kitabevi - 131

Kaan Polatlar

GÖÇEBE-ÇOBAN HALKLARIN TARİHSEL ROLLERİ
BİR NÜFUS TEORİSİ

T.C.

Kültür ve Turizm Bakanlığı

Sertifika No: 16997

1. Baskı: Mart 2016

Bu kitabın tüm yayın hakları Doğu Kitabevi'ne aittir.
Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında tüm alıntılar,
Kültür Bakanlığı Telif Hakları Sözleşmesi gereği
yayınevinin iznini gerektirir.

Dizgi - Kapak Tasarımı: Atilla Ceylan

Redaksiyon: Hakan Erpolat

Baskı-Cilt

Ozan Matbaacılık Ltd. Şti.

Davutpaşa Cad. Güven San. Sitesi C Blok No: 223-224 Topkapı İstanbul

Matbaa Sertifika No: 11329

ISBN: 978-605-9093-66-8

Doğu Kitabevi

Cağaloğlu Yokuşu, Narlıbahçe Sokak, No: 6 Cağaloğlu İstanbul

Tel: 0212 527 29 26 Faks: 0212 527 29 26

www.dogukitabevi.com

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM I

GÖÇEBE-ÇOBANLIĞIN DİĞER ÜRETİM

BİÇİMLERİNDEN FARKLILAŞMASI 7

Tarımcı ve Göçebe-Çoban Toplamların Birbirlerinden Ayrışmalarının Nedenleri	7
Avcı-Toplayıcılıktan Tarım ve Hayvan Yetiştiriciliğine Geçen Toplamlar Hakkında Teorik Sorunlar	20
Soy Örgütlenmesinden Devlete	27
Yerleşik Tarımcı Toplamlarda Avcı-Toplayıcı Kültürü İzleri: Sparta Toplumu	42
Göçebe-Çobanlar	59
Hunların Soy Yapısı	68
Geleneksel Kabile Yapısı İle Orda Teşkilatının Zıtlığı	73
Askeri Demokrasi ve Yok Oluşu	83
Kabile Toplum Yapısının Yıkılışı	88
Ordalar	91
Çin’de Sui’ler ve Sonrası	102
O Zamanki Çin’de Nüfus Sorunu	120
Sonuç	129

BÖLÜM II	
TÜRKLERİN VE MOĞOLLARIN	
KÜLTÜREL YARATIMLARI	139
Türeyiş Efsaneleri	139
Oğuz Destanı	154
Oğuz Adının Kökeni	173
KAYNAKÇA	190

BÖLÜM I

GÖÇEBE-ÇOBANLIĞIN DİĞER ÜRETİM BİÇİMLERİNDEN FARKLILAŞMASI

Tarımcı ve Göçebe-Çoban Toplulukların Birbirlerinden Ayrışmalarının Nedenleri

Bugünkü büyük devletler kurmuş ulusların hiçbiri, *Neolitik Devrimi* yaparak tarıma geçen Ön Asyalı Neolitik çiftçilerin doğrudan torunları değildir. Buna mukabil, Avrupa ve Asya'nın köklü devlet ve imparatorluklarını kuran ulusların hepsi de -belki Çinlileri bu kategorinin dışında tutmak gerekir- eski göçebe-çoban kavimlerin ardıllarıdır. Fakat onlar da uygarlık sahnesine adım attıklarında eski yaşantıları hakkında hemen hemen hiçbir şey hatırlamayan tarımcı çiftçiler olarak boy göstermişlerdir. Tarihin garip cilvelerinden biridir bu. Ama daha da ilginç, bu yeni çiftçiler de mutlaka ürünlerine göz diken başka çoban topluluklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Göçebe-çoban toplulukların, çiftçilere tasallut etmelerinin tarihi, neredeyse ilk yazılı kaynaklara kadar uzanır.

Sümerler, tarihin en eski yazısını bularak arkaik dünya hakkında ilk bilgileri veren muhteşem uygarlıklarını kurmak için Mezopotamya'ya geldiklerinde, o bölgenin yerlisi bile değillerdi. Bir göç sonucu Mezopotamya'yı istila etmişlerdi. Uygarlıklarının doruğunda gerçi *Martu* ve *Guti* göçebe saldırılarını göğüsleyebilmişler ve onları bir şekilde bertaraf etmeyi başaramışlardı ama güneyden gelen ve ülkelerini yavaş yavaş doldurmaya başlayan göçebe Samiler, en nihayet Sümerlerin sonunu hazırladılar.

Dünya üzerindeki en eski devleti kuran ve nedeysse bütün tarihleri kraliyet sülalelerinin egemenliği altında şekillenen Mısırlıların da ilk kraliyet sülalesini kuranların göçebe bir aşiretin temsilcileri olabileceğini söyleyenler vardır.¹ Her eski uygarlığın başına bu göçebe-çobanlar musallat olmuş olsa da tarihsel galibiyet tarımcıların hanesine yazıldı. Çünkü tarım bölgeleri binyıllar içinde genişlemiş, en geçerli ve garantili üretim biçimi olarak yaygınlık kazanmış; en nihayetinde Avrupa'da burjuva sınıfını yaratarak yeni bir üretim ve toplum biçimine (kapitalist) evrilerek göçebe-çobanlarla eski rekabetine son noktayı koymuştur. Sanayi devriminden sonra artık çiftçilik bile başat üretim biçimi değildir.

Yine de, sonunu bildiğimiz bu sürecin ilk başlarının o kadar berrak olmadığı kesindir. İnsanlık tarihinin en uzun evresi avcı-toplayıcı yaşam tarzıyla geçilmiştir. Topu topu 13-14 binyıl kadar önce ilk tarımcı Neolitik köyler Ön Asya'da belirmeye başlayınca ve bu Neolitik Devrim² hızla dünya geneline yayılınca kadar bile bu küçük tarımcı köyler hâlâ, dünyanın geri kalan sahalarında varlığını devam ettiren avcı-toplayıcılardan çok daha büyük bir uygarlık cevheri taşıyor sayılmazlardı. Uygarlığa giden yolda tarımın ikinci bir devrim daha yaratması gerekiyordu. Yani Şehirleşme Devrimini...

Sanıldığı gibi tarıma geçmiş her küçük köy, özünde birer şehre dönüşme potansiyeli taşımıyordu ya da köylerle dolu bir sahada eninde sonunda bir şehrin kurulabileceğini varsaymak da tam bir yanılgıydı. Bunu, tarihin ilk safhalarına bakarak anlamak mümkündür. Şehirleşme devrimini

¹ Erik Hornung, **Mısır Tarihi**, Kabalcı Yayınları, s. 10.

² Tanım Gordon Childe'a aittir ve ondan sonra pek çok araştırmacı bu tabiri severek kullanmıştır. Bkz. **Gordon Childe Kendini Yaratan İnsan**, Varlık Yayınları, s. 54-78.

yaparak insanlığın *Uygarlık* aşamasına geçebildiği sadece iki saha vardır. Mezopotamya ve Mısır... Bu kadar büyük bir dönüşümün ancak yukarıda zikredilen iki küçük sahada gerçekleşebilmiş olmasının da kendince sebepleri vardır. Mezopotamya ve Mısır göz önünde bulundurulduğunda, her şeyden önce verimli bir toprak, ılımandan biraz daha sıcak diyebileceğimiz bir iklim ve güneşin kuruttuğu topraklara can veren nehirler, şehirleşme için olmazsa olmaz koşullar gibi görülmektedir.

Nehirlerin sulu tarımın temel koşulu oldukları bilinen bir gerçeklik olmakla birlikte her nehrin bir uygarlığı yaratmadığı da kesindir. Dolayısıyla bir şehir uygarlığının ortaya çıkması için bir ırmağın mevcudiyeti kesinlikle yeterli koşul değildir. Bu durumda nehrin, tarım topraklarının sulama ihtiyacını karşılamak için büyük bir su hacmine ve debiye mi sahip olması gerektiğini sorgulayarak işe başlamak gerekmektedir.

Mısır ve Mezopotamya örneklerinde nehrin su hacmi, aslında sadece taşıdığı alüvyon birikintileriyle yarattığı delta ovaları sayesinde bir anlam kazanmış olabilir. Çünkü bu ovalar gerçekten de tarımsal üretim açısından son derece verimli alanlardı. Yine de bu saydığımız özellikler sadece nüfus artışında işe yaramış olmalıdır. Nüfus artışının illa da kent nüfusunu yaratması, sosyolojik bir kural değildir. Bu nüfus pekâlâ da çok sayıda köyde istihdam edilebilirdi. Zaten Mezopotamya ve Mısır'da ilk şehirler ortaya çıkmadan önce nüfusun genel dağılımı da bu yöndeydi.

Öte yandan bu kadar dağınık köylerin savunma güvenliği yaratamamak gibi bir sorunu vardır. Çok sayıda köyü bir şehir birliği altında toparlayan etken, kesinlikle güvenlik ihtiyacıdır. İşte bu noktada nehir ve ırmakların bir başka işlevi daha olması gerekir: Onların aynı zamanda, kıyısında kurulan şehir-devletlerine yönelik istilalara

karşı doğal bir set işlevi yapacak kadar büyük su hacmi taşıdıkları gerçeğini de göz önünde bulundurmalıyız. Ancak bu iki işlevi yerine getirebiliyorsa, yani bereketli ve uygun sıcaklığa sahip bir iklimin hüküm sürdüğü toprakları sulayıp, debisinin bolluğu yüzünden iki kıyısı arasındaki geçiş imkânını önemli oranda kısıtlıyorsa, nehir işe yarar bir hâle gelebiliyordu. Bu savımızı bir örnekle kanıtlayalım. Herodot'un Tarih'inde Pers kralı Kiros'un, Babil'i ele geçişini anlattığı ilginç bir bölüm vardır:

*"Orduyu iki noktada topladı, yukarıda ırmağın kente girdiği yerde ve aşağıda kentten çıktığı yerde; ve emir verdi, dedi ki, su, içine girilebilecek kadar çekildiği zaman, yürüyüp kente gireceksiniz. Bu karar alındıktan ve emir verildikten sonra, kendisi oradan çekildi, savaşta kullanılmayan hizmet birliklerini yanına aldı. Gölün yanına geldi. Babil kraliçesi ırmak ve göl için daha önce ne yapmış idiyse, o da aynısını yaptı; ırmağın suyunu bir kanaldan geçirterek, bataklık halinde kalmış olan göle çevirtti, ırmak yatağının suları çekildi, içinden geçilebilir hale geldi. Bu sonuç elde edilince, zaten bu niyetle yerlerini almış olan Persler, Fırat yatağından geçerek Babil'e girdiler, sular yeterince alçalmıştı, askerin dizlerinin az üstüne kadar ancak çıkabiliyordu. Aslında Babilliler, Kiros'un tasarladığı şeyi önceden haber alsalar ya da sezinleselerdi, Perslerin kente doğru yürümelerinden telaşa kapılmazlar, korkunç bir kırım yapabilirlerdi; ırmağa açılan kapıları kapatmak ve iki kıyıdaki duvarların üzerine çıkmak, gelenleri ağın içine düşmüş gibi yakalamak için yeterdi. Ama böyle olmadı."*³ Sonuçta Babil bu şekilde düştü.

Bu fetih, Mezopotamya'nın siyasal bir merkez, güçlü devletlerin doğuş ve dayanak yeri olma özelliğini kaybettiği son büyük olaydır. Bundan sonraki dönemlerde Mezo-

³ Herodotos, **Herodot Tarihi**, Remzi Kitabevi. s. 76-77.

potamya'dan büyük devletler çıkmayacaktır. Hem Mezopotamya ve hem de Mısır yabancı krallıkların eyaletlerine dönüşecek ya da yabancı fatihlerin kurduğu krallıklar altında yaşayacaktır. Çünkü artık nehirler, güçlü orduların geçişi için ciddi engeller olmaktan uzaklaşmaya başlamaktadır. Bundan böyle imparatorlukların kurulup yaşaması için daha büyük su engellerine ve bazı birtakım doğal oluşumların perdelemesine ihtiyaç vardır.

Tarihi Konstantinopolis, Doğu Roma'nın başkenti olarak seçildiğinde bugünkü Fatih ilçesinin sınırları içinde yer alan tarihi yarımadanın en dikkat çekici savunma avantajı, debisi yüksek bir ırmağın geçit vermez gücünden çok daha fazlasına sahipti. Üç yanı denizlerle çevrili bu kara parçasının asıl savunma noktası olan karasal arka tarafının güçlü surlarla korunması, kentin savunulması için yeterli geliyordu. Çünkü diğer üç tarafı zaten deniz koruyordu. Şehrin denize ve Haliç'e bakan surları, karasal tarafın surlarına kıyasla hayli zayıftı ama bu kadarı bile, hiç zorlanmadan denizden gelecek saldırıları bertaraf etmeye yetiyordu. Ordunun asıl gücü karasal doğu yönündeki surlar üzerinde yığınak yapıyordu. Bu da Konstantinopolis'in yeni top teknolojisiyle tanışmadan önce asla gerçek bir muhasaraya uğramadığı anlamına geliyordu.

Dünyanın en büyük imparatorluklarından birini kuran Roma, kent olarak gerçi denizle çevrenlenmemişti ama İtalya'yı bütünüyle ele geçirdikten sonra İtalya topraklarının bizzat kendisi, daracık dağlık bir araziye çevreleyen Akdeniz'in koruyuculuğu altında yabancı istilalara karşı savunulması hayli kolay doğal bir kalkana sahip oluyordu.

19. Yüzyılda dünyanın en büyük sömürge imparatorluğuna dönüşen İngiltere, bir ada olmasından dolayı kıta Avrupa'sının fırtınalı siyasi ikliminden ve askeri çekişmelerinden uzakta, doğal bir yalıtıma sahip bulunmasıyla

saldırı gücünü heba etmediği için dünyanın en güçlü devletine dönüşebilmiştir. Ve şimdi de Amerika Birleşik Devletleri, iki zayıf komşu ve devasa okyanusların koruyuculuğuyla, İngiltere'nin bir zamanlar sahip olduğu coğrafi üstünlüğü devralmıştır.

Biz yine günümüzden geçmişe doğru gidelim ve bir şehrin kurulup ciddi bir savunma gücüne erişebilmesi için gerekli coğrafi niteliklere göz atmaya devam edelim.

Nehirlerin yanı sıra tahkimatı güçlendiren deniz veya büyük göllerin varlığı, korunaklı bölgenin daha da genişlemesine yardım etmiş olmalıdır. Büyük şehirlerin kurulup buraları besleyecek yoğun tarımsal üretimin yapıldığı yerlerde savunma gücü, hayati bir ihtiyaçtır. Şehirleri dolduran insan gücü aynı zamanda yerleşimin etrafını çevirecek sur duvarlarını da yapmayı becerebilmelidir. Ama genel anlamıyla savunma için bu bile yeterli olmaz. Çünkü tarımsal üretim kırılgan bir yapıya sahiptir ve istilacı düşmanların, tarlaları yakmak gibi basit bir saldırı hamlesini göğüsleyebilmek için şehrin içindeki ambarların en az birkaç aylık tahılı saklayacak kadar dolu olması da gereklidir. Bu artı-ürünü yaratmak için verimli ve sulak topraklara, uygun iklime ihtiyaç vardır. Kısacası şehirlerin ortaya çıktığı toprakların sadece ekilebilir olması yeterli değildir; bunların çok verimli de olması gerekir. Bu gerekli koşullar varolduktan sonradır ki, şehir halkı için gerekli emniyeti ancak, verimli toprakların doyurduğu kalabalık bir nüfus yaratabilir.

Buna mukabil, bu kalabalık nüfus, aynı zamanda şehir uygarlığının alttan alta mezarını da kazın bir niteliğe sahiptir. Çünkü bir müddet sonra tarım topraklarının yeterli gelmediği durumlarda ortaya çıkan topraksız eski çiftçiler, hızla şişen köle sınıfının saflarına katılmak zorunda kalıyorlardı. Sömürölmekten, insan yerine konulmamaktan

hoşnutsuz bir nüfus, şehrin yarattığı bütün değerlere sırtını dönüyordu. Şehrin bekası, artık onlar için bir anlam ifade etmiyordu. Şehirlerin içten yıkımını engelleyen tek etken ise kölelerin fazlaca bir ömrünün olmamasıdır ve elden ayaktan düştüğü andan itibaren ölümü, onun acılarını dindiren en büyük lütuf durumundadır.

Köleler, daha Sümer döneminden başlayarak onca şişkin nüfuslarına rağmen asla *kendi kurtuluşlarını arayan bir sınıf*⁴ olarak ortaya çıkamamışlardır. Ama öte yandan, kendilerinin de dâhil olduğu toplumu tehdit eden bir düşman belirlediğinde ne yapıyorlardı? Muhtemelen ya tamamen tarafsız kalıyor veya daha da kuvvetle muhtemeldir ki, düşmana yardım ve yataklık yapıyorlardı. Ama yine de onların tavırları hakkında kesin bir karara varmak için fazlaca bir belge yok.

Öte yandan, pek çok toplumda düşmana yardım ve yataklık yapanlar, çoğunlukla henüz köleliğe düşmemiş küçük çiftçilerdi. Örneğin T'ang dönemi Çin'inde ortaya çıkan Moğol kökenli *Kidan* kabilelerinin *Hebei* eyaletine yaptığı baskınlar bertaraf edildikten sonra kraliçe (Wu Zetian), bu göçebelere yardım ve yataklık ettiklerinden dolayı bu havalinin Çinli halkını cezalandırmıştır.⁵ Kısacası asıl altüst dinamiğini taşıyanlar kölelerden ziyade, köleliğe düşme baskısı altında yaşayan bu küçük çiftçilerdir. Dolayısıyla bir tarımcı toplum, genellikle en parlak çağında, istilacılarla girdiği mücadelede kendi zayıflığını da bünyesinde taşıyordu.

Şehirleşmenin getirdiği güvenlik avantajları fark edildikten ve yaşamı kolaylaştıran mesleklerin, ancak artı-ürünün paylaşımını sağlayan şehir ortamında yaşama

⁴ Bu ibare, Marksizmin işçi sınıfı hakkındaki düsturudur.

⁵ Ray Huang, *Çin Tarihi –Bir Makro Tarih Yaklaşımı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 123.

olanağı bulduğu görüldükten sonra bu devrim de (Şehirleşme Devrimi) yavaş yavaş diğer toplumları etkisi altına almaya başladı. Şehirlerin yayılımı sadece Mezopotamya ve Mısır'la sınırlı kalmadı. Başlangıçta artı-ürün yaratabilen tarım toplumları dünya üzerinde hemen hemen aynı enlemler üzerindeki çok ince bir bant hattında ortaya çıkabilmişlerdi. İklim koşullarının bir lütfudur bu. Şehirleşme devrimi doğuya doğru yavaş yavaş İran, Hindistan ve Çin'e doğru yayıldı. Batı yönü ise Anadolu ve Yunanistan üzerinden devam etti.

Artı-ürünün yaratılabildiği bu verimli toprakların da doğal bir sınırı vardı ve en nihayet kuzeyin soğuk ikliminde, tarımsal üretimin istikrarı açısından ihtiyaç duyduğu kalabalık nüfusu yaratamadığı yerlerde şehir savunması sekteye uğramıştır. Aslında bugünkü bilgi birikimimizce tam olarak gözlemleyemediğimiz ve doğruyu söylemek gerekirse, belki de asla bilemeyeceğimiz bir dönüşüm, şehirleri yaratacak kadar büyük nüfusa ve bunların yarattığı artı-ürüne sahip olamayacak topraklarda da devam ediyordu. Dünya nüfusunun çok büyük bir bölümü eskinin avcı-toplayıcı yaşam biçiminden çıkıp yavaş yavaş tarımsal üretime ve hayvan yetiştiriciliğine evrilmeye başlamıştı.

Avcı-toplayıcı yaşam biçimi için yok oluş çanları çoktan çalmaya başlamıştı ama bu yok oluş özünde iki şekilde oldu. Bir kısmı doğrudan tarımcı topluluklara dönüştü. Tabi ki bu topluluklar kulübelerinin yakınlarında hayvan beslemeyi de ihmal etmiyorlardı. Fakat bu hayvanlar büyük sürüler oluşturmuyorlardı. Bununla ilgili en çarpıcı örnekler Romalı yazarların kuzey komşuları Cermenler hakkında verdiği bilgilerde saklıdır. Cermenler, bütünüyle uygar Romalıların görüş mesafesine girdiklerinde, gerçi artık tarımcı üretim biçimine geçmiş bir topluluktan ama

özellikle erkeklerde eski avcı karakteri henüz tam anlamıyla silinmediği için tarımı benimsemeleri de pek öyle kolay olmamıştır. Cermenler de, uygar Romalı komşuları gibi toprağı ekiyor ve çelimsiz hayvanlar yetiştirmeyi biliyorlardı. Bu toplulukların başaramadığı tek şey ise, şehirleşme devrimine ulaştıracak artı-ürünü sağlayabilmeleriydi. Nüfusları zaman içinde çoğalıyor, fakat şehirlere dönüşmüyordu.

I. Yüzyıl Cermenleri hakkında bilgi veren Tacitus, bu halkın şehirlerde ve hatta bitişik nizam evlerde bile yaşamaya katlanamadığını yazar.⁶ Dolayısıyla bu toplumlar, artı-ürün yaratamayan üretim biçimleriyle avcı-toplayıcılıktan gelme toplumsal kurumları tam olarak arkalarında bırakamıyorlardı.

Tacitus, Germen erkeklerinin tarlaları sürmek, yıllık hasadı beklemek yerine düşmana meydan okumayı ve savaşta yaralar almanın onurunu yaşamayı tercih ettiklerini yazar. Üstelik savaşta olmadıklarında dahi evin ve tarlaların bakımını yalnızca kadınlara, yaşlı ve çocuklara yüklediklerini de ilave eder.⁷ Yani daha sonraları uygarlığın olmazsa olmaz koşulu addedilen tarım, avcı-toplayıcı kökenli kabilelerin erkeklerinin hâlâ çok zor intibak ettikleri bir uğraş olarak bugünkü uygar toplumlarının atalarının hayatına girmiştir.

Bugünkü Avrupa uygarlığını yaratan ulusların atalarının bu garip alışkanlıkları ve tarımsal üretime karşı mesafeli duruşları Avrupalı ve Amerikalı araştırmacıların gözünden kaçmadı. Amerika kıtasında L. H. Morgan, Kızılderili İrakualar hakkında yaptığı araştırmaların Yunan ve Romalıların ilk dönemlerine benzediğini ileri sürdü. Bu

⁶ Cornelius Tacitus, *Germania*, Kabalcı Yayınları, s. 47.

⁷ A.g.y., s. 45.

çalışmadan çok etkilenen Marx ve Engels konuya özel bir ilgi gösterdiler. Nitekim Engels, “Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni” adlı eserini bu tezlere dayanarak ve onları geliştirerek yazdı. Bu yapıtında Engels, Roma uygarlığını yıkan Cermenleri, barbarlıklarıyla, çürümüş Roma uygarlık mirasına gençliği aşılayan kavim olarak selamladı.

Avcı-toplayıcı kabilelerin diğer bir kesimi ise açıkça başka bir üretim tarzına evriliyordu. Bunlar göçebe-çoban halklardı ve tarımı açıkça reddediyorlardı. Orta Asya toprakları tarımcı üretime pek fazla geçememiştir. Asıl sebep, bu topraklarda tarım yapılamamasından değil, belki de hayvancılığın çok daha kârlı bir uğraş olmasındandı. Bu durumda, göçebe-çobanlığı sadece tarıma elvermeyen sahalarda mecbur kalınan bir üretim biçimi olarak görmek yanıltıcı olabilir. Çünkü bazı kaynaklarda, Orta Asya Türk boylarına mensup olanlar içinde sadece fakir düşenlerin tarımla uğraşmak zorunda kaldığı ve bunun için yerleşik yaşama geçtiğine ilişkin ifadeler vardır.⁸ Dolayısıyla, Orta Asya coğrafyasının iklim koşulları göz önüne alındığında, büyük şehirler yaratacak bir elverişliliğe sahip olmadığına göre, Cermenlerinki gibi basit türden tarım ve hayvan yetiştiriciliği yerine büyük hayvan sürülerine bağlı bir yaşamı seçmek, aslında sadece bir tercih meselesiydi. Üstelik de gerçekten en doğru tercihti.

Zaten şunu belirtmekte fayda var ki, Asya içlerinin tarımla tanışmamış olduğunu düşünmek doğru da değildir. Bu bölgelerde de tarım denenmiş ama önemli bir sebepten dolayı sürdürülememiştir. Üstelik Moğolistan coğrafyasında tarım denemelerinde ilk anılması gereken isim de Cengiz Han’dan başkası değildir. Cengiz Han’dan önce

⁸ S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, Selenge Yayınları, s. 144.

Moğolların tam anlamıyla göçebe-çoban üretim biçiminde oldukları ve hayvancılıkla yaşamlarını sürdürdükleri bilinir. Bunun sebebine gelince... Cengiz İmparatorluğuna tanıklık etmiş tarihçilerden biri olan Cüveynî, Moğol (onun deyimiyle Tatar) topraklarının ziraata elverişli olmadığı tespitinde bulunur.⁹ Cüveynî'ye göre Moğol topraklarında hayvansal besinlere eşlik edebilecek biricik bitkisel gıda, ancak bazı dağ başlarında kendi başına yetişen yabani fıstıktır. Bunun dışında Moğolistan coğrafyasında insanın tüketebileceği başka bir bitkisel besin bulunmaz. Ama buna rağmen, Cengiz Han, kendi devletini henüz yeni kurma aşamasındayken bile halka toprak dağıtıp ziraatı teşvik etmesi üzerine, yine Cüveynî'nin deyimiyle, "*gıda maddeleri çoğalıp, içecekler Ceyhun ırmağı gibi akmaya başladı.*"¹⁰

Cüveynî'nin birer sayfa arayla yaptığı bu iki tespit arasındaki tutarsızlık barizdir. Bu topraklarda tarımın istenirse yapılabileceği ve hatta bu uygulamadan çok büyük ürün alınabileceği ortadayken, Cengiz Han zamanına kadar bunu Moğolların denememiş olması ilginçtir. Gerçi başkent Karakorum civarında eski bir Uygur kenti kalıntıları vardır. Cengiz İmparatorluğunun henüz yeni kurulduğu dönemlerde bu civarda bir kent olduğu dahi unutulmuştu. Efsanevi Uygur hükümdarı Buku (Bögü) Han zamanından kalma harabelerde, ancak bir hisar kalıntısı üzerinde ona ait bir kitabe bulduklarından dolayı Moğollar, bu kalıntıların Uygur kenti Ordu Balıg'a ait olduğunu anlayabilmişlerdir. Şehir harabelerinin biraz daha ilerisine Cengiz İmparatorluğunun ikinci hükümdarı Ögedey, yeni bir kent kurdurdu ve bu kente de Ordu Balıg adını verdi. Zamanla bu ismin yerine çevredeki dağın ve ondan kaynaklanan bir

⁹ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları s. 82.

¹⁰ *Agy*. s. 83.

nehriin adı olan *Karakorum* kullanılmaya başlandı.¹¹ Cengiz Han öldükten sonra oğlu Ögedey zamanında da tarımsal üretim teşvik edildi. Ögedey, Karakorum'da gayet sakin ve barışçıl bir tarzda hükümdarlık yapmıştır. Cüveynî, onun tarımsal üretimi koruyup kollaması hakkında şöyle bir anekdot nakleder:

*"Bir yıl Karakorum civarında ekinlerin yetiştiği zaman şiddetli bir dolu yağdı ve bütün ekinlere zarar verdi. Bunun üzerine şehirde bir dinara bile bir men un bulunamadı. Bu durum karşısında padişah tellal çağırarak ekinleri zarara uğrayan kimselerin telaşa kapılmamalarını, eğer bir defa daha tarlalarını ekip sular ve ürün alamazlarsa, onların bütün yiyeceklerinin hazinenin ambarlarından karşılanacağını duyurdu. Padişahın dediğini yapan herkes o yıl ömürlerinde hiç alamadıkları mahsulü aldılar."*¹²

Görüldüğü gibi tarımsal üretimde ısrar edilmesi hususunda Ögedey de babasıyla aynı azmi göstermiştir. Dolu gibi bir felaket, o topraklar için yeni bir deneme olan ziraattan vazgeçilip eski tarz hayvan yetiştiriciliğine ve göçebe yaşam alışkanlığına dönülmesini tetikleyebilirdi. Ama anlaşılan, bunu Ögedey de istemiyordu ve şehir yaşıntısının tarımsal üretime bağlı olduğunu bilen Kaan, bu denemeden vazgeçmek niyetinde değildi. Belki de tarımcı toplumların göçebelere çok daha kolay yönetilebilir olduğunu bildiği için ısrarla tarımı teşvik etmiştir. Ama ne yaparsa yapsın Moğolistan toprakları bir tarım memleketi olamamıştır.

Doğu ve Batı Türkistan'daki şehirlere, daha Hunlar ve Göktürkler döneminden beri Türk dilli topluluklar yerleşmeye başlamıştı. Dolayısıyla buraya yerleşen Türk

¹¹ *Agy.*, s. 225.

¹² *Agy.*, s. 218.

dilli topluluklar, göçebe-çobanlık yerine tarım ve ticaret işlerini de öğrenmeye başlamışlardır. Tarımın göçebeler arasında da zamanla yaygınlık kazandığını, II. Göktürk Devletinin en güçlü hükümdarlarından biri olan Kapgan Kağan'ın, Çin'deki T'ang hanedanı İmparatoriçesi Wu'dan yüz bin ölçek darı tohumu, üç bin takım tarım aleti ve birkaç on bin chin (bir ölçü birimi) demir istemesinden çıkarsayabiliriz.¹³

Belki tarımsal üretiminin yaygınlaşmasından olacak, Kapgan Kağan'dan sonra tahta çıkan Bilge Kağan, yeni şehirler kurmayı ve halkı bu şehirlerde iskân ettirmeyi kafasına koyunca, onun bu fikrine karşı çıkan vezir Tonyukuk olmuştur. Tonyuyuk, Çin'deki şehirlerde yaşamış, şehir hayatını bilen bir kişidir. Ama Göktürklerin de şehirlerde yaşaması fikrine gelince şiddetle bu tasarıya karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre Göktürklerin nüfusu Çinlilerin yüzde biri bile değildir. Bu kadar az nüfusla şehirlerde yaşamak demek, Çin'in gelip kolayca bu şehirleri işgal edebilmesi anlamına gelmektedir. Kalabalık ve bitmek tükenmek bilmeyen Çin ordularını yenebilmeyenin tek koşulu göçebe-çoban yaşam biçimini değiştirmekten geçmektedir. Çünkü bu sayede, hantal ve yavaş Çin ordularıyla başa çıkılabilmektedir. Dolayısıyla, onun görüşü Türklerin ana yurdu olan bugünkü Moğolistan coğrafyasında şehirlerin neden kurulamadığını, kurulsaydı bile neden sürdürülemediğini en iyi biçimde açıklar. Şehrin savunma gücü, kalabalık bir nüfusu barındırmasından kaynaklanır. Kalabalık nüfusa sahip Çin, bu nedenle göçebe halklar tarafından kurulan devletlerin en büyük düşmanı olmuştur. Muhtemelen bu farkındalık sebebiyle

¹³ Ahmet Taşağıl, **Kök Tengri'nin Çocukları**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, s. 162.

Cengiz Han, ele geçirdiği ülkelerdeki şehir halkını bilinçli bir şekilde kırıma tabi tutarak nüfuslarını azaltmış ya da kimi şehirleri tamamen yok etmiştir.

Avcı-Toplayıcılıktan Tarım ve Hayvan Yetiştiriciliğine Geçen Toplamlar Hakkında Teorik Sorunlar

Göçebe-çoban kabilelere ilişkin ilk ve en büyük sorun, onların kökenlerine yönelik açıklamaların yetersizliğidir. Göçebe-çobanlık olarak adlandırılan sosyo-ekonomik formasyonun geçirdiği evrim hiç de sarıh değildir. Buradaki asıl sorun, onlar hakkında bilgi içeren yazılı belgelerin azlığı ve sığılıdır. Oysa onlar her zaman tarih sahnesinde bulunmuşlardır ama buna rağmen, onlar hakkında kritik öneme sahip bilgiler hemen hemen yok denecek kadar azdır.

Tarımı, yazıyı, şehirleri, devlet mekanizmasını ve bugün uygarlık adını verdiğimiz her ne varsa hemen hemen hepsinin ilk öncüllerini yaratmış olan Mezopotamya ve Mısır uygarlarının hemen yanı başında bile göçebelere ilişkin bilgilere rastlıyoruz. Dolayısıyla göçebeler, tarih boyunca yerleşik halkların yanı başında ve büyük oranda onlara tehdit olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ama ne yazık ki uygarlık kavramı büyük oranda tarımcı toplumların yaratısı olduğu için, ancak onların bakış açısıyla göçebe halklar görülebilmiştir. Bu da göçebe halkları anlamamızı hayli zorlaştırmıştır.

Onlar hakkında bilgisizliğimiz ancak 19. Yüzyılın araştırmacı ruhuyla (ne yazık ki bu ruh yalnızca Avrupalıya aittir) giderilebilmiştir. Bu dönem araştırmacıları içinde bir kişiyi özellikle anmak gerekmektedir. L. H. Morgan, "Eski Toplum" adlı eserinde göçebelikten yerleşik hayata geçip uygarlık kuran Grek ve Roma halklarının tarihini Ame-

rikan Kızılderilileriyle aynı kökten (ve tabi çok daha eski ortak atalardan) çıkan soy örgütlenmeleriyle açıklamayı dener. Bu denemesi, Marksizmin kurucularının da dikkatini çeker.

Öte yandan, bütün bu saydığım isimlerin temel sorunu şudur ki, binlerce yıllık Neolitik kültürlerinden ve onun üzerine inşa edilen Mezopotamya ve Mısır kültürel gelişiminden haberdar olmadıkları için, göçebe bir toplumun (Dorların) hemen hemen birkaç yüzyıl içerisinde mucizevî bir şekilde Atina uygarlığını yaratma sürecini izah etmeye çalışmışlardır. Tabi ki onların savlarının şekillendiği dönemde arkeoloji ve ölü diller filolojisi henüz şimdiki bilgi birikimlerine ulaşmamıştı. Bu sebeple Amerikan yerli halklarından İrokua'lara benzer aşamadaki soy örgütlenmesiyle Dor kabilelerinin Yunanistan topraklarına gelmesi ve birkaç yüzyıl içinde Avrupa uygarlığının temelini atacak kültürel sıçramayı yapabilmesi, Morgan'ın kurgusu içinde hiç de zor olmamıştır.

Arkeolojik bilginin eksikliği Morgan'ı şöyle bir varsayımına götürdü: Ona göre hayvan evcilleştirme olgusunun kökeni *Sami* ve *Aryen* kabilelere dayanıyordu ve bu beceriler, onların diğer barbar kabilelerinden farklılaşmalarını sağlamıştı.¹⁴

Morgan'ın, Aryenler için varsayımlarından biri de tarımcılığın başlamasının hayvancılıktan sonraya denk gelmesiyle ilgilidir. Bunu da birçok Aryen dil ve lehçelerinde tarımla ilgili ortak kökenden gelen kelimelerin azlığına bağlar.¹⁵ Morgan, aslında Aryen ve Samileri doğru bir biçimde göçebe-çoban kavimler kategorisine koymakla birlikte diğer iddiası, son arkeolojik deliller ışığında tamamen

¹⁴ L. H. Morgan, *Eski Toplum*, Payel Yayınları, C. I. s. 93.

¹⁵ *Agy.*, s 93.

yanlıştır. Çünkü hayvan evcilleştirme olgusu, Ön Asya'daki Neolitik köylerde kotarılmış ve muhtemelen bu köylerden dünyaya yayılmıştır.

Morgan'ın tezinde, bugün artık ciddiye bile alınamayacak çok büyük yanılgılar vardır. Morgan, hayvan evcilleştirme tekniklerindeki gelişmede Aryenleri Samilerden biraz daha önde olduğu tespitiyle diğerlerinden ayrı bir yere koyar.¹⁶ Morgan'a göre tarımın öncülü olan küçük çaplı bahçe ekimi, insanların ihtiyaçlarından ziyade hayvanların yemlerini karşılamak için başlamıştır.¹⁷ Böylece tarımın başlangıcını hayvancılıkla bağlantılı ve ondan kaynaklı görür. Hâlbuki durum tam tersidir. Aslında tarımın hayvancılıkla hiç de bağlantısı olmadan başlamış olabileceği gerçeğini, küçük ve büyükbaş kategorisine girebilecek yerel hayvan türlerini evcilleştirmeden tarıma geçen Amerikan Kızılderililerinin durumundan çıkarması gerekirdi.

Morgan'ın, Yunan ve Latin kabilelerinin anavatanlarına ilk geldikleri toplumsal örgütlenme biçimlerinde benzerlik aradığı Amerikan Kızılderililerinde ise hayvan evcilleştirme konusunda ciddi sorunlar ve farklılıklar vardır. Morgan'ın tespitine göre Amerika kıtasında *lama* dışında evcilleştirmeye uygun türlerin bulunmayışı gerçeği, bu soruna kafa yormasına neden olmuştur.¹⁸ Üstelik lama sadece Güney Amerika'da, And Dağları gibi yüksek rakımlı yerlerle sınırlı bir coğrafi alanda yaşayabilir. Morgan'ın teorisinin odağındaki İrokua'lar ise Kuzey Amerika'dadır ve onların avı durumundaki bizonların Avrasya halkları tarafından da evcilleştirilememiş olması, bu hayvanları evcilleştirilmeye elverişli kategorisinden çıkarır. Bu durumda Ame-

¹⁶ Agy., s. 96.

¹⁷ Agy., s. 94 ve 97.

¹⁸ Agy., s. 95-96.

rika kıtasında lamaları evcileştirebilen İnka'ların dışında hiçbir Amerikan uygarlığında tarımcı yerleşik hayata geçmek, daha gelişkin bir yaşam biçimi anlamına gelmemektedir. Çünkü beslenmede hayvansal gıda ihtiyacının evcil hayvanlar yoluyla giderilememesi, Morgan'a göre, "köy Kızılderililerinin beyinlerinin daha küçük kalmasına yol açmıştır".¹⁹ Tabi ki onun iddiasını bilimsel bir incelemenin sonucunda ortaya çıkmış bir gerçeklik olarak almaktan ziyade, gözlemlenebilen bariz bedensel dejenerasyonların varlığından çıkarsamak gerekmektedir. Ve büyük ölçüde doğru kabul edilebilir.

Bu durumda pek çok Amerikan yerli kabilesi gibi İrakua'ların da fasulye, balkabağı, mısır ve tütün gibi bitkileri yetiştirmeyi bilmesine rağmen kalıcı konutlar yerine deri çadırlar gibi geçici ikametgâhlarda yaşaması²⁰ ve gerçek bir tarımcı topluluk olamamasının nedeni, protein (et) ve deri ihtiyacını karşılayacak evcil hayvanlarının bulunmamasıyla ilgilidir. Bu sebeple avcılıktan tam anlamıyla vazgeçip yerleşik hayata yönelememişlerdir.

Öte yandan, Grek kabileleri Yunanistan topraklarına geldiklerinde hayvan yetiştirmeyi biliyorlardı. Ama muhtemelen bunlar yaşamlarını bütünüyle hayvan sürülerine bağlamış gerçek göçebe-çobanlar değillerdi. Muhtemelen geldikleri yerde bahçe tarımı da yapıyorlardı ve toprakları verimsizleşmeye başlayınca yeni bir yer aramak onlara zor gelmiyordu. Bu fark aslında onları iki ayrı üretim biçimine ayırmaya yeter. Çünkü hayvan evcilleştirme becerisinin kökenleri daha önce de belirtildiği gibi Ön Asya'daki Neolitik köy yerleşmeleridir. Hayvan evcilleştirme, hem yerleşik hayatın başlangıcı olan kalıcı konut mimarisinin

¹⁹ Agy., s. 96.

²⁰ Agy., s. 183.

tezahüründe, hem de bitkilerin tarıma alınmasından daha sonra ve uzun bir zamana yayılan bir sürecin sonunda başarılabilirdi için, tarımcı üretimin ve yaşam biçiminin son büyük başarısıdır.

İşte bu başarı, aynı zamanda göçebe-çobanlığın da temeli olmalıdır. Çünkü Ön Asya Neolitiğinde yüzlerce terk edilmiş köy yerleşimi vardır ve bunların bir kısmı daha elverişli yerlerde tekrar toprak bulup tarıma başlamış olsalar bile geriye kalan diğer yüzlerce yerleşimin insanları, göçebe-çoban halklara dönüşmüş olabilirler. Bu nokta kesinlikle muallâktır. İç Asya'nın göçebe-çobanlarının eski Neolitik köylerini, evcilleştirmeyi başarabildikleri hayvanlarıyla birlikte terk etmiş eski tarımcı toplulukların torunları olma ihtimali vardır. Başka bir ihtimal de –ki bu daha güçlüdür– Neolitik köylerin evcil hayvanlarına bir şekilde (yağmacılıkla ya da mal takası yoluyla) sahip olan eski avcı-toplayıcılar, yaşam biçimlerini hayvancılıkla ıslah ederek dönüştürmüşlerdir. Bu durumda avcı topluluklar yavaş yavaş çoban kabilelere evrilecek ve dönüşümlerini sessiz sedasız tamamlayacaklardır.

Son Buzul Çağı'yla birlikte dev boyutlu hayvanların ortadan kalkması, avcıları zaten alternatif beslenme alışkanlıklarına zorlamış olmalıydı ve eski tarz avcı göçebeliğin en yakın benzeri çobanlıktı. Besleyebileceği sürülere sahip olmanın sağlayacağı besin güvencesinin yanı sıra avcılık, zaten bununla beraber devam edebilecek bir uğraştı. Dolayısıyla Avrasya'da günümüze ya da yakın zamana kadar gelebilmiş, sadece avcılık ve toplayıcılıkla geçinen kabilelerle ilgili çok az bilgiye rastlanılmış olması, bu sürecin en önemli kanıtıdır. Avcılık döneminde ortaya çıkmış pek çok sosyal organizasyon, kan yakınlığına dayalı klan-kabile örgütlenmeleri, aslında büyük oranda göçebe-çobanlara tevarüs etmiş ya da onlar arasında yaşama imkânına sahip

olmuştur. Bu toplumsal örgütlenme biçimlerinin tarımcı köylerde veya şehirlerde çok uzun süreler devam etmesine imkân yoktu. Şu bir gerçektir ki insanlığın ilk dönemlerine ait soy örgütlenmelerini, göçebe-çobanlardan ve tarıma geçme arifesindeki Yunan-Roma veya Cermen halklarından öğrenebileceğimizden çok daha fazlasını dünyanın yalıtık bölgelerinde kalmış ama Yeni Dünyanın keşfiyle ortaya çıkarılmış gerçek avcı-toplayıcılardan öğrenmiş bulunuyoruz.

Avcı-toplayıcı kabileler sadece hayvan evcilleştirmenin bilinmediği topraklarda var olabilmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Amerikan yerlileri arasında Eski Dünya'da göçebe-çoban ekonomisinin temeli olan hemen hemen hiçbir hayvan türü bilinmiyordu. Bu uygarlıkların en görkemlisi kabul edilen *Mayalar*da bile evcil olarak sayılabilecek iki hayvan türü, hindi ve köpek (bazı köpek türleri yenmek için beslenmiş olsa bile)²¹ göçebe-çoban üretim biçimine izin vermez. Amerika kıtasında var olan gerçeklik biraz farklıdır. Hakiki yerleşik tarımcı toplumların yanı sıra başında tarımı da bilen ama bunu avcılığın göçer hayatıyla birleştirmiş "göçebe tarımcılığı" diyebileceğimiz ara bir aşamaya tekabül eden bir üretim biçimi vardı. Buna bahçe tarımı da denir. Yerleştikleri topraklarda, deri çadırlarının çevresinde rahatlıkla küçük ölçekli bir tarım uygulaması yapabiliyorlar ama hayat şartlarını, tarımın ihtiyaçlarından ziyade hayvan göçlerine göre ayarlamayı tercih ediyorlardı. İşte Morgan'ın İrokua'ları bu kategorideki topluluklardı. Bu topluluklar, özünde bireysel mülkiyetin olmadığı avcı-toplayıcı örgütlenme biçimini devam ettiriyordu.

Avrasya steplerinde ise çeşitli nedenlerle tarım yapılmayan topraklarda bahçe tarımı ve avcılığın sağlayacağı

²¹ Michael D. Coe, *Mayalar*, Arkadaş Yayınları, s. 193.

beslenme alternatifinin yerini büyük oranda hayvancılık almıştı. Üretim biçimi açısından bu fark, Orta Asya'nın göçebe-çoban topluluklarında devlet örgütlenmesinde, üzerinde durulmaya değer bir etki yaratmıştı. İşte asıl sorumuz budur.

Morgan'ın, Yunan ve Roma devletinin ortaya çıkışında soy örgütlenmesinin rolünü belirleme çabasına, Engels de Cermenler hakkında derlediği bilgilerle katkı sağlamıştır ama Amerikan Kızılderilileriyle Avrasya'nın tarihi toplumları aradaki yukarıda belirttiğimiz üretim farkı, kesinlikle Grek uygarlığının doğuşunu açıklamaya yeterli gelmez. Çünkü Amerikan halklarının toplumsal organizasyonunu belirleyen de üretim biçimidir ve bu üretim biçiminin aynısı Avrasya'da hüküm sürmediği için Morgan'ın İrakua'lar ile Yunan-Roma kavimleri arasında bulduğunu sandığı benzerlikler tamamen görecedir. Üstelik hiç de kopardığı büyük gürültüye yaraşır ölçüde açıklayıcı bir rol oynamaz. Çünkü İrakuaların geleneksel yaşantısı özel mülkiyetin ortaya çıkmasına izin vermez. Özel mülkiyetin nüvesini oluşturacak hayvan sürülerinin varlığı, daha önce de vurgulandığı gibi, Amerika kıtasının özgül şartları uyarınca zaten mümkün değildir.

Öte yandan, Dorlar Yunanistan topraklarına geldiklerinde bile evcil hayvanları vardı. Bu da demektir ki özel mülkiyet olgusu onlar arasında zaten hüküm sürüyordu ve uygun tarım arazisi bulduklarında tarlalar da özel mülkiyet kurallarına göre bölüşülebilmiştir. Üstelik zaten Yunanistan toprakları şehirleşme devrimini daha önceden, Akalar döneminde yaşamıştı. Yani Amerika kıtasında İrokuaların karşılaştığı engeller Dorlar için söz konusu bile değildi.

Soy Örgütlenmesinden Devlete

Soy örgütlenmesi bireyin emniyetini sağlayan ilk büyük organizasyondur. Bir topluluğun varlık şartları içinde emniyet ihtiyacı en yaşamsal sorundur. Çünkü tarih boyunca bilinen orman kanunları her zaman varlığını sürdürmüştür ve bu durumda bireylerin hayatta kalma şartları topluluğun yenilmemesine bağlıdır. Bu nedenle ilk yönetsel örgütler her zaman savunma ve güvenlik için oluşturulmuştur ama bu yapılar, eninde sonunda değişime uğramak zorunda kalmışlardır. Krallığı ortaya çıkaran koşullar, bu temel ihtiyacın istismarı ile vücut bulmuştur. Kısacası soy örgütlenmesi, askeri ve güvenlik ihtiyaçları için sürdürüldüğü ölçüde var olabilmıştır. Morgan şöyle yazar:

Soy örgütlenmesine dayanan toplumlarda kişiler her çeşit güvence için kendi soylarına dayanmak zorundadırlar. Soy örgütü, daha sonraları devletin yükleneyeceği işleri yüklenmiş; (o nedenle-ç.), bu işleri yapabilmek için gerekli olan sayıda insandan oluşmuştur. Soy üyeleri arasındaki akrabalık bağı, karşılıklı yardımlaşma konusunda önemli ve etkin bir öğedir. Bir bireye yersiz ve yakışıksız herhangi bir şeyin yapılması kişinin soy topluluğuna karşı yapılmış sayılmakta; o kişiye destek olmak ise, tüm soy topluluğunca görev sayılmaktadır.”²²

(...) Kişisel hakları korumak için soy üyelerinin birbirine destek olmaları değişmez bir görünümdü. Fakat siyasal toplumun kuruluşundan sonra, artık yurttaş niteliği kazanmış bulunan soy üyeleri, önceleri kişinin soy’u tarafından sağlanan bu koruma işlerini hukuktan ve devletten beklemeye başlamışlardır. Yeni toplumsal sistemle birlikte, eski soy toplumunun yitireceği ilk özelliklerden biri de bu olmuştur.”²³

²² Agy., s. 192

²³ L. H. Morgan, **Eski Toplum**, Payel Yayınları Cilt II, s. 31.

Morgan, soyun (gens), devlet henüz ortaya çıkmadan önce onun bütün işlevlerini yerine getiren bir örgütlenme biçimi olmasından dolayı her toplumda bulunabileceğini belirtir. Öte yandan, aile bu soy örgütü içinde zuhur edecek, bununla birlikte varlığını sürdürecektir ve sonunda devlet aygıtı ortaya çıktığında soy örgütüne ihtiyaç kalmadığı için bu kurum yıkılmaya başladığı sıralarda bile, aile bu yıkılıştan hiç etkilenmeyecektir. Ailenin bu yıkılıştan önemli bir payı da vardır: Devleti yaratan ve gerekli hale getiren şartlar mülkiyet hakkının korunmasıdır ve mülkiyet de zaman içinde aileler elinde toplanmaya başlamıştır. İlk zamanlar bu pek de kolay olmamıştır. Aile ya da birey, soya ait ortak toprağın ancak kullanımına (intifa ya da zilyet hakkına) sahiptir ve alıp satma ya da devretme yetkisi yoktur. Ama zaman içerisinde savaşların sebep olduğu sürgünler veya aşırı nüfus artışı nedeniyle bireyler ya da aileler, ellerinde tuttıkları zilyet hakkını temelli devretme yetkisine sahip olmuşlar; yani mülksüzleşmenin gadrine uğramışlardır. Bunun tersi de aynı oranda yaygınlaşmış, mülkleri ellerinde toplayan sayıca az, ama nüfuzlu aileler ortaya çıkmıştır.

Aileler arasındaki uçurumu en fazla tetikleyen ve kalıcı hale getiren etken köleliğin ortaya çıkmasıdır. Kölelikten önce bir ailenin, diğerlerine kıyasla nüfuzunun artmasına olanak sağlayan etmenler çok ciddi farklar yaratacak ölçüde değildi. Soya ait topraklarda ancak intifa (zilyet-kullanım) hakkını kullanan bir ailenin diğerlerinden biraz daha fazla zenginlik yaratması belki çocuk sayısına bağlı olacaktı. Bu sayı belki işleyebilecekleri toprak miktarını biraz daha artırabilir, ambarlarına depolayabilecekleri ürün miktarını fazlalaştırabilirdi. Ama bu görece artışlar, büyük eşitsizliğin kapısını aralayamazdı. Köleliğe sebep olan yağma seferleri ve giderek çoğalan nüfusa yetmeyen verimli toprakların doğal sınırlarına gelip dayanması, köleli-

ği başlattı ve yaygınlaştırdı. Köle istihdamı, bir ailenin baş edebileceği topraklardan çok daha büyüklerinin işlenmesinin yolunu açtı. Böylece ele geçirilebilecek ve işlenebilecek mülk toprağının doğal bir sınırı kalmamış oldu. Bu da bir yandan hızla genişleyen tarım topraklarıyla zenginleşen aile reisleriyle, tarlasını kaybettiği için köleliğe düşen kişiler arasındaki uçurumu bir daha kapanmamak üzere açtı. Bu çıkar ayrılığından sonra soy topluluğunun emniyet güvencesinin hiçbir değeri kalmamıştı. Çünkü yeni düşman dışarıdan değil, içeriden topluluğu sinsi sinsi kemirmişti. Bu durumda hem dışarıdan gelebilecek askeri tehditler ve hem de içeriden kaynaklanacak asayiş sorunlarıyla baş edebilecek yepyeni bir kuruma ihtiyaç duyulmaya başlandı. Bu kurum devletti.

Soyun altın çağı avcı-toplayıcılık günlerinde yaşandı. İlaşenin ancak günlük olarak temin edilebilmesi ve ertesi güne fazlaca bir şey bırakılamaması, kolektif anlayışı o denli başat hale getirmişti ki, bu kolektifizm karşısında bugün evrensel sandığımız aile bile henüz ortaya çıkmamıştı. Avustralya yerlileri arasında görülen biçimiyle bir grubun bütün kadınlarıyla eşleşen diğer grubun bütün erkeklerinin karı-koca olmaları gerçeği, bu dönemin koşullarını çarpıcı bir biçimde gözler önüne serer. Bu durum sadece lafzi anlamda değildir, cinsel ilişki hakkı anlamında da böyleydi.

Soy (gens) örgütlenmesini yaratan avcılık ve toplayıcılık faaliyeti, büyük grupların kolektif çalışmasıyla daha verimli sonuçlar doğuruyordu ama aynı verimlilik, toprağı işlemek söz konusu olduğunda, pek de elverişli gibi görünmüyordu. Muhtemelen toprağın, sayısı sınırlı aile üyelerince işlenmesi, kalabalık bir akraba grubuyla hep birlikte işlenmesinden çok daha verimli sonuçlar doğuruyordu. Bu nedenle toprak daha ilk günlerinde bile

ailelere tahsis edilmiş gibiydi ya da bazı kişi ve aileler, bazı toprak parsellerini çok erkenden benimseyip sahiplenmişlerdi. Yine de bu sahiplenmenin toprakta özel mülkiyete dönüşmesi pek de hızlı olmamıştır. Örneğin Cermenlerin en önemli kabilelerinden bir olan Süeb'ler hakkında bilgi veren Julius Caesar, M.Ö. 55'de Süeb'lerde kişiye özel tarlanın olmadığını ve aile tarafından kullanılan tarlanın da her yıl değiştirildiğini yazar.²⁴ Dolayısıyla Süeb'ler arasında, tarlalarının zilyet hakkının özel mülke dönüşmesinin önüne bilinçli bir engel konulmuş gibi görünmektedir. Çünkü tarihte her zaman toprağın kullanım (zilyet) hakkının özel mülk arazilerine dönüşmesine yönelik bir eğilim vardır.

Buna mukabil, toprakta özel mülkiyetin yarattığı toplumsal altüstlerden korunmak için alınmaya çalışılan önlemlerin ve ayak sürümelerin en çarpıcı örneğini Eski Yunan kentlerinden Sparta'nın tarihinde görmekteyiz. Bu da demek oluyor ki ilk başlarda soya (gens) ait toprakların ancak intifa hakkını kullanabilen ailelerin, bu hakkın ötesinde, kullandıkları toprağın mülkiyetine de sahip olmayı başardıkları büyük dönüşüm, ancak yüzlerce yıl devam edecek bir sürecin sonucundadır.

Oysa Morgan, Kızılderililer arasındaki soy örgütlenmesinin vadesinin dolmakta olduğunu da görece kadar hızlı bir dönüşüm sürecinin içinde bulunduğunun farkındaydı. Soy örgütlenmesinin, beyazların daha fazla etkisi altında kalan Kızılderililer arasında daha hızla çözülmeye başladığını da yine Morgan tespit etmiştir. O günün koşullarında (1860'lı yıllar) dahi bu örgütlenme biçiminin az bir ömrü kalmış olduğunun farkındadır Morgan. Üstelik bu çözülüşün sebeplerinin Kızılderili

²⁴ Gaius Julius Caesar, *Gallia Savaşı*, Alfa Yayınları, s. 103-104.

soyları içerisinde daha fazla mülk birikimiyle ilgili olduğunu da belirtmektedir.²⁵

Toprağın kullanımıyla ilgili geleneksel soy ideallerinin ve düşüncesinin bu denli hızla değişmesinin tarihsel gerçekliklere denk düşmediği ortadayken, Kızılderililerdeki bu hızlı sosyal çözünüşün sebebi ne olabilirdi?

Bu durumda, Kızılderililer açısından görülmemiş ölçüdeki mülk birikiminin tarımla ya da tarım toprağıyla bir ilgisi olamayacağı açıktır. Çünkü beyazlar gelmeden önce de İrokua'lar ve başka Kızılderili toplulukları zaten bütünüyle kendilerine ait topraklar üzerinde Amerika kıtasına özgü bazı bitkileri yetiştirmeyi biliyorlardı. Belki bu yerel çeşitliliğe buğday, arpa ve benzeri türler eklenmişti. Ama mülk dengesini bozan asıl etmen tarımdan ziyade hayvancılık olmuştur. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi Kızılderili toplulukların bütünüyle tarım toplumları haline gelmesine mani olan tek engel, evcilleştirmeye uygun hayvan türlerinin yokluğuydu ve bunla bağlantılı olarak da et ve deri ihtiyaçlarının avcılık yoluyla karşılanmasıydı. Bir ölçüde bahçe tarımı yapmayı başarabilseler bile yaşam ve idame koşulları, tam da avcı topluluklarının örgütlenme biçimlerine olanak veriyordu.

Seyrek nüfus, av hayvanlarının ardından yarı göçer bir yaşam, mülkiyete konu olacak mal varlığının birikmesinin önündeki en büyük engeldi ve soy örgütlenmeleri, tamamen avcılık şartlarında ortaya çıkmış yapılardı. Oysa beyazlarla birlikte bu topraklara gelen sığır ve koyun sürüleri, Kızılderili kabilelerinin de elinde üretilebilen mülk nesneleriydi ve onlar sayesinde av hayvanlarının peşinden giderek tarım üretimini feda etmeye gerek yoktu. Küçük gibi görünen bu hayvancılık, imkânı bile mülkiyet konu-

²⁵ L. H. Morgan, **Eski Toplum**, Payel Yayınları Cilt II, s. 306.

sunda, Kızılderililerin o zamanki görüşlerini tamamen sarsmaya yetmişti.

Hayvancılık olgusunun özel mülkiyete olanak sağlayan yapısı, aynı zamanda göçebe-çoban toplumlar hakkındaki görüşlerimize yeni bir ufuk açacak niteliktedir. Göçebe-çoban toplumlar eski avcı-toplayıcılık dönemi soy örgütlerinin temel birimleri olan kabile sistemini devam ettiriyor görünse bile, aslında özel mülkiyet kavramına, tarımcı toplumlardan çok daha yatkındırlar. Bu nedenle göçebe-çobanların tarihi, özel mülkiyete geçişin sarsıcı etkilerini izleyebileceğimiz hiçbir emare sunmaz. Çünkü gelenekler ve zihniyette yaşanan bu altüst oluş, göçebe-çoban üretim biçimine geçiş sürecinin hemen başında yaşanmıştır ve çok hızlı bir biçimde sona ermiştir. Dolayısıyla bu toplumsal altüste ilişkin hiçbir yazılı belge elimize ulaşmamıştır. Şimdilik bu konuyu burada kesip Morgan'ın tahlillerine geri dönelim.

Ortada, Morgan'ın tam anlamıyla tespit edemediği bir gerçeklik vardır. Kızılderili gelenekleri ve bunların en başında da soy örgütlenmesi, beyazların kültürel etkilerinden ve misyoner faaliyetlerinden ziyade, sığırların sağladığı mülk edinme potansiyeli yüzünden dağılma noktasına gelmiştir. Morgan ise bu gerçeği tümüyle kavrayabilmekten çok uzaktır. Aslında işin bu yönü önemlidir. Çünkü avcılık döneminde ortaya çıkmış ve Amerika ile Avustralya'da evcilleştirmeye uygun hayvan türleri bulunmadığı için arkaik niteliğini beyazlar gelene kadar koruyabilmiş bu toplumsal örgütlenme biçimi (yani gens-klan-kabile örgütlenmesi), hayvancılık aracılığıyla mülk edinme imkânlarının gelişimi karşısında varlığını koruyamamıştır.

Bu noktada, Morgan'a göre en eski toplum örgütlenmesi olan soy (gens) kurumundan aile kurumuna geçişte iki kritik aşama vardır. Önce soyun ana nesebinden baba ne-

sebine geçmesi ve babanın, kendi mirasını soyun tüm üyelerine bırakmak yerine kendi gerçek çocuklarına bırakma alışkanlığının başlaması sürecidir.²⁶

Morgan, daha önce başka soydan (ve tabi fratriden) olduğu için baba ve çocuklar arasındaki bu aykırılık yüzünden mirasını ancak yeğenlerine bırakma zorunluluğunu, sanki daha fazla mülke sahip olduktan sonra doğal bir uyanışla, malını kendi çocuklarına bırakmayı akıl edebilmesi sonucu yıkıldığını düşünüyor gibidir. Mülkiyet anlamında eşyalar az ve değersizken umursanmayan böyle bir uygulama, mülkiyete konu olabilecek eşya ve nesneler artıktan sonra neden bir anda bu denli göze batar bir sorun haline gelir? Morgan'da bu sorunun doyurucu bir yanıtı yoktur. Bu süreç içerisinde, insan fıtratının doğal eğilimlerine uygun bir seyir izlemeye başladığına ilişkin bir kanaat hissedilir onun yazdıklarında.

Oysa yanıt şu olmalıdır: mülk, hayata karşı güçsüz kalan bireye, soyun sağlayabileceği kuvvet ihtiyacının çok büyük bir bölümünü karşılayabilir. Bu nedenle mülkün işletilmesinin daha küçük ve yekpare bir birim eliyle –ki bu ailedir- sürdürülmeye ihtiyacı vardır. Baba ile anne-çocuklar arasındaki soy farkının neden olduğu hukuku ortadan kaldırmak ve mülkü tek elde toplamak gerekmektedir.

Morgan, kendi tanımladığı soy (gens, klan) kavramının çözülüş sürecini, daha ziyade Yunan ve Roma toplumlarının içinde bulunduğu -onun deyimiyle- *uygarlık* aşamasında aramıştır. Bu da konuyu daha içinden çıkılmaz bir hale sokar. Hâlbuki bu denli zorlu tarih bilgilerine ve bulanık ifadelerin tanıklığına gerek yoktur. Soy toplumunun çözülüşüne örnek durumundaki birçok Kızılderili topluluğunda tebarüz eden süreci incelemek yerine Yunan ve

* 11. Morgan, *Eski Toplum*, Payel Yayınları C. 1 s. 176.

Roma toplumlarının karanlık devirlerine gitmek beyhude bir çabadır. Soy geleneklerini sona erdiren süreç, soy içi evlilik yaşağının kaldırılmasından başka bir şey değildir. Bu yaşak kaldırıldıktan sonra, aslında soy örgütlenmesi gibi duran şey –Morgan’a göre baba nesebinden devam eden soylar- aslında aile kavramının sınırları içinde ele alınması gereken konulardır. *“Baba nesebinden devam eden soy”* gibi zorlama kavramlar bulmak yerine bunu rahatlıkla *“geniş aile”* kavramı içerisine almak mümkündür. Dolayısıyla geniş aile, eskinin soy toplumundan gelen bazı geleneklerini sürdürüyor gibi görünse de, aslında bugün de aşına olduğumuz sistemin başlangıcını teşkil etmektedir. Bu noktadan sonra Morgan’ın, eski toplumlarda soy sistemi arama çabalarının pek bir değeri kalmaz.

Asıl sorun *“soy içi evlenme yaşağının”* ne şekilde ortadan kaldırıldığını bulmaktır. Avustralya ve Amerikan yerlilerinin çoğunda görüldüğü gibi eski soy düzeninde erkek, başka bir soy’un kadınıyla evlenmek zorundaydı. Çocuklar da kadının nesebinden sayıldıkları için kadın soyunda kalıyorlardı. Erkek dışarıklıydı ve başka soydan sayılan kendi çocuklarının yerine, ancak kendi soyundan sayılan (ister öz olsun ister soy’sal) kız kardeşinin çocuklarına, yani (ister öz olsun ister soy’sal) yeğenlerine miras bırakabiliyordu.

Soy sistemini (klan, fratri, kabile örgütlenmesini) fiilen bitiren uygulama, soy içi evlenme yaşağının ilgası olduğuna göre, her yaşağın ihlalinde olduğu gibi önce –deyim yerindeyse- hile-i şeriye yöntemlerini bulmak gerekmektedir. Bu durumda erkek, kendi soyundan biriyle evlendiğinde eskiden soy’sal kız kardeşi olan bu kadının çocukları, (yani aynı zamanda kendisinin de çocuğu) eski kural gereğince zaten yeğen kategorisine de girmiş oluyordu. Yani bu çocuklara miras bırakmakta bir sakınca yoktu.

Eski sisteme göre aslında doğmaması gereken kendi çocukları, yeğen kategorisine de girebildiği için diğer yeğenlere de bırakması gereken miras payını sadece kendi çocuklarıyla sınırlamaya çalışması dışında ahlaki bir sıkıntıya girmiyordu. Ama evlendiği kadın, kendi soyundan bir akrabası olduğu için –bu kişi kendi kuzenlerinden biri olsa bile- eski geleneğe göre kız kardeşiyle evlenmiş sayılıyordu. Ve yine eski geleneğe göre, ölümü hak eden ensest suçunu işlemiş oluyordu.

Bütün eski mitlerde ve semavi dinlerin ilki olan Tevrat'ta bu kadar bol sayıda kız kardeşler ile ensest hikâyesinin olmasının bir nedeni de bu eski suçun vicdani azabının hâlâ ruhları örselemiş olmasıdır.

Bu arada, kendi soyundan biriyle evlenen erkeğin kendi malı da soy ve aile içinde kalacağı için, aslında bu aileye soy arazilerinden tahsis edilen parselin mülkiyeti (ya da zilyedi) hukuk ya da gelenek bağlamında ne kadına, ne de erkeğe ait olacaktır. Ama bu belirsiz durum kadın aleyhine gelişmeye başlar. Eskiden sadece kendisinin olan (ya da kendi zilyedinde olan) bu topraklara –*erkek kardeşlerin de bu topraklarda zilyet hakkı vardı ama onlar genellikle karılarının topraklarında çalışmayı tercih ediyorlardı*- çetin bir ortak gelmiş oluyordu.

Eski geleneğin ihlali olarak başlayan soy içi evlenme olgusu, bir hak halini aldıktan sonra, muhtemelen soy içi evliliğin yozlaştırıcı etkisi gözlemlenmeye başlanmış ve sürdürülebilir olamayacağı anlaşılmıştır. Bugün, genetik biliminin sağladığı olanaklar sayesinde yakın akraba evliliklerinin sakıncaları olduğunu mutlak şekilde biliyoruz. Eski devirlerde, bu sakıncaların izah edilemese bile gözlemlenebildiğine kesin gözüyle bakabiliriz. Dolayısıyla bu yeni tesis edilmiş hakkın yanı sıra başat hale gelen uygulama, kadınların eskisi gibi diğer soyla-

rın erkekleriyle evlenmesiydi. Ama bu defa kendisi soy toprağını bırakarak...²⁷

Bu zorlamayı pekiştirmek için soyun kızları daha çocuk denecek yaşta beşik kertmesi benzeri bir yöntemle, evlilik bağı aracılığıyla karşı soyun erkeğine teslim ediliyordu ve bu sayede erkenden evlendirilerek kendi soy toprağı üzerindeki hakkından koparılmış oluyordu.

Hukuki bir sahibi bulunmayan soy toprakları, bu sayede soy'un erkek evlatları (yani erkek kardeşler) tarafından ele geçirilmiş oluyordu. Bu pek de zor olmamıştır. Çünkü İrokua'lardan anladığımız kadarıyla soy'un askeri ihtiyaçlarının bir yan ürünü olarak yönetsel bütün yetkeler zaten erkeklerin elinde bulunuyordu.

Tabi bu sürecin bir de kadın tarafı vardır. Kadın, ya kendi kuzenleriyle evlenip soy toprağındaki kendi hakkına sahip çıkacaktı; yani çocukluğundan beri birlikte büyüdüğü ve bu nedenle cinsel açıdan hiç de çekici görünmeyen kuzenleriyle evlenip sağlıklı çocuklar doğurmayı göze alacaktı ya da başka bir soya gelin gidecekti. Öyle anlaşıyor ki kadın cinsi ikinci yolu tercih etmiştir. Çocuklarının sağlığını önceleyerek toprak üzerindeki kendi zilyetlik hakkını arkasında bırakıp karşı fratrinin soylarından bir erkekle evlenmeye temayül etmiştir. Bu fedakârlığı ya da fedakârlık gibi görünen esnek zihniyeti yine de aile kurumunun duygusal çerçevesini yaratmıştır. Çünkü en nihayetinde aile, aslında tümüyle kadın cinsinin bir icadıdır ve bu kurumu erkeğe benimsetebilmesi için eskiden tümüyle

²⁷ Tabii ki bunu tamamen uygarlık aşamasındaki (yani Bronz Çağı toplumlarından itibaren. Ön Asya'da bu dönem en erken M.Ö. 3200'lerde başlar) topluluklar için söylüyorum. Tarımın ilk başladığı Neolitik köylerde bir kadının ya da erkeğin tarladaki hakkından feragat etmesi söz konusu değildi. Çünkü arazi herkese yetecek kadar boldu. Bu da tamamen dünya-daki nüfus oranıyla ilgili bir durumdur.

elinde bulundurduğu toprağı için kullandığı işleme becerisini, bu defa sadece kocasını toprağında, bu toprağa sahip olmadan icra etmeyi göze almıştır.

Morgan ve o dönem araştırmacılarının hemen hemen tümü, ana nesebinden yürüyen soyların yanında baba nesebinden yürüyen soyların varlığını, eski yapının revize edilmiş şekli olarak görmüşlerdir. Ama ortaya çıkan yeni yapı eski soy örgütünden ziyade aile müessesesine daha yakın bir oluşumdur. Bence bu iki sistemi, nesep yönünden farklılığı kavramakla beraber özünde aynı örgütlenme türü saymak en büyük yanılgıdır. Morgan, bu en temel hatayla Yunan ve Roma toplumlarını analiz etmiştir. Ama daha önce de belirttiğimiz gibi, bu tahlillerin hiç de büyük bir önemi yoktur.

Ailenin ortaya çıkması, aynı zamanda soyun kolektif mülkiyeti olan toprağın önce zilyet hakkı olarak, sonra gerçek anlamda alım satımı yapılan bir meta olarak özel mülkiyetini de beraberinde getirmiştir. Toprağın zilyet hakkından mülkiyet hakkına geçiş, aynı zamanda mülksüzleşmenin de başlangıcı olmuştur. Bu durumda mülksüzlerin tehdidinden mülkiyet sahibi aileleri koruyacak yeni bir örgütlenme ve koruma gücü olarak devlet örgütüne ihtiyaç duyulacaktır.

Tarım toplumlarında gelişim evreleri tespit edilebilen bu süreç, yani soy örgütlenmesinden devlet örgütüne geçiş, göçebe-çoban topluluklarda da başarılabilmektedir. Devlete, ancak tarımcı toplumların ulaşabileceği bir aşama sanmak yanılgıların en büyüğüdür. Devlet mekanizması kurulduktan sonra eski soy örgütlenmeleri Morgan'ın, Yunan ve Roma uygarlıklarında tespit ettiği şekilde gereksiz hale gelip ancak bazı kalıntıları aracılığıyla günümüze kadar etkisini sürdürebiliyorsa, göçebe-çoban toplumlarda da devlet gücü tarafından yeni işlevsellikler için düzenlenebiliyordu.

Bunu biz de Altaylı kavimler arasında arayıp ispatlama yoluna gideceğiz. Fakat bu noktada en büyük sorun, göçebe-çoban kavimlerin soy örgütlenmelerini tespit edebilecek kadar ayrıntılı incelemelerin ne yazık ki mevcut olmamasıdır. Sadece şu kadarı açıktır ki, Mete zamanında ilk defa Hun göçebelerinin siyasi tarihleri hakkında Çin kaynaklarında ayrıntılı sayılabilecek bilgilere yer verilmiştir. Bu da boşuna olmamıştır. Yine ilk defa Çin'i birleştiren güçlü bir imparatorluk olan Han Hanedanı ile Hun siyasi sistemi birbirinin dengi sayılmıştır.

Hunların boylardan oluştuğu söylenir. Bu boyların mahiyeti Morgan'ın sınıflandırmasında hangi kavrama tekabül ettiği belli değildir. Ama pek çok araştırmacı tarafından boy olarak addedilen bu birimler, muhtemelen 200 kişiyi pek geçmeyen İrokua soy'larından ziyade binlerce kişiyi bulan ve kabile teşkilatıyla hiç ilgisi olmayan askeri tümen (onbinlik) birimleridirler. Gumilev'e göre her bir Hun boyu 2.000 ila 10.000 süvariye kapsar.²⁸ Bu durumda boyların her biri bizzat tribünün (kabile) kendisiydiler ve bu durumda 24 boy da, İrokuaların kabileler konfederasyonuna denk gelen birimlerdi. Aynı zamanda bu sayı, İrokuların ve diğer Kızılderili kabilelerin kurabildikleri konfederasyonlardan çok daha büyük bir yapıyı temsil eder. Çünkü Morgan'ın yazdığına göre İrokualar sadece beş kabileden oluşmaktaydı. Bunların dışında Creek Konfederasyonu altı, Otawa konfederasyonu üç, Dakota Birliği yedi, New Mexico'da kasaba yerleşkesi olan *pueblo* toplulukları yedi ve Meksika'daki ünlü Aztek devleti de üç kabileten oluşmaktaydı.²⁹ Kısacası, bu sayılarla kıyaslandığında 24 boyluk Hun konfederasyonu muazzam bir birlik anlamı-

²⁸ Gumilev, **Hunlar**, Selenge Yayınları, s. 90.

²⁹ L. H. Morgan, **Eski Toplum**, Payel Yayınları, C. 1 s. 254-255.

na gelmektedir. Ama araştırmacıların göremediği gerçek, biraz önce belirtildiği gibi bunların kabile değil, askeri birimler olmalarıdır.

Yine Morgan'ın İrokua'lar üzerine yaptığı araştırmadan anlıyoruz ki, onun konfederasyon olarak adlandırdığı bu birlik, tamamen savunma amacıyla oluşmuş bir yapılanmadır ve birliğin oluşumuna katkıda bulunan en önemli öge de köken dilin varlığıdır. Birliği oluşturan bütün kabileler uzak bir geçmişte belki tek bir kabileden bölünerek bağımsızlaşmışlardır. Bu nedenle, ilk dilin lehçelerini konuşsalar bile, hepsi de birbirini hâlâ anlayacak durumdadırlar. Bu ortak noktaya ek olarak, birbirlerine bitişik topraklarda yaşama imkânlarını kaybetmemiş oldukları için doğal bir birlik duygusunu devam ettiriyorlardı. Ama gerçek bir siyasal birliğin oluşmasına katkı sağlayan en büyük koşul, çevre halklardan gelen askeri tehditlerdi. Bu tehditler İrokualar açısından da belirleyici olmuş ve birlik kararı, konfederasyonu oluşturan beş kabile tarafından ortaklaşa alınmıştır.

Her türlü birlik fikrinin temelinde askeri amaçlar ya da savunma güdülerinin olması, aynı zamanda bu birliklerin demokratik yapılarıyla çelişkiliymiş gibi duran cinsiyet ayrımcılığını da açıklar niteliktedir. Tarihteki bu türden bütün siyasal örgütlenmeler hemen hemen tamamıyla erkeklere açık, fakat kadınları dışlayan yapılardır. Bu tür yapılara kadınlar genellikle kabul edilmez ya da söz hakkı verilmezdi. Cinsiyet taassubu en katı haliyle buralarda görülür. Muhtemelen bu taassubun kökeni avcılık dönemindeki en ilkel halklardan itibaren ortaya çıkan ve oğlanların erkeklığe adımını attığı varsayılan erginleme törenlerinin özüne işlemiş sertlik, dayanıklılık ve şiddete tahammül göstererek erkek olunduğunu kanıtlamaya yönelik uygulamalara kadar uzanır. İster av seferleri olsun ister savaş, böylesi etkinliklerin özünde bulunan haşinliği yumuşata-

bilecek etkenlerin başında kadınlarla olan ilişkilerin geldiği düşünülür. Erginleme törenlerinde oğlanın, kendisine uygulanacak şiddetten korkması ve gerekli cesareti göstermemesi genellikle annesi ve annesi yerine geçen diğer soy kadınlarının yumuşatıcı etkisine bağlanır. Bu törenlerin bitimiyle birlikte oğlanın, annesi ve annesi yerine geçen diğer kadınlarla ilişkisi simgesel olarak da sona ermiş sayılır. İşte bu nedenlerle ilk siyasal birliklerde de aynı şekilde kadınların yer alması, konuşması ve hatta toplantı alanında bulunması dahi genellikle hoş karşılanmazdı.

İlkel kavimlerde görülen bir diğer tutuculuk olgusu da kavim-kabile taassubuyla ilgilidir. İlkel halkları inceleyen antropologların bu konudaki görüşleri çok sarihtir. İlkel halklar açısından akrabalık ve dolayısıyla karşısındakinin dilini anlayabilmek onu “insan” olarak kabul edebilmenin en önemli kıstasıdır.³⁰ Bu koşullara malik olmayan diğer insanlarla ilişki her zaman düşmanca bir seyir izler ve kimi zaman gereksiz çatışmaların yolunu açar.

Morgan'ın, Amerikan yerlileri için en üst örgütlenme biçimi olarak tanımladığı konfederasyon aşamalarına gelen kabileler, soydaşlık ve bunun en önemli kanıtı olan dil birliğini esas almışlardır. Bu homojenlik, örgütlenmenin birinci koşulu olan ortak hedefler konusunda netlik sağlıyordu. Çünkü düşmanlık, kendinden olmayanlara ve dillerini anlayamadıkları başka kabilelere karşı yapılıyordu. Aynı zamanda, örgütlenme içindeki demokratik teamüllerin de temel dayanağıydı. Çünkü zaten soy'daki her karar sürecine katılabilme ve dayanışma olgusu, konfederasyon gibi çok kalabalık topluluklar için bile herkes tarafından anlaşılabilen ve benimsenen ilkeler çerçevesinde varlığını sürdürebiliyordu. Öte yandan, örgütlenme doğal bir

³⁰ Ruth Benedict, **Kültür Kalıpları**, Payel Yayınları. s. 30.

sınırlılık içeriyordu. Çünkü aynı dilin lehçelerini konuşan ve birbirlerini anlayabilen halkların yaşayabildiği doğal ortamlar o halkların sayısı ve yurt edindikleri toprakların yüzey genişliğiyle sınırlıydı. Bu doğal sınırların bir adım ötesinde ilkel halkın muhayyilesinde düşman toprakları başlıyordu ve oralara uzanabilmesinin tek yolu da genellikle silahlı işgalden geçiyordu.

Morgan bu doğal sınırlılıkları aşabilen ve ayrı bir dil konuştuğu halde başka bir birliğin çatısı altına girebilen tek bir kabileden bahseder. Natchez adındaki bir kabile topraklarını işgal eden Fransızlara yenildikten sonra onların kalıntıları Creek Konfederasyonuna kabul edilmiştir.³¹

Buraya kadar verilen bilgileri özetlersek... Göçebe-çobanların soy örgütlenmesi şekilsel anlamda hâlâ avcı toplayıcılık zamanından kalma toplumsal kalıpları kullanmaya devam etmiştir fakat bu hiçbir zaman avcı toplayıcılık döneminin sosyal organizasyonunun işlevselliğine benzemez. Avcılık döneminde yaratılan bütün toplumsal kurumların temeli olan soy örgütlenmelerinin benzeri göçebe-çoban halklarda da görülmekle birlikte bu soy örgütleri sadece savunma ihtiyaçları için varlıklarını sürdürmüşlerdir. Yoksa özel mülkün muhafaza edilebildiği birimler olarak aile çoktan göçebe-çobanlar arasında da başat konuma ulaşmıştı.

Morgan'ın Greklerde ve Latin kabilelerinde tespit ettiği soy örgütlenmesi onların da Yunanistan ve İtalya topraklarına geldiklerinde şehirleşme devrimini yapamamış Tacitus'un Cermenleri aşamasındaki topluluklar olduklarını gösterir. Şehirleşme devrimini yaptıkları andan itibaren avcı-toplayıcı dönemin kalıntısı durumundaki eski soy örgütlenmeleri varlıklarını kaybetmeye başlar.

³¹ L. H. Morgan, **Eski Toplum**, Payel Yayınları C. 1. s. 256.

Öte yandan, Sparta toplumundan öğrendiğimiz garip geleneklerin pek çoğu göçebe-çoban toplumlarından daha arkaik bir görünüm sergiler. O halde göçebe-çobanlık, şehirleşme devrimini yapamamış tarımcı toplumlardan daha ileri bir üretim biçimidir. Hatta bazı yönleriyle şehir kültürlerinin dengi ve belki ilerisinde bile sayılabilirler.

Şimdi artık daha net bir tespit yapabiliriz. Eski Yunan'da özellikle Sparta toplumu özelinde görülen tuhaf tarihsel olgular, sadece eski köy yapılarının şehirleşme devrimini yapmada ne kadar zorlandığını göstermeye yarar.

Yerleşik Tarımcı Topumlarda Avcı-Toplayıcı Kültürü İzleri: Sparta Toplumu

Şunu açıkça söyleyebiliriz ki, Yunan kültürünün yarattığı Amazon efsanesinin gerisinde göçebe-çoban İskit kavimlerinin kültürel algısı olması muhtemeldir. Aslında Yunan felsefesinin diğer bir gözlem alanı da Sparta toplumdur. Sparta toplum yapısına rengini veren çok eski, adeta arkaik kalıntılar, onların toplum kurumlarının bünyesinde muhafaza edilerek modern zamanların tarihçilerine ve felsefecilerine ilham kaynağı olmuştur. Modern felsefenin, aslında taş devrinden kalma birtakım adetlerden ilham aldığını tespit etmek de bir o kadar ilginç bir durum olmaktadır.

Dorların Yunanistan anakarasını istila ettikleri M.Ö 1200'lü yıllardan başlayarak Platon'un yeni toplum modeli kurguladığı Avrupa felsefenin bu en verimli ilk dönemine kadar (M.Ö. 4. Yüzyıl) çok uzun bir süre geçmiştir. Diğer sitelerde ekonomik gelişim, meta ekonomisine uygun bir seyir izlemesine karşın, Sparta'da ilginç idealler ve fikirlerle bu süreç yavaşlatılma yoluna gidilmiştir. Sparta, *Likurgos* adlı efsanevi bir krala atfedilen yasalar sayesinde, meta

ekonomisiyle şekillenen diğer Yunan kentlerinden ayrı bir gelişim seyri izlemeye başlamıştır. Likurgos'la başlatılan toplumsal uygulamaların hemen hepsi, o günün koşullarında bile Eski Dünya'da çoktan unutulup gitmiş, ancak Paleolitik Dönem'in avcı-toplayıcı toplumlarında görülmüş olabilecek adetlerdir.

Sparta'nın sosyal yapısı, birçok bakımdan, ilkel klanın avcılık-toplayıcılık dönemi örgütlenmesi aşamasında kalmış gibidir. Toplumsal örgütlenme, sadece güvenlik ihtiyacının dinamikleriyle gelişimini sürdürmüştür. Bu nedenle kabile toplumunda genç kuşakların eğitiminin gerektirdiği erginleme törenleri Sparta'da askeri amaca uyarlanmış olarak devam ettirilmiştir. Şimdi bu sürece bir göz atalım.

Sparta'da erişkinler, bütün çocuklardan sorumluydular ve onlar üzerinde kendi öz çocukları üzerinde olduğu kadar hakları vardı. Yanlış davranışlarını gördükleri zaman rahatlıkla ikaz edebiliyor ve hatta onları dövabiliyorlardı. Bir çocuk da yediği tokattan dolayı kendi öz babasına şikâyetle bulunursa genellikle büyük bir ayıplamayla karşılaşır ve hatta bir tokat da kendi babasından yerd.³²

Aslında Sparta toplumunda yaşlıların egemenliği avcı-toplayıcı Avustralya yerlilerinki kadar belirleyicidir. Sparta'da çocuklar doğar doğmaz topluluğun yaşlılarına götürülerek yaşayıp yaşamaması kararlaştırılır ve sadece sağlıklı olanlar ana-babalarına geri verilirdi. Oğlan çocukları ancak yedi yaşına kadar ebeveynlerinin bakımına bırakıldıktan sonra, bu yaşa ulaşmalarıyla birlikte bir dizi eğitim aşamalarının içine girmiş bulunuyorlardı. Yedi yaşına gelmiş Spartalı bir erkek çocuk, kendilerinden birinin önderlik ettiği *agelai* denen gruplardan birine verilirdi. Agelai üyeleri, yaşlıların sıkı denetimindeki disiplinli bir

³² Ksenofon, *Sparta'da Mükemmel Toplum*, Kaynak Yayınları. s. 75.

asker hayatı yaşarlar; bu sırada başları tıraş edilir, kaba bir kumaştan yapılan sade giysiler giyer ve yalınayak dolaşırlardı. Günü, askeri nitelikte talimlere benzeyen sporlar yaparak geçirirler ve gece de sazdan yataklarda yatarlardı. Çocuklar on iki yaşına bastıklarında disiplin daha da sertleşir, içlerinden en iyileri “dost” diye adlandırılan bir adamın himayesine verilerek eğitimin daha da köklü olması sağlanırdı. Çocuklar on yedi yaşında, *agelai*’dan *boua*’ya yükseltirilirdi. Bu sırada, her zaman yanlarında olan “dost”, bir savaşçıya hayatta kalabilmesi için gerekli her türlü bilgiyi öğretirdi. Bu “dost” (*yani yaşı daha büyük bir eiren*) akşamları da onlarla birlikte kalır, kamu işleriyle ilgili bilgiler verir ve sorular sorardı. Toplum için önemli bazı şenliklerde gençlerin okuması gereken tören şarkıları da bu kişi tarafından öğretilirdi.

Böylece çocuklar iyi bir dövüşçü, kendi yiyeceğini pişirebilen bir aşçı ve yiyeceğini gerektiğinde toplumdan rahatlıkla aşırabilen bir hırsızın ideal bileşimiyle biçimlenmiş olmaktaydılar. Çünkü hırsızlık bile, söz konusu savaşmak ve ayakta kalmak olunca, yakalanmadığı sürece toplumun yaşlıları tarafından oldukça hoş görülüyor ve hatta teşvik ediliyordu.³³

Boua statüsündeki aday, on sekiz yaşında bir üst dereceye geçerek *melleiren* olurdu. İki yıl sürecek bu yeni aşamada bir gün, gerçek anlamda bir erginleme töreni gibi görünen bir uygulama olarak Artemis Orthia altarında, bütün diğer *melleiren*lerle birlikte halk önünde kırbaçlanırdı. Bu törenler sırasında bazı adayların öldüğü de bilinmektedir.³⁴

Yirmi yaşına gelmiş bir *melleiren*, bu törenden sonra artık bir *eiren* olmaya hak kazanırdı ve yetişkin bir kimse

³³ Arif Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 116.

³⁴ G. Thomson, *Aiskhylos ve Atina*, Payel Yayınları. s. 131.

olarak aynı zamanda *philition*'un ya da "Erkekler Evi"nin doğal üyeliğine kabul edilirdi. *Philition*, ortak av ürünlerinden oluşan yemeklerin yapıldığı bir tür barınaktı. Yetişkin kimse, evlendikten sonra bile burada yemek yemeye ve yatmaya devam ederdi. Topluluğun erkeklerinin, kendi evleri dururken kamu mülkü bir binada yaşamlarını sürdürmeleri tuhaf görünebilir; ama bundan da garibi bu tür bir geleneğin işaret ettiği toplumsal aşamanın içinde bulundukları çağa göre akıl almaz geriliğidir. Bir Demir Çağı toplumu olan Spartalıların arasında, Paleolitik Dönemin (Yontma Taş Devri) avcı-toplayıcı toplumlarının evlilik kurumu öncesi geleneklerini buluyoruz.

Sparta'da, bu ilkel geleneklerin korunmasının temel nedeni, toprak kölelerinin isyanına fırsat verecek askeri bir zaafa düşmek istememeleridir. Aslında ekonomik yapı, mevcut sosyal düzene uymamakta ve onu her yönden zorlamaktadır. Buna rağmen Spartalılar, bazı değişikliklerle eski avcı-toplayıcı klan toplumundan gelme geleneklerini muhafaza etmeyi sürdürdüler. Sparta'da toplumsal yapılanmaların bu ilkel ve geleneksel biçimi, özel mülkiyetin çözüştürücü etkisine karşı ancak arkaik toplumsal yapılanmalara daha çok tutunarak korunabilmiştir. İktidarı ellerinde tutan yetişkin erkeklerin geleneksel yapı içerisinde sürekli bir arada yaşama zorunluluğu ve erkek çocukların askeri eğitimi, bu toplumsal yapıyı uzun bir süre daha korudu. Çocuklar avcı-toplayıcı dönemin klanlarının gelenekleri uyarınca yaşlıların sıkı disiplini içinde şekilleniyordu; Avcı-toplayıcı topluluklarda bulunan tek hiyerarşi biçimi durumundaki yaşa dayalı ve ihtiyarların denetimindeki yapı, Sparta'da da belirleyicidir. Eğitim gruplarında çocuklar, hâlâ aile kökenlerine, ekonomik ve sosyal statülerine bakılmaksızın zekâ, dayanıklılık, hüner ve cesaretlerine göre bir yer kazanıyorlardı. Bir savaşçıya gerekli olan bu

tür beceriler, toplumsal bir ideal olarak Sparta'nın "Kahramanlık Çağı" değerlerine uygunluk göstererek, doğuştan gelen ekonomik statüler lehine istismar edilmemişti. Fakat Spartalılar, bütün bu sosyal yapının sadece eğitimle korunamayacağını da farkındaydılar. Nitekim her türlü eşitsizliklerin temeli ve nedeni olan ekonomik farklılaşmayı önlemek için ailelere verilen toprak payının alınıp satılması yasaklanmıştı. Buna rağmen el altından gizlice yapılan satışlardan dolayı topraksız, lümpen bir artı-nüfus oluşmaya başlamıştı. Bu artı-nüfus, çevre kent-devletlerine yapılan savaşlarla ele geçirilen topraklara yerleştirilerek bir ölçüde eritilebilmiştir. Fakat Sparta'nın bu nazık durumu M.Ö. 6. yüzyılda, daha önce işgal ettikleri Peloponnes'in diğer bir halkı olan Mesenyalıların bağımsızlıklarını kazanmasıyla daha da kötüye gitti. Bu durumda elde kalan bütün topraklar derhal eşit şekilde yeniden paylaşıldı.³⁵

Böylece topraksız Spartalı kalmaması sağlanmış oldu. Öte yandan, bütün Spartalılara ticaret yapma yasağı getirildi ve tüm Yunanistan'ı saran yeni para dolaşımına karşın Sparta'da eskisi gibi madeni çubuklarla alışveriş yapılmasına devam edildi. Meta üretiminin kabile örgütlenmesini çözüştürücü etkisi çok iyi biliniyordu. Büyük serf kitlelerini egemenlikleri altında tutan Spartalılar, oligarşilerinin ayakta kalabilmesi için her türlü sosyal gelişmeyi yok saymaya mecburdular. Bu askeri örgütlenme biçiminden dolayı da, aile, ekonomik açıdan koşullar hazır olduğu halde bildiğimiz anlamda toplumsal bir kurum olma niteliğine kavuşamıyordu.

Aile kurumunun bu kadar baskı altında tutulmasının özünde, özel mülkiyetin sosyal bir olgu olarak kendini ancak mevcut soy (klan-gens) yapısını aile birimlerine dö-

³⁵ A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK Yay. S. 206.

nüştürerek geliştiğinin bilinmesi yatar. Oligarşi, iç dengelerinin bozulmasını engellemek amacıyla meta ekonomisine yaptığı baskının aynısını aile kurumuna da yapmak zorundaydı. Çünkü oligarşi içinde bozulan eşitlikçiliğin, boyundurukları altında tuttukları serf kitleleri karşısında kendilerini zayıf düşüreceği açıktı. O halde, en azından erkeklerin kendi aralarında mümkün olduğu kadar birlikte yaşamaları sağlanarak, yaşa dayalı ilkel toplum hiyerarşisinden başka ve ona karşı ekonomik nedenli başka bir toplumsal hiyerarşi önlenmeliydi.

Kısacası Spartalılar, egemenlikleri altına aldıkları serf kitleleri karşısında kendi sosyal yapılarını, çağına göre giderek tutuculaşan ve yozlaşan geleneklerle korumak zorunda kalmışlardır.

Bütün bu düzenlemeler Likurgos adında bir yöneticinin yasalarına dayandırılmaktaydı. Likurgos diye birinin gerçekten yaşayıp yaşamadığı bile belli değildir. Ama bütün bu düzenlemelerin arkaik fikrî kalınlardan değil de, bir tek insanın aklından ya da Delphi Tapınağının kehanetlerinden çıktığına inanmak, Sparta halkı için bile bir anlama kolaylığı sağlıyordu.

Sparta devleti gerçek anlamda bir askeri demokrasiydi. Geron Meclisi (30 kişilik yaşlılar kurulu) ve Ephorlar Konseyi (beş kişilik denetim kurulu), üyelerini halkın arasından seçtiği ve kalıtsal bir hakka dönüştürmediği için bunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Seçime imkân vermeyen tek kurumun krallık olması ve bu hakkın kalıt yoluyla geçmesi, Sparta demokrasisine gölge düşürebilecek bir kusur görünse bile bunun da, yine askeri bir gerekçeye dayandığı aşikârdır. Çünkü kralın, budanmadan elinde bırakılmış biricik yetkisi ordu komutanlığı ve dini törenlerin başrahipliği idi. Bu iki hakkından dolayı bile sınırsız bir saygı duyulmasına karşın, aslında onun, demokratik teamülle-

rin elvermediği ölçüde saygı çemberi içinde tutulmasının tek nedeni, askeri bir seferde alınabilecek bir başarısızlık ya da yenilginin suçu altında ezilmesine izin vermemektir. Bu şekilde yenilginin utancı, savaşa katılan herkesin omuzlarındaydı.

Spartalıların avcı-toplayıcı kabilelere benzerlikleri özellikle ilginçtir. Bu tür adetlerden biri de karıların, özellikle yaşlı ve fizik anlamında güçten düşmüş erkekler tarafından genç ve güvenebileceği erkeklerle cinsel ilişkiye izin verilebilmesi kuralıdır. Bundan başka bir erkek, bir kadınla aynı çatı altında yaşamak istemediği halde bir çocuk sahibi olmayı arzularsa, iyi çocuklar doğurabileceğine inandığı bir kadınla, kocasından izin almak kaydıyla, çocuk sahibi olmak için onunla birlikte olabilmirdi.³⁶

Sparta toplumunda bu tür gelenekler, özü gereği avcı-toplayıcı devrin karakterini hemen ele vermektedir. Sparta'nın eski dönemlerinde erkeklerin karılarına, genç ve sağlıklı delikanlılar getirip bunlardan çocuk sahibi olmalarını dilemesi ya da kendisinin başka bir adamın karısından –tabii kocasından izin almak kaydıyla– çocuk istemesi gibi adetler tamamen avcılık döneminden kalma özelliklerdir.

Avcı-toplayıcı kabilelerde genel bir kural olmamakla birlikte sık görülen bir uygulamanın benzeri de ortak yemeklerdi. Her erkek yemeğini ortak sofralarda yemek zorundaydı. Bu ortak sofralar, bu iş için yapılmış binalarda, genellikle on beş kişiyi geçmeyen sayıdaki gruplarla yapıldı. Üstelik akşam yemeklerinde sofraya gelenlerin yanlarında fener getirmesi de yasaktı. Bunun sebebi karanlıktan beslenen batıl inançların sebep olduğu korkularla baş etme iradesi göstermeleri zorunluluğuydu.

³⁶ Xenophon, *The Polity of the Athenians and the Lacedaemonians*, Translation by H. G. Dakyns, (Erişim Tarihi: 30.09.2015) <https://ia601407.us.archive.org/5/items/polityatheniansa01178gut/pltis10txt> Sayfa. 20

Öte yandan, bir avcı-toplayıcı topluluğun asla karşılaşmayacağı en yakıcı sorunlara da çözüm bulmaları gerekiyordu. O çağın güdüsü, tıpkı şimdi olduğu gibi, zengin olmak, bunun için de para kazanıp biriktirmekti. Oysa Likurgos para olarak kullanılan sikkeyi o denli büyük yaptırmıştı ki, bunlardan en ufak değeri olanını bile eve götürmek için bir kağnı arabası ve evde saklayabilmek için de büyükçe bir oda gerekiyordu.³⁷ Üstelik altın veya gümüş yerine sadece demirden imal edilen bu paranın metali bile üretim aşamasında yapılan bir uygulamadan dolayı, eritilip başka amaçlar için kullanılamazdı. Dolayısıyla hiç kimse para biriktirmek, ticaret yapmak ve hatta çalmak için bile bir istek duymaz olmuştu.

Çağın dürtü ve nimetlerinden yararlanıp yararlanmama konusundaki yönelim belirleme sorunu, onları tipik bir avcı-toplayıcı topluluğun asla yaşamayacağı çelişkilerin de kucağına itmişti. Sparta bir yandan eril-askeri hedeflerle tanzim edilmiş bir toplumun ideallerini yaşamaya ve sürdürmeye çalışırken, öbür yandan da tarım zenginliğinin nimetlerinden faydalanmayı sürdürmenin bir yolunu bulmuştur. Bu sebeple ellerine geçirdikleri ülkelerin halkını toprak kölesi olarak sömürmeleri ve tarımsal üretimlerinin bir kısmına el koymaları hak olarak kabul edilmişken, özgür bir Spartalının savaş dışındaki herhangi bir işte çalışması aşağılanmıştı. Hatta kimi yazarlara göre bu, bizzat Likurgos tarafından yasalaştırılmıştır.³⁸

Spartalılar ticaret ve el emeğinden nefret eder ve uğraşanları da aşağılardı. Bunun yerine savaş dışında, "bütün sene boyunca zamanlarını halaylar, şöenler, ziyafetler ve

³⁷ Ksenofon, *Sparta'da Mükemmel Toplum*, Kaynak Yayınları. s. 77.

³⁸ Agy., s. 76.

avcılıkla geçirir, jimnastik salonlarına doluşur, atletizm yarışları düzenlerlerdi.”³⁹

Spartalılar, hırsızların erdemini inşa etmişler ya da hırsızlığa erdem aşılamlıdır. İnsanın aklına Taocu üstad Chuang Tzu’nin şu ilginç ifadeleri geliyor:

“Çetebaşı Zhi’ya çetede haydutlar sormuş: “Haydutlara da erdem gerekli midir?”

“Elbette!” diye yanıt vermiş Zhi. “Erdemleri olmasa ne yapar haydut? Sezgisi ona neyin nerede gizli olduğunu gösterir: Bu onun bilgeliğidir! İçeri girmeyi bilmesi gerekir: Bu onun cesaretidir! Sonra çıkmasını bilmesi gerekir: Bu onun sorumluluk duygusudur! Olur mu-olmaz mı, karar vermesi gerekir: Bu onun ustalığıdır! Ganimeti paylaştırmayı bilmesi gerekir: Bu onun adaletidir! Bu beş erdemi taşımayan kişi, yaşamı boyunca büyük bir haydut olamaz.”

Gördün mü işte, eski bilgelerin kurdukları erdem ilkeleri iyi insana iyiliği için ne kadar gerekliyse, haydutbaşı Zhi’ya da sanatını icra edebilmesi için aynı vazgeçilmezlikle gerekli. Yalnız küçük bir ayrıntı daha var: Dünyada iyilerin sayısı az, kötülerin sayısı çok. Bu yüzden de eski bilgelerin dünyaya yararı küçük olmuş hep, zararı büyük...”⁴⁰

Sparta’nın erdemlerini yüceltenlerin bu küçük hikâyenin kastını da atlamaması gerekir. Yukarıda da belirtildiği gibi yirmi yaşında Eiren adı verilen genç bir sorumlu ya da ekip başının gözetiminde büyüyen küçük erkek çocukları, kendi ortak öğünleri için gerekli malzemeleri bulmak için sık sık yiyecek çalmak zorunda bırakılırlardı. Bunu son derece kurnazca ve ustalıkla yapmak zorundaydılar. Çünkü yakalanmaları halinde çarptırıldıkları kırbaç cezası son derece ağır bir müeyyideydi. Ama infazın bu denli haşın

³⁹ Plutarkos, *Sparta’da Mükemmel Toplum*, Kaynak Yayınları. s. 52.

⁴⁰ Chuang Tzu, *Taoculuk Üzerine Meseller-Diyaloglar*, Yol Yayınları. s. 96.

olmasındaki maksat, oğlanları hırsızlıktan vazgeçirmek değil, bir anlık gaflet ve dikkatsizliğin gerçek bir savaş ortamında genellikle bu cezadan çok daha ağır bir yaptırımla cezalandırılacağını gençlerin zihnine kazıydı. Yani cezanın sebebi hırsızlığın kendisi değil, yakayı ele vermekle sonuçlanan beceriksizlikti.⁴¹

Dolayısıyla Chuang Tzu'nin kendi döneminin Çin toplumuna "hırsızların erdemi" hakkında söylediği sözler Yunanistan topraklarındaki Sparta toplumu için de geçerlidir. Sparta, komşusu ve soydaşı *Messene* ve *Lakedaimonyalı*ların topraklarını ele geçirip onları toprak köleliğine mahkûm etmişti. Yani bu halklar, bir zamanlar kendilerinin olan arazilerin sahiplik hakkını yitirmiş ve bağlı oldukları toprak birimi üzerinde ürettikleri ürünün yarısını yeni sahiplerine vergi olarak vermeye mecbur kölelerdi. Dolayısıyla Sparta'nın en büyük korkusu bu halkların kendilerine karşı ayaklanmalarıydı; nitekim birkaç kere korktukları da başlarına gelmişti. Sparta'nın askeri kaygılarının ve askeri ülkülerle şekillenen eğitim anlayışının temeli buydu. Onlar aslında hırsız ve gaspçılardı ama askeri ülkülerle donanmış erdemler onların haydutluğunu gizliyordu. Askeri eğitimin ülküleştirilmesi, özel mülkiyetin birbirinden ayırdığı çıkarları değil, doğayla uyumlu bir kolektifizmi erdem haline getiriyordu. Uzun lafın kısası, Spartalılar zorla el koydukları mülklerinin tadını bir türlü çıkaramıyorlardı.

Sparta toplumunda her şey askeri ülküler ve tabi ki girişilen her muharebeden galip gelmek üzerine kurulmuştur. Bunu yapış biçimleri kesinlikle avcı-toplayıcı toplulukların yaşam şekillerine benzer töreler oluşturmayı gerektiriyordu. Bu benzerliklerin biri de erkek çocuklarının neredeyse bütün ömürleri boyunca erkek toplulukları içinde

⁴¹ Aristoteles, *Sparta'da Mükemmel Toplum*, Kaynak Yayınları. s. 43.

bir arada büyümeleridir. Bu kesin kurala evlilik bile mani olamazdı. Nitekim evli bir genç bile, ilk geceden itibaren karısının yanına dikkat çekmeden girmek ve işi bittikten sonra arkadaşlarıyla birlikte yiyecekleri ortak yemeklere iştirak etmek zorundaydı.

Bu dönemde kadınların, tıpkı erkekler gibi kendi aralarında atletizm ve güreş müsabakaları düzenledikleri, erkekler gibi bu müsabakalarda çıplak olarak yarıştıkları bilinir. Evlendiklerinde bile ilk gece yanına gelen kocasını, kısıcık kesilmiş saçları ve erkek giysisiyle –deyim yerindeyse- bir oğlan gibi karşılarlar. Görünümlerinde ve davranışlarında hiçbir kadınsılık yoktur. Hatta Likurgos’a atfedilen anlayışa göre süslenmeleri ve ziynet eşyaları takmaları bile küçümsenmeyi hak edecek davranışlar olarak yorumlanır.

Aristoteles, Sparta’nın neden yıkıldığına kafa yorarken, en nihayetinde erdemlerine büyük övgüler düzdüğü bu toplumun en büyük zaafını yakalamış olduğunu iddia eder: Kadınlar, erkeklerin uzun savaş seferleri sırasında kocalarının mülkünü ve en nihayet devlet yönetimini öğrenmişlerdir!

Bu durumda Aristoteles öfkeyle gürler:

“Bütün ülkenin neredeyse beşte ikisinin sahibi kadınlardır, çünkü miras hakkı olan pek çok kız evlat vardır ve bunlara büyük çeyizler verilmektedir. En iyisi, kadınlara ya hiç çeyiz (evlilik sırasında kullandıkları miras hakkı-y.n) vermemek ya da az ve ölçülü vermektir.”⁴²

Sparta örneği önemli bir noktayı da belirgin hale getirir: Eril eğilimlerin ve ülkülerin ağır bastığı topluluklarda kadınların da ekonomik anlamda rahat bırakıldıkları görülmektedir. Üretim araçlarının tamamen erkeklerin eline

⁴² Aristoteles, **Sparta’da Mükemmel Toplum**, Kaynak Yayınları s. 102.

geçmeye başladığı bütün toplum yapıları içerisinde, kadının en fazla özgürlüğü yaşayabildiği toplumlar, eril eğilimli göçebe-çoban toplumlar ya da avcı-toplayıcı ideallerini tarımsal üretimde dahi göstermeye gayret eden Sparta gibi kendine özgü toplumlardır.

* * *

Ütopyalar içinde en eskilerinden birini yaratan Platon'un devlet anlayışı Sparta'dan ilham alıyordu. Platon'un devlet kurgusunda yapmaya çalıştığı yenilik, savaşçı bir devletin Sparta'da bile varlığını sürdüren kusurlarını tamamen ortadan kaldırmaya yöneliktir. Fakat sonuç olarak onun kurguladığı devlet modeli de, tıpkı Sparta gibi, bir dolu çelişkilerle maluldür.

Platon'a göre savaşlar, başkalarından daha çok mal edinme hırsından doğmasına karşın, komşu devletlerin topraklarına da göz dikebilen kendi ütöpik devletin askerleri, mal-mülk sahibi olmayacaklardır. Sadece bu değil, Platon'un başka şartları da vardır.

“(Bunların bütün malları –y.n.) Bekçiliklerine karşılık, yurttaşların kendilerine verecekleri bir yıllık yiyeceklerinden ne çok, ne az olmalıdır. Yemeklerini birlikte yemeli ve savaştaki askerler gibi hep bir arada yaşamalıdırlar. Gümüş ve altına gelince, içlerinde Tanrının koyduğu altını, gümüşü saklayanların, insanların vereceği altında gümüşte gözü olmaz (olmamalıdır). Kendi altın yaradılışlarını dünyanın altınıyla kirletmek günahıdır. Çünkü dünya altını yüzünden türlü kötülükler işlenmiştir. Oysaki içlerindeki altın tertemizdir. Şehirde yaşayanlar arasında yalnız onlar için altına gümüşe dokunmak, onu kullanmak, ona eşyasında, evinde yer vermek, onunla süslenmek, altın ya da gümüş kupalardan içmek yasaktır. Böylece hem kendilerini, hem de devleti korumuş olacaklardır. Ama toprakları, evleri, paraları oldu mu, koruyucu olacak yerde kendileri de mal sahibi ve çiftçi, yurttaşlarının yardımcısıyken düşmanı, zorba efendisi olurlar.

Ömürleri kötölemek ve kötülenmekle, tuzak kurmak ve tuzağa düşmekle geçer; dışarıdaki düşmanlardan çok içerideki düşmanlardan korkarlar. Kendilerini de, devleti de ölüme sürüklerler.”⁴³

Platon, ütöpik devletin vatandaşlarının mallarını korumak durumundaki bekçilerine malı mülkü çok görmüş ve onun yerine savaşmaları, ölmeleri ve bu iki süreç arasında da mutlu yaşamaları için iki şeyi tavsiye etmiştir: Birincisi bir varsayımdır. Savaşçıya yaraşır bir yaşam sürmenin doğruluk olduğunu ve bunun da kişiyi mutlu kılmaya yeteceğini öngörmektedir. Diğer daha bildik bir motivasyon nesnesidir: Kendilerini toplumun korunmasına adanmış ve her yönden sıradan halktan daha üstün meziyetlere sahip olduğu varsayılan bekçilere halk tarafından gereken ilgi, saygı ve övgünün verileceğini öne sürmektedir. Ünün, yaşarken ve öldükten sonra devam edeceğini bilmek, bir savaşçının tek tutkusu olabilir; eski çağların birçok destan ve mitoslarında bu konu zaten vurgulanmaktadır. Fakat Platon, devletin bekçilerini motive etmek için uygun gördüğü bu tutkuyu, eserinin sonlarına doğru *ünseverlik* olarak tanımlayarak tıpkı *paraseverlik* gibi bir yanılgı olarak mahkûm eder. İnsanın hayatta izleyeceği en doğru yol olarak *bilimseverliği* önermektedir. Böylece ütöpik devletin üç tür vatandaşına üç ayrı havuç tutmuş olur.

Sıradan halkın paraseverlik zaafından kurtulması pek mümkün görünmediği için onları kendine pek dert etmez. Bekçiler ünseverlikten ve yöneticiler de bilimseverlikten sapmadıkları takdirde ütöpik devleti bir gün gerçek olursa, uzun süre yaşayabilecektir. Platon’un devleti, sosyal ve ekonomik gerçeklere göre değil, ahlak kriterlerine göre kurulup yaşayacağı için bütün varlık nedenini de mevcut olgulardan değil, dialektika adını verdiği akıl yürütme

⁴³ Platon, *Devlet*, Remzi Yayınları, s. 106-107.

yönteminden almaktadır. Bu nedenle öngördüğü şekilde, *bekçilerin* ve *koruyucuların* ortaklaşmacı yaşamı benimsemesi ve özel mülkiyetçi servet yığıcılığından uzak durmasını sağlamak için tek belirleyici etken ise, ruhsal arınma havasına soktuğu bir tür mülki perhizden başka bir şey değildir. Mal-mülk tutkusundan sıyrılarak yapılan bu perhizi, seçilmiş ve çocukluktan itibaren sıkı bir eğitime tabii tutulmuş insanlar başarabileceklerdir.

Öte yandan, gerçekten fakir ya da az varlıklı insanların yönetime dâhil olması demek olarak gördüğü Atina demokrasisinden iğrenir. Bunu bir tür zengin düşmanlığı politikası olarak görür; aristokrasi adına kaygı duyduğu bellidir Platon'un. İdeal devlet yönetimi olarak gördüğü monarşinin veya aristokrasinin başını ağrıtabilecek sınıf çatışmalarından uzak tutacak formül, ölçülü olmakta saklıdır. Aslen aristokratik ailelerin çocuklarından oluşacak asker ve yöneticilere, düzeni bozacak, akli devre dışı bırakacak kadar servet yığma tutkusuna yenik düşmemeyi öğütlemektir. Ölçülü olmak budur. Üstelik Sokrates ve Platon, ütopyaları gereği, Spartacı olmak zorundadırlar. Çünkü Sparta, devletin sahibi aristokratik ailelerin birbirlerinin malına göz dikmelerini istememektedir. Bu nedenle özel mülkiyetin gelişmesini engellemek için para kullanımına geçmeyerek alınan ekonomik önlemlerin yanı sıra, ailenin kurumlaşmasını engelleyerek de sosyal önlemler almıştır. Eğitimleri askeridir ve eskinin yaşa dayalı hiyerarşisini hiç değilse erkekler arasında sürdürmeye çalışmaktadır. Aile üzerindeki bu baskı, Platon'u, gruplar halinde evliliğin hüküm sürdüğü ve doğan çocukların gerçek ana-babasını tanımasını istemediği ailesiz bir bekçiler sınıfının oluşturulması fikrine götürür. İşte bu avcı-toplayıcı kültür unsurlarını koruyup saklayabilen ve Platon'un felsefesine ilham kaynağı olan örnek Sparta toplumdur.

Platon'un "Devlet"inin Sparta'yı çağrıştıran uygulamaları daha pek çoktur. Örneğin: *"Devletimizde böyle hekimler, böyle yargıçlar bulunacak. Bunlar yurttaşlar arasında, bedenleri ve içleri doğuştan iyi olanlara bakacak, iyi olmayanlara gelince, bedenleri bozuk olanları hekimler bırakacak ölsün,"* diyecektir.⁴⁴

Bu fikir, Spartalıların sakat doğan çocukları ölüme terk etme gelenekleriyle örtüşür. Hatta bekçiler için, *"Yiyeceklerini birlikte yesinler, savaştaki askerler gibi hep bir arada yaşasınlar,"*⁴⁵ diyerek Sparta'nın Philition'unu (Erkekler Evi) ima etmektedir. *"Yönetenlerin yaşlılar, yönetilenlerin de gençler olması gerekir,"*⁴⁶ diyerek Sparta'nın yaş hiyerarşisini anımsatır.

Bütün bu benzerlikler sadece ideolojik değil, siyasal anlamda da kader birliğini beraberinde getirmiştir. Platon'un eserlerinin başkişisi konumundaki Sokrates, Sparta'nın desteklediği ayaklanmacı Kritias'la işbirliği içinde olduğu gerekçesiyle tutuklanmış ve ölüme mahkûm edilmiştir.

Platon, birçok yönden Sparta sisteminden esinlenmesine karşın ondan çok daha cüretkâr projeler ortaya koyar. Bu projelerinden bir kısmı, günümüzün siyasal birikimiyle değerlendirirsek, ancak faşizme ideolojik öncül olacak tezlerdir. Platon'da üreme, bir devlet politikasıdır. Bu konuda müellif şöyle yazar:

- Peki, bu evlenmeler nasıl yararlı olabilir? Bunu söylemeyi sana bırakıyorum, Glaukon; çünkü senin evinde en iyi cinsten av köpekleri ve kuşlar gördüm. Sen bunları çiftleştirip üretirken bir şeylere dikkat etmiyor musun?

- Ne gibi?

- Önce şuna: Bu hayvanların hepsi iyi cinsten olmakla beraber, aralarında en iyi olanları vardır elbet.

⁴⁴ Agy., s. 99.

⁴⁵ Agy., s. 106.

⁴⁶ Agy., s. 102.

- Vardır.
- Üretme için iyiye kötüye bakmaz mısın? Yoksa en iyilerini mi çiftleştirirsin?
- En iyilerini.
- En gençlerini mi alırsın, en yaşlılarını mı? Yoksa en gürbüz çağda olanlarını mı?
- En gürbüz çağda olanlarını...
- Üretmede bunları göz önünde tutmazsan, kuşlarının, köpeklerinin cinsi bir hayli bozulur, değil mi?
- Tabii.
- Atlar ve öteki hayvanlarda durum değişir mi?
- Değişir demek saçma olur.
- Gördün mü, sevgili dostum, insan cinsi için de durum aynı olduğuna göre, bekçilerimizin ne kadar üstün bir cinsten olmaları gerek.

(...) Üzerinde anlaştığımız ilkelere göre, her iki cinsin de en iyilerinin en fazla, en kötülerinin de en az çiftleşmeleri gerekir. Ayrıca en kötülerin değil, en iyilerin çocuklarını büyütmeliyiz ki, sürünün cinsi bozulmasın. Bunun için başvurulacak çareleri yalnız devlet adamları bilmeli, yoksa bekçiler arasında çatışmalar olabilir.”⁴⁷

Bu paradigma, Batı felsefesinin en esaslı saplantılarından biridir ve Hitler’in ırkçı fikirlerinin Alman halkınca neden fazla yadırganmadığına da açıklık getirmektedir. Hitler’e kadar, iki bin küsur yıl boyunca bütün ütopyacı filozoflar tarafından o kadar çok tekrar edilmiştir ki, Nazi ütopyası, bu gelenekle değerlendirilince ne ilginçtir, ne de yeni. Hitler’e ait şu satırları da Platon’ununkilerin yanına koysak, gelenekteki devamlılığı daha iyi anlarız:

“(Nazi Devleti) Yalnız sıhhatli fertlerin çocuk yapması için çalışacak ve aksinin utanç verici bir hareket olduğunu

⁴⁷ Agy., s. 147-148.

söyleyecektir: Hastalıklı, sakat olduğu halde dünyaya çocuk getirmek en şerefsizce harekettir. En şerefli hareket de kendi gibi dünyaya hastalıklı çocuk getirmekten vazgeçmektir. Irkçı devlet millete gürbüz çocuklar kazandırmaya engel olmanın büyük suç olduğunu kabul edecektir. Devletin buna müdahale hakkı vardır, çünkü binlerce yıllık bir istikbali düşünmek işi ona verilmiştir. Böyle bir istikbal yanında ferdin arzu ve bencilliği hiçtir, fert devletin müdahalesine boyun eğecektir. Devlet kendi inancını aydınlatmak için en modern tıp kaynaklarından faydalanmalıdır. Hastalığı besbelli ve irsi olan, bu hastalık zürriyetine de geçecek olan fertlerin zürriyet verme hakları olmadığını ilan etmeli ve bu gibilerin zürriyet verme imkânlarını maddi olarak önlemelidir. Aynı zamanda, sağlıklı bir kadının da Tanrı'nın gelecek için bir lütfu olan çocuk doğurma kabiliyeti, hükümetin mali politikası ile sınırlandırılmamalıdır. Bu, ana-baba için, gelecek için, felaket olur. Devlet kendini, bugün şahit olduğumuz gibi döl verebilecek ailelerde sosyal şartlarla meydana gelen bu tembelliğe, bu aldırışsızlığa, hatta bu cinayete son vermeli, bir millet için eşsiz değer olan sağlıklı soy verme durumunun en büyük koruyucusu hissetmelidir."⁴⁸

Platon'un eseri ne Sparta'yı ne de Nazi Almanya'sını kurtarabilmiştir. Hiçbir toplum, mükemmel bir savaş makinesi halinde dizaynedilememektedir. Ama öte yandan, On Dokuzuncu ve Yirminci Yüzyıllarda bu fikirlerin Nazilere olduğu kadar, eşitlikçi yapılarıyla Marksizme de ilham verdiği aşikârdır. Ne yazık ki Avrupa felsefesi şekillenirken tarihsel toplum modelleri içinde bir tek göçebe-çobanların farkında olunmamıştır. Bu da aslında büyük bir eksiklik olarak günümüze kadar etkisini sürdürmüştür.

⁴⁸ Hitler. Kavgam, Bilge Karınca Yay. s. 567-568.

Göçebe-Çobanlar

Herodot'un Tarih'inde Yunanlıların çok iyi tanıdığı İskitler ve komşu kabileler hakkında bilgiler verilir. Bugünkü Ukrayna ve Güney Kazakistan topraklarındaki bu halkların Türk dilli olabileceği ihtimali çok tartışılmıştır. Herodot'un zikrettiği İskitlerin ve *Massaget*lerin Türk ya da Moğol olma ihtimalleri çok azdır. Avrupalı tarihçiler, bu halkları Ari kavimler grubuna dâhil etme eğilimindedir. Onların görüşlerini kabul edecek olursak, bugünkü Kazakistan bozkırlarında Türk dilli kavimlerin izine bile rastlanılmıyor olması garip görünecektir. Orta Asya coğrafyası, sadece Türklere veya Moğollara özgü sandığımız yaşam biçimini, bu Ari kavimler nezdinde de yaşatır. Herodot'un bahsettiği bu halklar, Türk dilli kavimler olmasa bile yine de maddi kültür unsurlarını Hunlardan ya da diğer Türk dilli kavimlerden ayırmak pek öyle kolay değildir. Bu kadar farklı etnik kökenden ve dilden oluşan Orta Asya coğrafyasının halklarının zamanla asimile olup tarihten silinerek göçebe-çoban yaşam biçiminin, neden yalnızca Türkler ve Moğollarda temsil edilmeyi sürdürdüğünü sorgulamak önemli bir başlangıç noktasıdır. Bu tespitin belki de en doğru açıklaması, Altaylı kavimlerin Çin'le ilişkilerinde bulunuyor olmasıdır.

Tarihte devlet kurma aşamasına gelmiş bütün kabile birliklerinde, kendinden olmayan unsurları da bünyelerine dâhil etme esnekliğini gösterebilme yetisini fark etmek gerekiyor. Hiç kuşkusuz bu durum, Hunlar açısından kendinden önceki diğer hiçbir göçebe-çoban kabilenin başaramadığı bir nitelik olarak ortaya çıkar. Hatta bu o kadar ayırt edici bir niteliktir ki Hunların bir soy mu, yoksa devletin adı mı olduğu, sorununun odak noktasını oluşturur.

Geleneksel araştırma yöntemlerinin izleyicisi araştırmalar Hunları şimdiye kadar bir soy oldukları zannından hareket etmişlerdir. Ama ilk Çin vakanüvisleri, Hun adını eski köken kabilelerine verdikleri isimlerle değil de müstakil ve yeni bir isimle yazmayı yeğlediklerine göre, onlar da aradaki farkı kavramışlardır. Şimdi bu süreci incelemeye başlayabiliriz.

Geleneksel Çin hiyeroglif yazısı Şang Hanedanı zamanında ortaya çıktığı için (M.Ö. 1800'lü yıllar) ondan önceki tarih, sadece efsanelerin konusudur. Ama yine de Şang'lardan önce *Hsia* adında bir hanedanın Çin'de ilk krallığı kurduğu kabul edilir. (M.Ö. 2000-1800 yılları arası olduğu sanılmaktadır) *Hsia*'nın yıkılışına ait çok ilgi çekici bir öykü vardır. Anlatıldığına göre, bu hanedanın son hükümdarı *Chieh* hakanlık erdemini (Tao) yitirmiş biriydi. Şang hanedanını kurucusu olan kişi onu tahtından ve başkentinden uzaklaştırdı. Bu felaketten üç yıl sonra *Chieh* öldü, ama Oğlu *Hsiin-chu*, babasının karılarıyla evlendi ve kuzeye giderek orada sığır sürüleri yetiştirmeye başladı.⁴⁹

Bir başka anlatıya göre de, *Hsia* hanedanının yıkılmasından önce sürgünde ölmüş son hükümdarı *Tse-kui*'nin küçük oğlu oğlu *Shung Wei*, ailesi ve tebaasıyla birlikte kuzey bozkırlarına göç etmiş ve orada bazı göçebe halklarla kaynaşmıştır. Çin inanışlarına göre *Hyung-nu*'lar (Hunların Çince adı) Çinli göçmenlerle o bölgede yaşayan bozkırlı göçebelerin karışımından türemiştir.⁵⁰

Bu hikâyelerin tarihsel gerçeklikleri bir yana, Çin kültürünün göçebeleri ne şekilde algıladığını göstermesi bakımından da büyük bir önemi vardır. Çünkü Çinlilerin, Hunları kesinlikle efsanevi atalarının biraz yoldan sapmış

⁴⁹ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 18.

⁵⁰ L. N. Gumilev, *Hunlar*, Selenge Yayınları s. 30.

akrabaları olarak gördükleri açıktır. Diğer bir ilginç nokta da yerleşik tarımcı toplumların üyelerinin rahatlıkla göçebe-çobanlığın yaşam koşullarına geçebildiklerine inandıklarını da göstermektedir. Daha önce de belirtildiği gibi çobanlık, tarımın nimetlerinden yararlanamayanların yaşamlarını idame ettirebilmek için başvurdukları daha sefil bir yaşam biçimi değildir. Ama Çinli tarihçiler, belki de Çin açısından her zaman altüst oluş dönemlerinin bir figürü olarak gördükleri için çobanları, erdemini yitirmiş bir Çin imparatorunun soyu olarak görmüş olmalıdırlar.

Aynı şekilde gerçek Çin kültürünü yaratan ve yazılı tarih geleneğini başlatan *Cou*'ların ilk dönemleri de ilginç melezliklerle doludur. Aslında mitsel birtakım figürlerle ilk dönem Çin tarihini yazmaya kalkan sonraki dönem Çin tarihçileri, kökenlerindeki melezlik konusunda hayli dürüst davranmışlardır. Söylenceye göre, Hsia devleti yıkılınca devletin ileri gelenlerin biri olan “darı işleri veziri” *Liu*'nun dedesi olan *Pu-ch'u*, göçebe *Jung* (Tibetlilerin atası olması kuvvetle muhtemeldir) ve *Ti* (Moğolların atası olduğu düşünülmemektedir) kavimleri arasına gelerek orada oturmaya başladı. Ama eski tarım ve sulama teknikleri hakkındaki bilgilerini de unutmayarak oğluna miras bıraktı. Bu bilgi sonunda torun *Liu*'ya tevarüs etmişti. *Liu*, tarım uygulamalarını önce kendi akrabalarıyla birlikte ve sonra çevredeki göçebelere de öğreterek onlarla birlikte geniş tarlalar meydana getirdi. Tarımsal üretimin bolluğundan etkilenen yeni pek çok göçebe aile veya kabile, onlara katılmaya devam ediyordu.⁵¹

Buradaki gerçeklerin yanı sıra Çin kültürüne özgü pek çok simgesellik de dikkat çekicidir. Çünkü “darı işleri ve-

⁵¹ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 32.

zirliği" aslında efsanevi imparator *Shun* zamanında ortaya çıkmış, bizzat onun unvanlarından biri (daha doğrusu onunki *ziraat vezirliği*di) olmuştur. Bu kişi aynı zamanda *Bereket Tanrısı* olarak da görülür.⁵² Dolayısıyla da Çinliler kendi kültürlerini diğer bütün komşu kültürlerden ayırt eden hususu bu şekilde simgeleştirmiş olmaktadırlar. Efsanevi bir imparatorun bildiği tarım teknikleri, kuşaktan kuşağa aktarılmış ve en nihayet Çin kültürünü göçebe-çobanlarınkinden tamamen ayıracak etkiyi yapmıştır.

Öte yandan Çin tarihçileri bu efsanevi atanın (Liu) anne soyunu *Ciang* (yani Tibetli) olarak adlandırarak kendi soylarının melezliğini tescil etmiş olmaktadırlar.⁵³

Tarımsal üretim 300 yıl boyunca efsanevi Liu'nun kurduğu *Pin* şehrinde devam etmekle birlikte artık bu şehrin zenginliği göçebelerin iştahını celbetmeye başlamıştır. İşte bu sırada *Hun-yü* kavimleri ile Jung'lar ve Ti'ler durmadan bu şehre saldırmaya başlamışlar. O esnada şehrin başında *Tanfu* adlı bir hükümdar bulunmaktaymış. Bu efsaneyi nakleden Çin kaynaklarında ilk defa Hunların atası olması muhtemel bir kavim olan Hun-yü'ler zikredilmiş olmaktadır.

Çin kaynaklarına göre bu üç kavim, Hun-yü, Ti ve Junglar bu tarımcı topluluğun zenginliğini kıskanmaya başlamışlar, onların kralının yerine kendi yöneticilerini koymaya uğraşmışlar. Aslında bu kaynaklarda söylenmek istenen asıl gerçeklik, göçebe-çobanların o zaptedilemez yağmacı güçleridir. Durumu nakleden Çin kaynağında yağmadan ya da haraçtan bunalan *Pin* şehri halkının savaş isteğinin kabardığından da bahseder. Ama kralları böyle bir savaş göze alamaz ve halkını bile terk ederek güneydeki *Ch'i*

⁵² *Agy.*, s. 33.

⁵³ *Agy.*, s. 33.

dağına gelerek orayı mesken tutar. Pin şehri halkı da aynı şeyi yapıp onu takip ederler ve krallarının konakladığı bu yere gelip yerleşerek onun yönetimi altında tekrar birleşirler. Bundan sonradır ki Kral Tanfu, yeni yerlerinde *"Jung ve Ti kavimlerinin geleneklerini bir dereceye kadar kendi halkından uzaklaştırdı. Evler ve kaleler yaptırdı."*⁵⁴ Bu son ifadenin anlamı şudur. Eski göçebe-çoban yaşam biçimine ait bazı kalıntıları temizleyerek yine gerçek anlamda şehir yaşantısının yolunu açmaya çalıştı.

Çin'e ait bu tarih anlatısında aslında şehirleşme devriminin ne gibi bir seyir izlediğine dair çok değerli gözlemler elde ediyoruz. Bu hikâyenin bir benzerini Yunanistan topraklarına gelen Dorlar için de varsaymamız gerekmektedir. Çünkü şehirleşme devrimini yapacak halkın en azından küçük ölçekli bahçe tarımını bilmesi ve gittiği her yerde bu faaliyeti sürdürecektir geleneksel yöntemleri kuşaktan kuşağa aktarması gerekmektedir. Ama öte yandan, bu tarımcılar devasa kentler yaratamadıkları takdirde göçebelerin taciz ve tecavüzlerine dayanamayacaklardır. Tarımcı eğilimlerinin ara sıra kesintiye uğraması ve Arkeolojinin tam olarak nedenini açıklayamadığı pek çok yerleşim yerinin esrarengiz bir biçimde terk edildiği durumlarda asıl sebep, burada görüldüğü gibi saldırganlarla baş edememe kaygısıdır. Başat üretim biçimi aynı zamanda topluluğun karakterini de belirlemektedir ve tarımın yarattığı barışçı insan tipi, eşit şartlar altında göçebe-çobanların saldırgan karakteriyle asla mücadelede girmek istememiştir. Bu şartları tarımcıların lehlerine bozacak tek seçenek ise, ancak şehir diyebileceğimiz yerleşim yerlerinde biriken kalabalık bir nüfusun ortaya çıkabilmesidir. Şehirleşme, her şeyden önce tarımsal üretimin sürdürülebilirliğinin en büyük güvencesi durumundadır.

⁵⁴ Agy., s. 36

Bu hikâyedeki bir diğer önemli husus da tarımcı küçük toplulukların şartlar zorlaştığında kolayca göçebe-çoban yaşam biçimine intibak edebildiklerini göstermesidir. Ama onlar yine de tarım tekniklerini unutmamakta ve uygun bir yer bulduklarında tekrar tarımsal üretime geri dönmektedirler.

Daha önce *Hsia* ve *Şang*larla denenen şehir uygarlığının *Cou*larla ancak bu kadar harlanabilmiş olması, aynı zamanda yerleşik tarım kültürlerinin kökleşmesinin de ne denli zor olduğunu göstermektedir. Ama M.Ö. 4. Binde Mezopotamya ve Mısır'da başlayan şehirleşme devrimi en nihayetinde M.Ö. 1200'lerde kıtanın en doğu ucuna ulaşmıştır. Avrasya coğrafyasının geneli göz önünde bulundurulduğunda bu tarih nispeten geçtir. Çünkü bu arada çoktan Mezopotamya, Mısır, İran; Suriye, Anadolu ve hatta Yunanistan da bile şehir kültürleri ve şehir devletleri ortaya çıkmıştı bile. Ön Asya'ya son büyük toplu göç de bu yüzyıllarda vuku buldu. Yunanistan'a Dorları getiren bu büyük göç dalgasını da başlatan –diğer iklimsel amiller dışında- muhtemelen yine göçebe-çobanların yağmacı etkinlikleri olmalıydı. Bu göç dalgaları sırasında gelen insan kitleleri arasında gerçek göçebe-çobanlardan ziyade, yerinden yurdundan edilmiş küçük ölçekli tarımsal uğraşlar veren köy topluluklarının bulunması muhtemeldir. Çünkü yeni gelen kitleler, Ön Asya'nın hemen hemen her yerinde yeni tarımcı uygarlıklar kurmuş ya da bu uygarlıkların bünyesinde asimile olup gitmişlerdir.

Cou hanedanı ardında bir dizi beylikler bırakarak tarihten silindikten sonra hem Çin tarihi hem de göçebelerin tarihi bakımından yeni bir sayfa açılmaya başladı. Bu küçük beyliklerden biri de bugünkü Çin'e adını veren beyliktir. *Qin* (ya da *Ch'in*) sülalesi çevresindeki diğer altı beyliği ortadan kaldırarak Kuzey Çin'de nispeten istikrarı yakaladı.

Aslında bu beyliğin de kökeni tamamen melezleşmiş unsurlardan ibaretti. Tıpkı Cou'ların hikâyesinde olduğu gibi bu beyliğin halkı da Jung, Ti ve muhtemelen Hun unsurlarının karışımından müteşekkildir. Ama bu krallık vasıtasıyla Çin halkı, göçebelerle soy ve kültürel akrabalıklarını ya da iç içeliklerini ebediyen kesme niyeti göstermiştir. Bu niyetin en önemli tezahürü de Çin Seddinin inşasıdır. Bu sed daha M.Ö. 350 ile 300'ler arasında epey bir uzunluğa erişmiştir. Ama henüz son biçimini almamıştır. Bu sed bir anlamda tarımcı kültürün kendini göçebelerden ve onların yaşam tarzından ayırma istek ve iradesinin bir tezahürüydü. M.Ö. 215 yılına gelindiğinde Qin sülalesinin büyük imparatoru *Şi-huang-ti* geçmişten miras aldığı bu iradeyi Çin kültürünün adeta her şeyi haline getirdi. Bu imparatorun emriyle General *Meng-tien* 100.000 kişilik bir orduyla o zamana kadar Hunların meraları olan topraklara girerek onları geriye çekilmek zorunda bıraktı. Ele geçirilen bu mera topraklarına (Ordos bölgesi) Çinli mahkûmlardan oluşan bir nüfusu yerleştirmek için etrafı surlarla çevrili 44 yerleşim yeri kurdu. Ayrıca Sarı Irmak'ın kuzeyinde de yeni sur duvarları inşa ettirdi. Kuzeyi baştanbaşa kat eden çok büyük bir yol yaptırdı. Bu yol için tepeler düzleştirilmiş ve büyük çukurluklar doldurulmuştur.⁵⁵ Yine Hunların otlak yeri olan *Yinşan* dağları da ele geçirilmiş ve buraya da 34 yeni kasaba kurulmuştu. Tabi ki bunların da nüfusu Çinli mahkûmlardan oluşuyordu.⁵⁶

Bu çılgın imparator, günümüzde mezarının ancak bir kısmı kazılabilmiş ve bu kadarıyla bile Çin'in en önemli turistik merkezi olmayı başarmış ünlü çömlek askerlerin koruduğu mezarın sahibidir. Henüz mezarın içi gün ışığı

⁵⁵ Agy., s. 140-141.

⁵⁶ Agy., s. 145.

ğına çıkarılmamıştır. Mezarı koruyan çömlek askerlerin birebir gerçek örneklerle göre yapıldığı anlaşılan yüzleri, imparatorun hassa ordusunun askerlerinin hakiki birer temsildir. Çin tarihinin daha sonraki devirlerinde de yeniden tekrarlanacağı gibi, böylesi büyük insan gücünü harekete geçiren çılgın kralların iktidarında birliğe kavuşan Çin halkının ödediği ağır bedeller ve maddi kaynakların bu denli müsrifçe kullanımı, öcünü bu işi yaptıran hükümdarın döneminde olmasa bile ondan hemen sonra yeni bir hanedanı başa geçirerek alıyordu. Qin hanedanı, Şi-huang-ti'den hemen sonra ortadan kalkmıştır ama yerine geçen Han hanedanı, her ne kadar halktan gelen küçük memurlar ve bürokratlar öncülüğünde kurulmuş olsa bile Qin hanedanından devraldığı imparatorluk ülkesünü aynen devam ettirmiştir. Bu sülalenin üçüncü ve en büyük imparatoru olan *Wu-di* zamanında Hunlardan kazanılan otlaklara Çinli mahkûmları iskân etme politikası aynen devam ettirilmiştir. Belgelerde yazdığına göre, M.Ö. 119'da Gobi çölünü geçerek kuzeydeki Hunların ana yurduna ilk kez ilerleyen Çin ordusu, gerçi, oralarda kalıcı bir egemenlik kuramamıştır ama Gobi'nin güneyindeki eski Hun ileri karakollarının bulunduğu arazilere elli ya da altmış bin memur ve asker ailesini yerleştirip bu bölgeyi Çinlileştirmişlerdir.⁵⁷ Çin'in tarih boyunca uygulamayı deneyeceği iskân politikası böylece çok eski tarihlerden beri kâmilan şekillenmiş olmaktadır. Bu, aynı zamanda bütün tarımcı toplulukların temel nüfus politikasının en kestirme uygulamasıdır. Göçebe-çobanlara değil ama kesinlikle çiftçi-tarımcı topluluklara özgü bir uygulamadır.

⁵⁷ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, sayfa 52.

Bu yeni durum biraz önce Cou hanedanının kuruluşuna ait öyküyle hiç uyuşmuyor. Peki, ne oldu da aradan geçen yaklaşık 900 yılda Çin, göçebe komşularına bu denli büyük bir üstünlük sağlayabildi?

Hiç kuşkusuz 900 yılda değişen belirleyici unsur tarımcı toplumun en büyük kazancı ve aynı zamanda felaketi anlamına da gelecek olan nüfus artışıdır. Tarımcı Çin nüfusu artık göçebelerin baskısıyla yerini yurdunu terk edip kaçacak küçük köy nüfuslarından ibaret değildir. Esasında bu dev nüfusu yerinden sökebilecek hiçbir güç olamazdı ve dahası, bu dev nüfus artık yeni topraklara ihtiyaç duyuyor, genişlemesini sürdürmek istiyordu. Çin'in başarabildiği büyük imar hareketleri olan surlar, yollar, kaleler de tamamen böyle bir nüfusun en altındaki sefilleri seferber ederek ve bir ölçüde onları bu yolla kırarak ufukta beliren tehlikeyi bertaraf etme yoluna gidilmiştir. Artık dev bir sayıya ulaşan Çin ordusu da özünde topraksız kalan ya da elindeki son küçük araziye de yitirme noktasına ramak kalmış sefillerden oluşuyordu ve yeni koloniler, bu dev artı-nüfus için en önemli fırsattı.

Çin'den yüzlerce ve belki de bir-iki bin yıl önce Ön Asya'da ve sonra da Akdeniz'in çevresinde devam eden tarımın yaygınlık kazanması ve göçebelerin yazılı kaynaklardan silinmesi sürecinin bir benzerini Çin'de çok daha sarıh halde izleyebiliyoruz.

Öte yandan Çin tarihinde dünyanın diğer hiçbir coğrafyasında görünmeyen bir tepkiyi de izlemek mümkün hale geliyor. Çin'in karşı hücumuna uğrayan ve dev imkânlarla harekete geçirilmiş devlet mekanizmasının sillesini yiyen göçebeler, göçebe yaşam biçimini terk etmeden kendi devletlerini kurmak ve dengenin aleyhlerine döndüğü bu çatışmada yeni bir çıkar yol bulmak zorunda kalmışlardır. Hun devleti işte bu şartlar altında doğmuştur.

Hun tarihinin adı bilinen ilk hükümdarı olan Tuman (Teoman) Şı-huang-ti'nin çağdaşıdır.⁵⁸ Hunlara karşı bu denli büyük çapta sıkıştırma ve geriye itme hareketi o çağa kadar hiçbir başka kaynakta görünmeyen bu kavmi, ileride bütün göçebe kavimlerin en önemli temsilcisi haline getirecektir. Oysa o sıralarda bugün Türkistan adı verilen coğrafyada bir dizi Hint-Avrupalı kavim kaynaşp duruyordu. İskitler (Sakalar), Sarmatlar, Massagetler, Yüeciler, Toharlar ve diğerleri Yunan ve Romalı tarihçilerin görüş mesafesine çoktan girmişlerdi. Yunanlı gezgin ve coğrafyacıların biraz da hayranlıkla bahsettikleri bu kavimlerin hiçbiri, artık Yunan ve Roma medeniyetini tehdit edecek durumda değildi. Yunanlı ve Romalı coğrafyacılar belki de kendi atalarının yaşam biçimlerinden izler taşıyan bir karanlık devir galerisine baktıklarının farkında bile değillerdi. Bu kavimler, sadece, Medlerin İran'a yerleşmeleri ve bir hanedanlık kurmaları ile Pers kralları Darius ve Kiros'un Sakalarla yaptığı savaşlar dışında uygar dünyayı önemli ölçüde rahatsız edemiyorlardı artık, ama kendi topraklarında özgürce yaşamlarını sürdürüyorlardı.

Oysa Qin imparatoru Şı-huang-ti, Hunları kuzeye iterek ve meralarına göz dikme cesaretini göstererek Hunlarla başlayan göçebe-çoban devlet teşkilatlanmasının kıvılcımını çakmış ve uzun vadede bugünkü Türkistan'da varlık sürdüren bütün göçebe Ari halklarının Türk dilli topluluklar haline dönüşme sürecini başlatmış olmaktaydı.

Hunların Soy Yapısı

Bugün artık az-çok hikâyeleri bilinen tarımcı uygarlıkların ötelinde Orta Asya hâlâ bilinmezliklerle dolu bir

⁵⁸ Bahaeddin Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 168.

coğrafya olarak kendi dönüşümünü tamamlıyor olmalıdır. Ama ne yazık ki göçebelerin bu sürede ne yaptıkları yine de meçhuldür. Uzun yüzyıllar boyunca sadece Yunan ve Pers kaynakları Güneybatı İç Asya'da İskitlerin varlığını haber vermektedir. Ama Hunların ilk ataları Çin tarihinde zaman zaman ortaya çıkmakla birlikte Hunların gerçek anlamda zuhur edişlerinin tarihi ancak M.Ö. 3. Yüzyılın sonlarıdır. Bu tarihe kadar Hunların ne gibi bir dönüşüm geçirdikleri ise bir muammadır.

Belki de bu durumda, Hunların köken kabileleri oldukları varsayılan *H'yenyun* ve *Hun-yü* kabilelerinin soyundan işe başlamak gerekebilir. Bu iki kabilenin göçebe Moğolların ataları olmak yerine beyaz ırktan olma olasılıkları çok daha yüksektir. Çünkü Çin kaynakları Hunların fiziki özelliklerini zikrederken gaga burunlu olmalarını kendilerinden ayırıcı bir husus olarak görürler.⁵⁹ Gaga burun ise kesinlikle sarı ırktan ziyade beyaz ırka mahsus bir özelliktir. Bu durumda Gumilev'in ima ettiği gibi *H'yen-yün* ve *Hun-yü* kabilelerini Ting-ling'lerle aynı kökten görebiliriz. Ting-ling meselesi özellikle önemlidir. Çünkü bu kavim, muhtemelen artık tamamen yok olmuş otantik bir dil ailesine mensup olmalıydı. Ama bu kavmin bakiyeleri bütün Türk dilli halkların en önemli bileşenlerinden biridir. Ting-ling'ler Türklerin doğrudan atası sayılmazlar. Çünkü Ting-ling'lere ilişkin fizik tariflerinde sarı saçlı, kızıl yanaklı ve gaga burunlu oldukları bilgisi verilmektedir.⁶⁰

H'yen-yün ve *Hun-yü* kabilelerinin kim olduğu meselesinde sürekli bir anlaşmazlık olduğu bilinir. Örneğin W. Eberhard'ın da ima ettiği gibi bu kabileleri İndo-Germen (yani Ari) saymak da, şu an için kimsenin itiraz edemeye-

⁵⁹ Gumilev, *Nunlar*, Selenge Yayınları. s. 41-42.

⁶⁰ *Agy.*, s. 40.

ceği kadar akla yatkın görünür. W. Eberhard, *H'yen-yün'*lerin belki de *Kimmeri* (yani Ari) olabileceğini çekine çekine ima ettiğinde,⁶¹ bu savına kanıt olarak İndo-Germen ve Türk dilleri arasında gerçek bir akrabalık olduğunun inkâr edilemeyeceğini de vurgulamıştır.⁶² Dolayısıyla Hunların kökeni aynı zamanda Türklerin kökenine de ışık tutacağı için ayrıca ilgi çekici bir konudur ve bu hususta gerçek delillerin bulunabilmesi çok zor bir ihtimal olduğu için spekülasyonların ardı kesilmeyeceği açıktır. Ama gerçekten de Türkçe ile Ari diller arasında dikkat çekici pek çok benzerlik olmakla birlikte bu benzerlikler Türkçeyi, Ari dil grubuna sokmaya yeterli gelecek kadar fazla değildir. Dolayısıyla bu hususta Aristov'un teorisi çok daha akla yatkın gibi durmaktadır.

Aristov, *Ting-ling* meselesini enine boyuna tartışır. “*Antropolojik anlamda Türk kabilelerinin oluşumunda yabancı halklarla olan kaynaşma temel rol oynamıştır.*”⁶³ diyerek işe başlar ve ona göre Orta Asya'daki Türklere beyaz ırkın bariz özelliklerini veren ilk halk *Ting-ling*'lerdir. Bu halk Hunların tarih sahnesine çıktığı devirde onların da kuzeyinde, yani Dış Moğolistan'da yaşıyordu. Aristov'un tespitine göre Ruslar 17. Yüzyılda Sibirya'yı işgal ettiğinde de hâlâ oradaydılar. Kırgızlar, tabiiyetlerindeki bu halka *Kıştım* diyorlardı.⁶⁴

Aristov, *Ting-ling*'lerin soyundan gelen yukarıda bahsi geçen halkın günümüzde bütünüyle Türkleştiği ve komşuları Tatar kabileleriyle karıştığından bahseder. Tatarlarla karışmayanların da Fin-Ugor halkı olan Ostyaklarla mec-

⁶¹ W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 131.

⁶² W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 110.

⁶³ N. A. Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, Selenge Yayınları, s. 71.

⁶⁴ *Agy.*, s. 75.

zolduğunu düşünür. Dolayısıyla Sovyet döneminde Yeni-sey Ostyakları üzerinde yapılan bilimsel incelemeler de artık köklerinden kopmuş bu dilin mensubiyetini gösteremez. Bu bir Hint-Avrupa dili değildir. Ama Fin-Samoyed dillerinin de içinde bulunduğu özel bir gruba dâhildir. Bu durumda, Ural-Altay diye terkip edilen dil ailesinin Ural kolunu belki de başlı başına bir dil ailesi olarak görmenin zamanı gelmiştir. Bunu Altay grubuna bağlayan bütün akrabalık belirtileri belki de bu sarı saçlı, renkli gözlü, açık tenli insanların Türkçeye kazandırdığı kelimelerden veya eklerden ibarettir.

Hunların içindeki bir diğer etnik unsur da bizzat Çinlilerdi. Gumilev, Hun devletini meydana getiren bu yabancı kavim terkibine ilginç bir kanıt da gösterir. Mete zamanında bütün devlet yönetim kadrosuna bürokrat veren üç önemli boyun adını sayar. Bunlar *Kuyan* (Hu-yen), *Lan* ve *Su-pu*'dur. Gumilev'e göre, Kuyan Türkçe bir kelimedir ve anlamı da "tavşan"dır. Su-pu da Türkçedir ve anlamı "il, ülke, memleket" anlamına gelmektedir. *Lan* ise Çince'dir ve Çin'in eski dönemlerindeki milli simgelerinden biri olan "orkide" anlamına gelmektedir.⁶⁵ Böylece Gumilev, Hsia sülalesinin son üyesinin ülkesini terk ederek göçebe-ler arasına karışıp orada Hunların yönetici sülalesini oluşturduğuna ilişkin efsanevi tarihçeye bir dayanak yapmayı amaçlamaktadır.

Bugün garip gelen bu süreç, Türkçenin neden bütün kelimeleri yeniden türetmiş gibi görüldüğünü de açıklar. Farklı dillerden gelen insanlar için hepsinin anlayabileceği ya da benimseyebileceği yeni bir dil yaratmak zorundaydılar. Bu yeniden türetme denemeleri yabancı soylarla girilen boy ittifaklarında tekrar tekrar denendi.

⁶⁵ L. N. Gumilev, *Hunlar*. Selenge Yayınları, s. 91.

Türkleri, Moğollardan ve belki tümüyle sarı ırktan ayrıran beyaz ırk özelliklerinin kaynağının sebebini Ting-ling karışımına bağlayabiliriz. Ama bu noktada ilginç bir soru daha çıkmaktadır. Genetik varlığını artık kaybetmiş bu sarı saçlı, mavi gözlü kavim, bekli de tarihsel karışımını sadece Türklerle yapmamıştır! Bugün büyük oranda Avrupa'da yurt tutmuş kavimlerle sınırlıymış gibi görülen bu ünlü sarı saç, mavi göz, açık ten ve uzun boy nitelikleri Ari ya da Hint-Avrupalı kavimlerin İran, Afganistan, Pakistan ve Hindistan'daki akrabalarında görünmüyorsa (ya da büyük çapta görünmüyorsa) bu konuya başka bir açıdan bakmak gerekir. Avrupa'nın kuzeyli kavimlerine de (ve şimdiki uluslarına) bu ırksal nitelikleri verenler belki de bu Ting-ling kavimlerinin akrabalarıydılar. Aslında Aristov da aynı kuşkuyu duyuyordu. Bu ihtimali şu sözlerle ifade etmiştir:

*"Eski Kuzey Asya dolikosefal ırkının yalnızca Doğu Asya'nın uç kısmına kadar değil, batıda daha ileriye, Avrupa'ya da yayıldığı düşünülebilir. Belki de Rusya'nın orta kesimlerinde bulunan ve Yenisey'dekilerle ortak yönler arz eden eski mezarlardaki dolikosefal kafatasları da onlara (Ting-ling'lere -y.n.) aittir."*⁶⁶

Muhtemelen Ting-ling'ler, önce T'ie-le ve sonra Tölesler adıyla tarih sahnesine çıkıp Oğuzların, Uygurların, eskiden Kanglı denilen Peçenek, Kıpçak ve Kumanların doğrudan ataları olarak Türk tarihinin bir parçası haline gelmekle birlikte, muhtemelen eskiden Türkçeye çok az benzeyen müstakil bir dil konuşuyorlardı. Yine muhtemeldir ki bugünkü Avrupa dillerinde hatırı sayılır ölçüde Türkçede de bulunan ekler ve bazı köklerin görülmesi, Aristov'un işaret ettiği gibi tıpkı sarı saçlarla tebarüz eden genetik kalıntı gibi ortak bir Ting-ling karışımına işaret ediyor olabilir. Yine muhtemeldir ki eski Ting-ling sözcük dağarcığının

⁶⁶ N. A. Aristov, **Türk Halklarının Etnik Yapısı**, Selenge Yayınları, s. 79.

daha büyük oranda korunduğu dil bugünkü Fince olabilir. Tabi bütün bunlar şimdilik spekülasyondan öte bir şey değildir. Belki de kaynakların yetersizliği yüzünden hiçbir zaman çözülemeyecek bir bilmece olarak kalacaktır.

Geleneksel Kabile Yapısı İle Orda Teşkilatının Zıtlığı

Gens ya da klan denilen akrabalar topluluğunun eşitlikçi yapısını, Morgan'ın İrokua'larından biliyoruz. Bunlar eşitlikçi soy örgütleriydi ama İrakua'ların bu soy örgütlerine özel mülke pek de izin vermeyen avcı-toplayıcı ya da toplayıcılığının biraz üstü sayılabilecek avcı-bahçe tarımcılığı üretim biçimi aşamasında bulunmaları sebep olmuştur. Bu aşamadaki bir toplumda bile bazı bireysel farklar kişiye ömür boyu sürecek *savaş reisi* mevkisini sağlayabilmektedir. Bu savaş şeflerinin kişiye saygınlık sağlamaktan başka daha büyük bir getirisi yoktu gerçi, ama kalıtım fikrinin, biyoloji biliminin kanıtlarından çok önce insan muhayyilesinde yer ettiği de bu savaş şeflerinin durumundan bellidir. Çünkü bu şeflerinin ömür boyu süren unvanları kendinden sonra da en yakını sayılan kardeşlerine ya da yeğenlerine geçmekteydi. Oğullarına geçemiyordu, çünkü bu topluluklarda ana soyu takip edildiği için oğullar başka bir klanın üyesi durumundaydı. Bu nedenle reisin en yakın erkek akrabası, kız kardeşinin oğulları olan yeğenleriydi.

Söz konusu bu klan birimleri gerçi göçebe-çobanlara tevarüs etmiştir ama tabi ki eski eşitlikçi yapısından pek çok özelliği yitirerek... Her şeyden önce göçebe-çoban toplumlar artık özel mülkiyetin bilindiği ve bu nedenle servet eşitsizliklerinin kişisel ayrıcalıkların temelini oluşturduğu toplumlardı. Üstelik soy zinciri artık ana tarafından baba tarafına geçmiş, ataerkil aile kurumu, klanın çocuk yetiştirme fonksiyonlarının büyük bir kısmını devralmıştı. Eski

klan teşkilatının biçimsel yapısının payına, sadece güvenlik ihtiyacı düşmekteydi. Klan benzeri yapılar sadece ortak bir savunma amacıyla akrabalık ilişkilerini belli bir işbirliği yönünde kullanmayı sürdürmekteydiler.

Bütün bu dönüşümlere rağmen yine de göçebe-çobanlar içindeki sınıflaşma tarımcı toplumlarla kıyaslandığında lafı bile edilmeye değmez durumdadır. Bir Moğol *oboxunda* (obasında) klanın çekirdeği sayılabilecek unsur *noyad* (efendiler-beyler) adıyla diğerlerinden ayırt edilmektedir.⁶⁷ Ama bu dönemin klanına, avcı- toplayıcı dönemde kalabalık bir grup halinde katılması imkânsız olan *unağan-boğollar* (kul) da dâhil edilmişti. Unağan-boğollar şimdiki efendilerine savaşta yenilmiş, boyun eğmiş başka bir kabilenin üyeleridir. Bu yenik kabile kalıntıları, her ne kadar başka bir soydan olsalar bile, artık efendilerinin kabilesinden sayılıyorlar, yaptıkları her türlü suç ya da kusur, matbuu kabilenin hanesine yazılıyordu. Tebaa olanlar kendi kişisel mal ve mülkünün sahipliğini sürdürebiliyorlar, efendileriyle evlilik yoluyla dünür olabiliyorlar,⁶⁸ ama kabileyi ilgilendiren pek çok konuda söz sahibi olamıyor ya da son sözü söyleyemiyorlardı. Bir obanın askeri gücü de bu şekilde, sahip olduğu unağan-boğollar sayesinde artabiliyordu.

Bunların dışında Moğolca *jala'u* denilen gerçek köleler de mevcuttu ama bu adi kölelerin hiçbir zaman toplulukta sayısal bir ağırlık taşımadığı ortadadır. Bu unsurlar olsa olsa uzak diyarlardan gelen ve kaçacak hiçbir yeri olmayan kimsesizlerden ibarettir. Zira obanın en iyi atına atlayıp kaçma fırsatları her zaman vardı. Eğer bunu yapamıyorsa gerçekten kimsesiz olması ve gidecek hiçbir yerinin bulunmaması gerekirdi.

⁶⁷ B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 108.

⁶⁸ *Agy.*, s. 105.

Unağan-boğollar ve jala'ularla sağlanan sayısal artış, aynı zamanda yeni bölünmelerin de yolunu açıyordu. Obox (Oba) içinden, malının fazlalığına ve kendisiyle oğullarının bileğinin gücüne güvenen tek bir aile bile ana kütleden ayrılarak kendi obox'unun kurabiliyordu. Ama bunun için yeteri kadar unağan-boğol'u da olması gerekmektedir. Bu unağan-boğolların her ne kadar soy geçmişleri unutulmasa ve kan akrabası (uruk) olmasalar bile efendilerinin tamgalarıyla hayvanlarını damgalamak ve efendilerine has sancak ve işaretleri taşımak zorundaydılar. Bu sayede tek bir aile bile unağan-boğolları, köleleri ve nökerleri (silahşörleri) sayesinde bağımsız bir savaş gücü oluşturup diğer eski obalara (klanlara) kafa tutabiliyordu. Nitekim Cengiz'in babası *Yesugey Bagatur* da bu yolla *Borciğin* kabilinden ayrılarak kendi yeni kabilesi olan *Kiyat-Borciğin*'i kurmuştu.⁶⁹ Ama adından da anlaşılacağı gibi bu yeni şube de eskinin geleneksel ismini yeni adda yaşatmaya devam ediyordu. Üstelik o öldürüldüğünde, itaat altına aldığı (unağan-boğol yaptığı) *Tayçiut* kabilesinden kimseler, efendilerinden ayrılarak özgürlüklerini ilan ettiler. Dolayısıyla Cengiz'i yaratan koşullara babasından kalan tek miras onun yarattığı maddi zenginlikler değil, isminin sağladığı saygınlık veya korkudur.

Bu yeni koşulların yarattığı kabile örgütleri Amerikan Kızılderilileri veya Avustralya Aborjinlerinin bilinen klan-kabile yapılarının devamlılıklarından, geleneksel tutuculuklarından, evlilikle ilgili kuralların ayrıntıcılığından elbette büyük sapmalar ve farklılıklar gösterir. Göçebe-çoban toplumlarda geleneksel değerlere ve titizlikle uygulanan tutucu kurallara yer yoktur. Çünkü toplumu yönetenler, Vladimirtsov'un da belirttiği gibi, "*kabilenin büyüğü,*

⁶⁹ Agy., s. 110.

soyun reisi sıfatıyla değil, kuvvetli, becerikli, idareli ve zengin adam olduklarından dolayı hâkimiyeti elde ediyorlardı. Bunların hâkimiyetini zorbalık diye isimlendirmek mümkündür."⁷⁰

Bütün göçebe-çoban halkların iç dinamiği *bağatur* (bahadır, batur) denen bu kabadayılardan istikbal mücadeleleri etrafında şekillenmiştir. İşin ilginç yanı, sanki bu *bağaturlar*, gerçekten de cins atların soyu gibi belli ailelerden daha fazla zuhur etmişlerdir. Bu kalıtsal yatkınlık, önce zenginliğe ve sonra da devlete dönüşecek olan toplumsal yapılanmaların çekirdeği olmuştur. Göçebe-çoban klanları gerçekte *ordaların*⁷¹ temellerini oluşturmıştır.

Aslında Cengiz Han çağından çok eski bir geçmişte vuku bulsa bile, Hun devletinin kuruluşu, *orda* sisteminin tebarüz etmesinden başka bir şey değildir. Yukarıda verilen zorunlu bilgilendirmeden sonra bu ilk göçebe-çoban devletinin (Hun devleti) hangi şartlar altında kurulduğunu daha iyi analiz edebiliriz.

Mete'den önce de Hunların, Çin tarihinde görünür olduğu bir gerçektir ama bu görünürlülük halinin tarihi pek de gerilere gitmez. M.Ö. 350-300 yılları arasında eski Cou hanedanının kalıntısı pek çok krallık birbirleriyle yaptıkları savaşlarda Hunları müttefik olarak kullanma yoluna gitmişlerdir. Esasen Hunlar, *Qin* imparatoru Şı-huang-ti tarafından kuzeye itilip otlakları Çinli yerleşmeciler tarafından iskân edilmeden önce zaten Çinli köylülerle iç içe yaşamayı öğrenmişlerdi. *Qin* hanedanının ceberrut kralı Şı-huang-ti ile başlayan bu iskân politikası kuzeydeki kavimleri elbette rahatsız edecekti. Dolayısıyla bu iskânın Hun topraklarında yapıyor olması, *Yüeci*'ler ya da başka bir kavim yerine Hunları tarih sahnesine çıkarmış olabilir.

⁷⁰ Agy., s. 114.

⁷¹ Türkçedeki ordu kelimesinin aslı budur.

Çünkü öyle anlaşıyor ki Mete'nin gençliği Yüeci kabilesinde rehine olarak geçtiğine göre Yüeci'ler, ilk başlarda Hunlardan daha güçlü bir kabile ittifakı gibi görünmektedir. Mete, babasının Yüeci'lerle yaptığı bir savaş sırasında Hun kabile reisinin oğlu durumundaki bir rehine olarak öldürülmesi mukadderken, bir fırsatını bulup oradan kaçar ve babasının yanına gelir. Babası *Tuman*, onu bir tümenin (onbinlik) başına getirir.

Öyle anlaşıyor ki tarih kitaplarında 24 kabile olarak belirtilen Hun ittifakı, daha *Tuman* (Teo-man) zamanında bile *orda* teşkilatının gereklerine uygun olarak hem askeri bir teşkilat ve hem de *kara halkın* hanın sülalesine karşı vergi ve angarya yükümlülüklerinin bulunduğu bir çeşit feodal hiyerarşik sisteme geçiş yapmıştı. Orda sistemi her çeşit soy örgütlenmesinin de mezar kazıcısıydı. Çünkü bu tümenlere dâhil edilen kabilelerin ya da kabile artıklarının, tümenin geri kalan diğer kabile ya da kabile artıklarıyla soy birliğine sahip olması gerekmiyordu. İşin bu tarafı, Morgan'ın İrakua'larının soy ve akrabalık temelli toplumsal örgütlenmelerinden bütünüyle ayrılıyordu. Esasında göçebe-çobanlarla ilgili hiçbir teşkilatta soy ve akrabalık temelli dar örgütlenme modeli varlığını sürdürememiştir. Her türlü orda teşkilatı, aynı zamanda kavimlerin birbirleriyle meczolduğu yeni türden birimlerdir.

Mete, yeni tümeninin içinde kendisine körü körüne bağlı bir hassa birliğini de adım adım inşa etmeyi sürdürür. Bunu Mete ile ilgili bir hikâyeden anlıyoruz. Mete, kendi tümenindeki adamlara ıslık çalan okunu gösterir ve bu oku nereye atarsa, diğerlerinin de aynı yere atması için onları uyarır, yoksa kafalarını kestireceği tehdidinde bulunur.

Mete bu oku ilk önce bir avda kullanır. ıslık çalan okunu attığı aynı hedefe okunu fırlatmamış askerlerini hemen öl-

dürtür. Bir sonraki sınaama adamları için hayli kafa karıştırıcıdır. Çünkü hiçbir sebep yokken kendi iyi cins atına okunu fırlattır. Bu yaptığına anlam veremeyen ve duraksayıp aynı hedefe okunu fırlatmayan bütün askerlerini oracıkta öldürtür.

Mete'nin daha sonraki hedefi karılarından biriydi. Islıklı okunu bu defa sevdiği karılarından birine fırlatmıştı. Adamlarından bazıları, hanlarının karısına bu davranışı göstermekte tereddüt ettiler ve sırf bu sebeple yine canlarından oldular.⁷²

Bir sonraki sınaama babasının atıydı. Ama bu defa Mete okunu attığında beraberindeki hiçbir adam oklarını ata fırlatmakta tereddüt etmemişti. Mete'nin son imtihanı ise bizzat kendi babası üzerineydi. Belki de bütün bu talimlerin nihai hedefi oydu. Islıklı okunu attığında artık tereddüt eden kimse kalmadığından bütün adamları da okunu Tuman'a (Teo-man) fırlattılar. Böylece Mete, Hun tahtına geçmek için babasını öldürdüğü gibi, bu darbeye karşı muhalefet odağı olabilecek üvey annesini ve bu anneden doğan küçük kardeşini de öldürerek mutlak yetkileri elinde topladı.⁷³

Görüldüğü gibi Mete, Çin'deki muadili Şı-huang-ti gibi en hafif ifadeyle "çılgın" fikirleri ve uygulamaları olan krallar kategorisine girmektedir. Ama Mete tahtı ele geçirdiğinde Şı-huang-ti ardında onca birikmiş hıncı bırakarak ömrünü tamamlamıştı ve bu nedenle Çin, yeni hanedanın kurmak için birbiriyle savaşa tutuşmuş bir dizi beylik arasındaki güç mücadelesi altında yeni bir kaotik döneme giriyordu. Mete, Hun tahtını ele geçirip babası ya da ondan önceki şanyü'ler (hanlar) tarafından kurulduğu belli

⁷² Bahaeddin Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 213.

⁷³ Agy., s. 217.

olan orda teşkilatını kendi disiplin anlayışına göre yeniden biçimlendirdikten sonra sıra Hunların rakipleri olan diğer göçebelere gelmişti. Mete'nin ilk hedefi ve kurbanı doğudaki Moğolların ataları olan *Tung-hu* göçebeleriydi. Fakat Çin kaynakları Mete'nin tarzını sevmiş olacaklar ki bu konuda da ilginç bir hikâyeyi kaleme almışlardır.

Bugünkü Moğolların atası olan *Tung-hu*'lar Mete'nin tahta çıktığını duyduktan sonra belki de onun gücünü sınamak için babası Tuman'ın "bin mil koşabilen atı"nı istediler. Mete bu konuyu görüşmek için hemen devletin ileri gelenlerini topladı ve fikirlerini aldı. Toplantıya katılan beyler devlete ait böyle bir atın *Tung-hu*'lara verilmesi taraftarı değildi. Mete ise aynı görüşte olmadığını bildirerek bir atı, komşu bir devletten (ya da kabile birliğinden) üstün tutulamayacağını söyleyerek "bin mil koşabilen atını" *Tung-hu*'lara verilmesini buyurdu.

Tung-hu'lar atı almakla birlikte bununla da yetinmeyerek Mete'den, karılarından birini istediler. Bu isteği görüşmek için toplanan kurulda beylerin tepkisi sert oldu. *Tung-hu*'ları ahlaksızlıkla suçlayıp bunu bir savaş sebebi saymak gerektiğini söylediler. Ama Mete, tıpkı at konusunda olduğu gibi komşu bir topluluğun hatırının bir kadından daha üstün tutulmasını gerektiğini bildirerek bu tavize de rıza gösterdi.

Tung-hu'lar iyice cesaretlenmişlerdi. Ordularını toplayarak yavaş yavaş batıya, Hun sınırına doğru ilerlemeye başlamışlardı. Hunlar ile *Tung-hu*'lar arasında bin millik bir çöl alanı vardı. Burada ot bitmediği için ıssız ve terk edilmiş bir yerdi. Mete'ye elçi göndererek hiç kimsenin yaşamadığı bu yeri Hunlardan istediler. Mete yine meclisi toplayarak *Tung-hu*'ların bu isteklerini görüşmeye açtı. Beylerden bazıları artık durumu kanıksayıp pes etmiş olacaktı ki kimisi, bu boş toprakların pek bir değeri olma-

dığı için Tung-hu'ların taleplerinin yerine getirilmesinde hiçbir sakınca bulunmadığı yönünde görüş bildirdiler. Bu fikirler üzerine Mete çok kızdı ve "Toprak bir devletin temelidir. Onu nasıl hediye edebiliriz?" diye tepki gösterdi. Bu arazinin gözden çıkarılabileceğini söyleyen herkesi katletti.⁷⁴ ve sonra da Tung-hu'lara savaş ilan ederek onları büyük bir hezimete uğrattı.

Anlaşılan o ki, Mete zaten sonu baştan belli olan bir süreci adım adım götürmeyi ve son darbeyi indirmeden önce sürekli zaaf algısı yaratarak düşmanlarının psikolojik hazırlığını tavsatmayı deniyordu. Burada eskisini yıkıp yenisini yaratmak istediği algı da, aslında göçebe-çobanlardan ziyade Çinlilerin ve daha genel ifadeyle yerleşik toplulukların devlet algısıdır. Zaten Mete'nin bütün icraatlarından çıkarılabilecek genel sonuç, ta en başından beri kafasında tasarladığı yeni bir Hun devleti hakkında net fikirleri olduğudur. Bu fikirlerin kapsamını, yaptıkları kadar yapmadıklarından da anlıyoruz.

Mete çevresindeki bütün göçebe kabile ittifaklarını yenererek Hun idaresi altına almıştı. Sıra Çin'e gelince, Qin imparatoru Şı-huang-ti zamanında Hunlardan istirdat edilen bütün arazileri geri almayı başardı. Ama Qin hanedanının yerine geçeceği o gün bile belli olan Han hanedanının güçlü kralı Kao-tsu'yu kuşatmasına ve işini bitirmesine ramak kalmasına rağmen kuşatmayı kendi iradesiyle gevşetti. Üstelik onu, kuşatma altına almak için kurduğu tuzağa sürekli zayıf görünerek çekmişti. Çin imparatorunun karşısına diktiği güçsüz birliklerinin kaçışı sırasında Kao-tsu, süvarileriyle Hun birliklerini kovalamak isterken Çin ordusunun asıl kuvveti olan piyadelerle arasını açmış, kendisine hazırlanan tuzağa koşar adım gitmiştir. Üstelik

⁷⁴ Agy., s. 222-223.

bu sırada Mete, müzakereleri devam ettirmek isteyen Çin elçilerinin görüşme yerine gelişleri sırasında izleyecekleri güzergâha yaşlı ve çocuklardan oluşan askerler dikerek, elçilere kendi tasarladığı türden bir izlenimi algılatmıştı.

Mete, bütün askeri taktiklerin temeli olan zayıf görüne- rek asıl gücünü saklama prensibini harfi harfine uygula- mıştır. Yine bütün savaş stratejilerinin temeli olan nerede durması gerektiğini de doğru takdir etmiş gibi görünür. Çin, Mete'nin durması gereken sınırdır. Üstelik Çin kay- naklarının yazdığına göre, ona bu aklı veren de karısı ya da karılarından biridir. Hani birini kendi okuyla adamlarına oklattığı, birini de Tung-hu'lara hediye ettiği karılarından biri... İşte bu karılarından biri ona şöyle demiştir:

*"Çin topraklarını elde edebilsen bile, Ey Hun hakanı, orada oturup idare etmek için gerekli gücü bulamayacaksın. Çin im- paratoru göğün oğludur, ayrıca kendisi de mukaddestir, onun toprağını alsak bile elimizde tutamayız."*⁷⁵

Bu tavsiye üzerine Mete, Kao-tsu'ya uyguladığı kuşat- mada bir aralık bırakarak Çin İmparatorunun oradan kaç- masına izin vermiştir. Gerçekten de bir komutanın nerede durması gerektiği en az nerede ilerlemesi gerektiği kadar önemlidir. Çünkü Çin, gerçekten de onu ele geçiren bü- tün göçebe kökenli hanedanları bünyesinde eritmiştir ve bütün Çin tarihi göz önünde bulundurulduğunda Çin'in göçebelerden öğrendikleri, göçebelerin Çin'den öğrendik- lerinden çok daha fazla olmuştur. Bu sayede Çin, göçebe devlet veya kabile ittifaklarıyla aralarındaki dengeyi kendi lehine çevirmeyi başarmıştır ve sonuçta en eski, en mü- kemmel askeri taktik kitaplarını Çinli üstadlar yazmıştır.

Mete, ölene kadar bir daha Çin'le bir savaşa girmedi ama Çin ilişkilerinde hâkim taraf olduğunu sürekli hatır-

⁷⁵ Agy., s. 408.

lattı. Çin’le bu barış dönemlerinde aslında çok akıllıca bir strateji izledi ve nüfusunun fazlalığı yüzünden asla dönüş-türülemez bu koca ülkeyi fethedip elinde tutmak için onca zahmete katlanmak yerine, Çin imparatoruna gönderdiği bir mektupta, *Yay çekebilen ve kullanabilen bütün kavimler bir tek aile halinde birleştiler. Bunların hepsi artık Hun oldular.*⁷⁶ dediğine göre aslında bugünkü Batı ve Doğu Türkistan topraklarında o zamana kadar en geniş alanlarda varlığını sürdüren, başta Yüeci’ler ve Wusun’lar olmak üzere pek çok Ari kavmi yerinden oynatmış ve geri kalanları da tabiyetine almıştır. Yüeci’lerin yerinden oynaması daha batıdaki İran sınırında yüzlerce yıldır varlık gösteren Sakaları (İskitleri) da etkilemiş ve bütün bu kavimlerin ana gövdeleri daha güneye inerek bugünkü Afganistan ve kuzey Hindistan’a yayılmışlardır. İleride Orta Asya’nın büyük bir bölümünün Türkleşmesinin ilk adımları Mete zamanında atılmış gibi görünüyor. Bütün bu gücün tek sebebi muhtemelen Çin’i örnek alarak kurulan ilk göçebe-çoban devletinin yarattığı güçtür.

Bu “devlet” tanımını çoğu araştırmacı olur olmaz kullanmakla birlikte aslında Hunlara kadar üzerinde bilgi verilmiş olan diğer hiçbir göçebe-çoban kabilenin, göçebe-çoban yaşam biçimini sürdürerek gerçek bir devlet yapılanmasına geçemediği de aşikârdır. Dolayısıyla araştırmacıların kolayca ifade ettikleri “Tung-hu devleti”, “Yüeci devleti” gibi tanımlamaların aslında eski türden kabile ittifaklarından başka bir anlama gelmediği açıktır. Hâlbuki Mete ile başlayan Hun devleti gerçek anlamda bir devlettir ve bu model daha sonraki bütün Türk-Moğol kavimlerinin kurduğu devletlerin de temeli olmuştur. Buradaki tek sorun, Mete’nin ortaya çıkışına kadar, gerçekte tümen

⁷⁶ Agy., s. 441.

yapısına geçmiş Hun sisteminin geleneksel kabile ittifakı görünümünden ne zaman ve nasıl çıktığı ile ilgili gerçek anlamda hiçbir belgenin bulunamamasıdır. Dolayısıyla kabile ittifaklarından devlete geçiş sürecini daha yakın tarihli Cengiz İmparatorluğundan öğrenmek yoluna gitmek zorundayız.

Askeri Demokrasi ve Yok Oluşu

Cengiz Han'ın yaşam öyküsünden kesinlikle bildiğimiz kadarıyla dağınık kabile (Moğolcası İrgen) ya da obaların (bunlar klan olarak varsayılabilir) ortak bir düşmana karşı güç birliği etme kararı aldıklarında tıpkı Morgan'ın İrakua'ları gibi başlarına bir savaş reisi seçtikleri kesindir. Askeri demokrasinin avcı-toplayıcı toplumlardan göçebe-çoban toplumlara intikal eden belli başlı kurum ve geleneklerden biri de bu olmuştur.

İrokua'lar içinde *Sachemin* (ya da barış reisi) manevi otoritesi, toplumu ilgilendiren sorunların çözümüyle ilgilidir. Soy içindeki anlaşmazlıklarda arabulucu olur. Soy'un (gens) dinsel birtakım etkinliklerini düzenler. Gündelik hayatın sorunlarına akılcı ve pratik çözümler bulmaya çalışır. Topluluğun bir tür akıl adamıdır. Sachem'ler aynı zamanda, savaş şefleriyle birlikte, soy'un delegasyonunu oluştururlar. Genellikle bir *sachem*'e karşılık birden fazla savaş şefi olabilir. Örneğin *Delaware*'lerde her soy'un bir *sachem*'i, iki de savaş şefi vardır. *Ojibwa*'larda da her soy'un çıkarma hakkı bulunan *sachem* sayısı birdir. Ama savaş reisi birkaç tane olabilir.⁷⁷

İrokua'larda ve diğer pek çok Kızılderili topluluklarının çoğunda soy'un sahip olduğu ve daha üst bir birlik olan

⁷⁷ L. H. Morgan, *Eski Toplum*, C. I, Payel Yayınları, s. 244.

Kabile Kurulu'na gönderme hakkına sahip bulunduğu *sachem* sayısı birdir. Bunlar, bütün soy'un üyelerince seçilerek görevlendirilir ve görev süreleri ömür boyudur. Ama yine de bu süre içerisinde yaptıkları hatalar nedeniyle soy kurulu tarafından görevlerinden alınabilirler. Hatta soy üyelerince seçilse bile, kabile kurulu bu seçimi onamayabilir. Bu durumda soy, yeni bir *sachem* seçmek zorundadır.

Sachem'lerin Kabile Kurul'larındaki görevi, soy'un içindeki görevinden biraz farklıdır. Morgan'a göre buradaki görevleri, diğer kurul üyeleriyle birlikte küçük bir devletçiğin yapması ve görüşmesi gerekenlerle aynıdır.

*"Kabile kurulu savaş ilan etmek, barış yapmak, elçi göndermek, elçi kabul etmek ve ittifaklara girip girmeme konularında karar almak gibi yetkilere sahiptir."*⁷⁸

Kurul herkesin haberdar olduğu sorunlar üzerinde ve herkesin gözleri önünde toplantısını yapar. İsteyen herkes, ele alınan konu hakkında söz alıp fikrini söyleyebilme hakkına sahip olmakla birlikte, kararı kurul kendi başına alır.⁷⁹ Böylece bugünkü demokrasinin temel ilkelerini de çok açıkça bu kurullarda görmekteyiz. Yani kurulu oluşturan üyeler, kendi soy'u tarafından seçimle belirlenmesine rağmen, kararı bu seçilmişlerin alması, halkın sağduyusunun faydasını ancak akil adamların elinde damıtmakla yararlı olabileceğinin farkında olduklarını da gösterir. Bir başka deyişle doğrudan demokrasi, sadece soy kurulları için geçerlidir. Soy'u ilgilendiren bütün sorunlar; sachem ve savaş reislerini seçmek veya azletmek, dinsel törenlerin organizasyonu, soy üyelerinden birinin katledilmesi halinde öç almak ya da tazminat şartlarını belirlemek, soy'a yeni üyeler kabul etmek gibi çeşitli meseleler⁸⁰ soy'un bü-

⁷⁸ Agy., s. 249.

⁷⁹ Agy., s. 248.

⁸⁰ Agy., s. 204.

tün akraba üyelerinin katılımı ve eşit söz hakkıyla tartışılır. Ama sıra kabile ve bazı kabilelerin başarabildikleri kabile konfederasyonlarına geldiğinde, bütün temsil yetkisi doğrudan soy'lar tarafından seçilmiş *sachem* ve savaş reislerine ait olmaktadır. Bu noktadan sonra temsili demokrasi aşaması başlamaktadır. Temsili demokrasinin genellikle nüfus kalabalığından dolayı bir zorunluluk olduğu söylenir. Bu tespit bir ölçüde doğrudur. Ama İrokua'larda bu uygulamanın pek de nüfus sayısı ile ilgili olmadığı görünmektedir. Toplum yönetimi, aslında akıl adamlara emanet edilmek istenmiş gibidir.

Kabile kurullarının düzenli çalışmasında bazı aksaklıkların çıkması bugünün demokrasisinin de temel eğilimlerinden birinin tebarüz edişinin sebeplerini gösterir. Morgan'a göre Kabile Kurulu her zaman toplanamadığı için onay yetkisini elinde tutmak kaydıyla *sachem*'lerden biri baş-reis sayılmakta ve kabileyi ilgilendiren her konuda resmi temsilci addedilmekteydi.⁸¹ Morgan, bazı araştırmacıların bu baş-reis'i kral olarak adlandırmasına itiraz eder ve bunun kraldan ziyade bir kral karikatürü olabileceğini söyler. Çünkü bazı konularda kendisine tanınan inisiyatifi kullansa bile bu kararı eninde sonunda kurulun onayından geçecektir. Kurul'un onaylamayacağı hiçbir kararı hayata geçirme hakkı yoktur. Bu baş-reis'in konumu krallık kurumuna zemin hazırlamış olabilir. Ya da belki, ondan çok daha güçlü bir başka aday daha vardır.

Savaş zamanlarında ön plana çıkan savaş şefleri, aslında kral mevkisi için en büyük adaydır. Savaş reislerinin sayısı *sachem*'lerinkinden biraz daha fazladır. Ama bir savaş harekâtında belki de daha fazla heveslinin olması amaçlandığından ya da savaşta genellikle en cesur ve gözü kara-

⁸¹ Agy., s. 249-250.

ların ölebileceği gerçeğinden hareketle böylesi bir sayısal çokluk uygun görülmüş olabilir. Bu savaş reisleri savaş sırasında komuta ettikleri sekiz-on adamla muhtemelen manga ya da müfreze komutanları gibiydiler. Genellikle resmi barışın sağlanamamış olduğu kabilelere yağma seferlerini kabilenin onayı olmadan da yapabilmektedirler. Ama kabileler arası daha büyük bir savaşta bu tür keyfiliklere yer yoktu. Büyük seferler bütün kabilenin savaş reislerinin üyesi oldukları kurul tarafından yönetiliyordu. Savaşın doğası gereği en nihayetinde aralarındaki en ünlü savaş reisinin komutasında hareket ediyorlardı.⁸²

Bu durum, sachem'lerde olduğu gibi savaş reisleri arasında da yetkinin bir elde toplanma eğilimi gösterdiğine işaret eder. Morgan, özellikle askeri harekâtın doğasından kaynaklanan iradenin tek elde toplanması eğiliminden yola çıkarak şöyle bir tespitte bulunur:

Askeri komutanın görevi, ilerde kral, imparator ve başkan diye ortaya çıkacak olan yürütme baş yetkilisinin habercisi, çekirdeği olmuştur denilebilir. Bu yönetime "iki güce dayanan" yönetim denebilir: "reisler kurulu" ve "askeri komutan".⁸³

Özetlersek İrakua'lar, bu işi, her gensten (klandan) bu görevle yükümlü savaş reislerinin kabilenin resmi kurumu olan savaş reisleri kurulu bünyesinde en şöhretli ve maharetli isme baş savaş reisi görevi vermesiyle çözümlüyorlardı. Baş savaş reisi kabilenin (tribü'nün) başkumandanı görevindeki kişiydi. Morgan'ın da belirttiği gibi bu başkumandanlar gelecekteki kralların ve imparatorların da öncülleriydi.

Cengiz dönemi Moğol toplumu da hemen hemen buna benzer nitelikler göstermeye devam ediyordu. Cengiz'i

⁸² Agy., s. 248.

⁸³ Agy., s. 251.

de han olarak seçtirenler *Altan, Huçar ve Saçabeki* adındaki beylerdi. Anlaşıldığı kadarıyla bu isimlerin belli bir boyun meşru beyleri oldukları bile muallâktır. Bunları daha ziyade Cengiz'in de mensup olduğu *Borcigin İrgen*'inin (kabile ya da kabileler birliğinin) ileri gelenlerinden saymak yerinde olacaktır. Çünkü bu dönem Moğol kabileleri, İrokua Kızılderilileri gibi belirgin bir klan teşkilatı içinde görünmemektedir. Daha önce de belirtildiği gibi her bir aristokrat aile bile yeteri kadar unağan-boğol, uşak ve nöker bulabildiği takdirde ayrı bir oba ya da boy olarak ortaya çıkabilmektedir.

Bilindiği üzere Cengiz'in babası Yesugey Bahadır genç yaşta öldürüldükten sonra onun "topladığı halk" olan unağan-boğolları *Tayçiut*'lar, dul karısını terk etmişler, hayvan sürülerini de beraberinde götürmüşlerdir. Yoksulluk ve sefalet içine düşen ve bütün hayvan sürülerini kaybeden Temuçin'in (Cengiz) ailesi bir ara sadece avcılıkla bile yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmıştır. Ama Temuçin büyüüp babasının şöhretini sürdürebilecek bir bahadır olduğu anlaşılmaya başlayınca, bir kısım *Borcigin* sülalesi ileri gelenleri *Kurultay* (Moğolcası *xuriltai*) toplayarak kendi baş savaş reisini (han) seçmeye karar vermişlerdir. Bu han'lar genellikle savaşlar veya büyük sürekle avları sırasında seçilirdi. Hatta bazen iki ya da daha fazla han seçildiği de olurdu.⁸⁴ Ama bu türden olağanüstü durumlar sona erince görevleri bazen kendiliğinden bitmiş olurdu. Tabi ki bu makamı kendi oğullarına veraset yoluyla geçirebilen hanlar çok nadir görülürdü. İntikal ettirebilenler de büyük oranda kurultayda kendi akrabalarının nüfuzunun fazla olması sayesinde, ya da belki

⁸⁴ B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 122-123.

daha da önemlisi, ilkel halklarda insanı şaşırtacak kadar biyolojik kalıtımsal etkenleri gözlemleme yetkinliği sayesinde bunu başarabilmişlerdir. Yani Cengiz'in savaşçılık yeteneklerine güven, babasının ve onun da büyük babalarının bıraktığı nam sayesinde olmuştur. İşin ilginç tarafı, Cengiz de bu soy şöhretini haklı çıkarmayı fazlasıyla başarmıştır.

Bu han'ların görevi tam da İrakua'ların baş savaş reisiyle paralellik göstermektedir. Benzerlikler bununla da bitmez. Sormamız gereken diğer soru da Morgan'ın barış reisi adını verdiği *sachem*'lerin bir benzerinin Moğol toplumunda da bulunup bulunmadığıdır. Çünkü toplumda daha fazla itibar gören, savaş durumu gibi olağanüstü koşulların dışında topluluktaki en saygın kişi durumundaki *sachem*'lerin de bir benzerinin olması gerekmektedir. Aslında göçebe-çobanlarda bu görevin bir benzeri vardır. Şamanlar, gerçekten de *sachem*'lerin benzerlerinden başka bir şey değildir. Ama şamanların tarihsel konumları yazılı belgelerde pek de iz bırakmamıştır. Bu nedenle şamanlar mistik birer unsur olarak başka bir kategoride ve başka türden çalışmalarda ele alındığı için toplumsal rolleri pek de doğru tahlil edilememiştir.

Kabile Toplum Yapısının Yıkılışı

Cengiz Han, kendinden önce pek çok kereler kurulmuş olan göçebe-çoban devletlerinden birinin daha kurucusu olmasının çok ötesinde aynı zamanda kabile toplum geleneklerinin yıkıcısı da olmuştur. Gerçi göçebe-çoban kabile yapısı, 6. Yüzyılda Göktürk devletinin kurulmasından itibaren giderek daha fazla güneye inen ve bu sayede yerleşik tarımcı toplumlara dönüşen bir dizi Türk devleti bünyesi içindeki halklar arasında zaten çözülmeye başla-

mıştı. Çünkü yerleşik tarımcılığa geçiş, eski boy yapısının kısa zamanda sönümlenmesine sebep oluyordu. Bu ilginç ve aynı zamanda yaratıcı süreç Cengiz Han zamanında bir anda kesintiye uğradı. Orta Asya'nın güneyinde yavaş yavaş başlayan şehirleşme olgusunun akamete uğraması bir yana, süreç tersine dönmeye başladı. Şehirler yakılıp yıkılmaya ve halkı tekrar göçebe-çobanlığa geri dönmeye mecbur bırakıldı.

Cengiz Han zamanında eski kabile yapısı da bizzat onun tarafından parçalanmaya ve hem akrabaları, hem de silah arkadaşlarına tevzi edilmeye başlandı. Cengiz'in timar-mukataa olarak taksim ettiği insan varlığının temelini binlikler teşkil ediyordu. Gerçi bu binlikler de *tümen* denilen on binlik en büyük tımarı oluşturuyordu. Tümenler ancak Cengiz sülalesinden şehzadelere (*köbegün*) tevcih edilmiştir. Tümen sahipleri muhtemelen tamamen aile efradıdır. Cengiz'in komutanlarına, eski nökerlerine ve savaşmadan Cengiz otoritesine boyun eğen kabile reislerine, kısacası aile üyesi olmayan tüm yabancı unsurlara binlikler verilmiştir. Eskiden kendi boyunun reisi olanlar bile kendi boylarını timar olarak Cengiz Han'ın ihsanıyla devralmışlardır. Bu dönem boy beylerinin belirlenmesi Cengiz Han'ın ve daha sonra onun yerine geçen diğer hanların onayına tabi olduğu için, eski kurultayla seçim geleneğini tamamen yok etmiştir. Eski kabileler binliklere bölündüğü için onların kadim isimleri de binliklerin sahiplerinin adıyla anılır olmuştur.

Eskinin yerine yeni kurulan müesseselerin neden olduğu her altüst dönemlerinde en alttakiler açısından yeni fırsatlar çıkar. Cengiz devletinin ilk kurulmaya başladığı devirde de onun nökeri olmak için yanına kapılanan sıradan kişiler, binlik sahipleri olarak devletin yönetici sı-

nıfına katılmışlardır.⁸⁵ Tabi ki bu kadrolar dolduktan ve Cengiz İmparatorluğu artık daha fazla genişleme imkanı kaybettikten sonra bu askeri yapılanmalar göçebe-çoban topluluklarının doğal gelişim ve yaşam biçimlerinin önünde büyük bir engel olmaya başladı. Sürekli yapılan savaşlar, giderek şişen idari kadroların bitmeyen ihtiyaçları, kendi timarı içindeki avam halkı (kara halkı) soydaşı gibi değil de mülkü olarak gören yönetici bakış açısı ve acımasız sömürü en nihayetinde göçebe-çoban toplumların kendine özgü kültür ve gelişim düzeylerini olumsuz etkilemiş ve maddi kültürün gerilemesine neden olmuştur. Çin’de kurulan *Yuan* hanedanının sukutundan sonra Moğolistan’a geri dönen Moğollar, eskiden yaptıkları terkerlekli arabaları bile imal edebilecek bilgi birikiminden yoksundular artık.⁸⁶

Bu durumda, göçebe-çoban devletlerinin ilki olan Hunlarda ve sonraki Göktürklerde, belki bizim kabile olarak bildiğimiz bütün sosyal oluşumları bizzat devlet yöneticileri yaratmış ya da yeniden düzenlemişlerdi. Bunlara Oğuzlar da dâhildir.

Gumilev, Orhun Yazıtlarında geçen *budun* kelimesini beylerin ülüşleri (timar, mukaata) olarak görür.⁸⁷ Eğer Gumilev’in tezi doğruysa, bizim boy birliği olarak gördüğümüz Oğuzlar, bir zamanlar Açına soyu tarafından, tıpkı Cengiz Han’ın *binlikleri* (minggan) gibi, terkip edilmiş gruplardı ve Açına soyunun hükümranlılığı sona erdikten sonra bile varlığını kabile imişçesine sürdürmeye devam etmişlerdir. Daha doğrusu kabilelere dönüşmüşlerdir.⁸⁸

⁸⁵ Agy., s. 165.

⁸⁶ Agy., s. 187-188.

⁸⁷ L. N. Gumilev, *Eski Türkler*, Selenge Yayınları, s. 83.

⁸⁸ Agy., s. 85.

Ordalar

Bugünkü Türkçeye ordu olarak tevarüs eden *ordalar* hiç kuşkusuz göçebe-çoban devletin de nüvesi olmuştur. Orda'yı, Han'ın hassa bölüğü kabul edebiliriz. Fakat Göçebe-çoban bir kabilede akrabalarından oluşan ve boy reisini seçme olanağına da sahip kabile üyelerinin yanına, büyük çoğunluğu yabancı unsurlardan oluşan böyle bir hassa bölüğü ihdas etmek elbette kolay değildi. Çünkü sonuçta silah kullanma becerinden başka hiçbir yeteneği olmayan bu insanlara savaştan ve peşi sıra gelen yağmalardan başka vaat edilebilecek bir hedef yoktu. Dolayısıyla bu gücü, küçük bir obada, kendi akrabalarına karşı kullanmaya en başta boy'un (klanın) kendisi izin vermezdi.

Cengiz Han dönemi Moğollarında bu bireysel mace-racı silahşorlara *nökör* adı veriliyordu. Türkçede kullanıldığı şekliyle nöker diyeceğimiz bu unsurları daha büyük bir teşkilatın başındaki kişi ancak sınırlı sayıda istihdam edebilirdi. Başka topluluklarla çatışmaya girmiş boy ittifaklarına bir savaş reisi (han) seçmek gerektiğinde hem insan sayısı bakımından, hem de arazi anlamında bu geniş birliğin başındaki kişi olan han, çevresine bu türden mace-raperest gözükaraları toplamakta pek fazla zorluk çekmiyordu. Han olarak belirlenen kişi, aslında *bahadır* denilen göçebe aristokrasisinden, yani *kul* (*unağan-boğol*) yapılamamış özgür soylardan ve savaşçılıklarıyla tanınan ailelerden seçildiği için, bu türden kriminal tiplerle rahatlıkla baş edebiliyor ve onları kontrolü altında tutabiliyordu. Tabi ki bu tür adamları besleyebilecek ganimetleri sürekli tedarik edebilmesi için askeri yeteneklerinin, mücadele ettiği düşmanlarının hanlarından bariz bir şekilde üstün olması da gerekmektedir. Çünkü ganimetleri elde edebilmeleri buna bağlıdır. Ama tarihin ilginç dönemeçlerinde, Cengiz gibi

sıra dışı komuta yeteneklerine sahip seçilmiş hanlar, kendilerine tevcih edilmiş bu yetkiyi en iyi şekilde kullanmayı becerebilmişlerdir.

Kendilerini bu makama getiren kişilerin bile hayal güçleri *“hanın refah gölgesinde rahat yaşamak”*tan daha fazla bir beklentiye izin vermemişken, Cengiz ve benzeri devlet kurucularının askeri yetenekleri, onların hayal güçlerinden çok daha ötesine geçmeyi başarmıştır. Tabi bu beklenmedik yeteneğin sağladığı getiri herkesi memnun etmenin yanı sıra bir tehlikeyi de barındırıyordu. Bu başarı karşısında istikbal peşindeki daha fazla maceracı, hanın çevresinde toplanıyor ve han da, kendini seçtirenlerin sahip olduklarını sandıkları azletme gücünü, bu sayede onların ellerinden almış oluyordu. Çünkü bu hassa kıtası, ancak han’dan emir alıyordu ve sadakat, onların istikbalinin temel direği idi. Mücadele ve savaş zamanlarında han’ına sadık kalmamış hiçbir nökerin başka bir han’ın yanında kapılanmasına müsamaha gösterilmezdi.

İşte han’ın kendini başa geçiren kabile geleneklerini ve demokratik ilkeleri akamete uğratan yeni despotik gücü, kabileye yabancı bu savaşçılardan kaynaklanıyordu. Hanın en başından beri yanında bulunan nökerler, Cengiz Hanın uygulamalarında olduğu gibi, binlik timarların sahibi olarak ödüllendirilmişlerdir. Bu ilk dönem fırsatını kaçıranlar hassa birliğinin bir üyesi olmaktan başka yeni bir yükseliş şansı elde edemedikleri gibi, kendisi gibi yüzlerce, hatta binlercesi arasında sıradanlaşıp gitmişlerdir. Han, başlangıçtaki muğlâk ve zayıf iktidarını bu şekilde perçinledikten sonra eninde sonunda itaat altına aldığı kabilelere de sıra gelecekti. Bunların bir kısmı demokratik yoldan seçtikleri kendi boy beylerinin azledilmesi veya ortadan kaldırılması suretiyle güçsüz düşürülecek, bölünerek yeni efendilerinin emrine verilecektir.

Özgürlükleri yavaş yavaş ellerinden alınmaya başlayan bu eski boyların varlıkları en azından belki Hunlar ve Gök-türkler döneminde tebaa ilişkisi altında sürmeye devam etmiş olabilir. Şimdilik hâlâ Oğuzların eski bir boy birliği mi yoksa timar olarak pay edilen bir ülüş'ün (ulus'un) adı mı olduğu net değildir. Ama her ne olursa olsun göçebe-çobanlar arasında da ordalar (hassa kıtası) etrafında şekillenen ilk devletler ortaya çıkmaya başladığında insanların özgür yaşayabildikleri son coğrafyalar da elden gitmiştir. Hâlbuki tarihteki parlak uygarlıkları yaratan toplulukların sonu her zaman göçebe istilalarıyla son bulmuştu. Bu başarılarındaki asıl etkenin, nüfuslarının yarısından fazlasını meydana getiren kölelerin ve köleliğe ramak kalmış küçük çiftçilerin bu istilacılara yardım etmek ya da en azından işlerini kolaylaştırmak ve hatta onlara sığınmak olduğunu varsayabiliriz.

Artan insan nüfusu açısından üretim biçiminin çeşitlendirilmesi dünyaya yayılımının da önünü açıyordu. Çünkü verimli tarım toprakları ve alüvyonlu ovalar günümüzden 5.000 yıl önceki Sümer ve Mısırlılar zamanında bile tamamen paylaşılmıştı. Nüfusun artış hızına karşılık, tarım arazilerinin sınırlılığı yüzünden topraksız kalmaya başlayan insanların ellerinde köle olmaktan başka bir seçenek kalmamıştı. Sümer ve Mısır gibi devlet aşamasına geçen ilk tarım toplulukları bugün bizim takdirimize ve hayranlığımıza mucip olan neleri yapmışlarsa, bunları tamamen köle emeğiyle başarmışlardır. Üstelik kentteki özgür vatandaşlardan daha fazla sayıdaki kölelerle ve neredeyse günlükü hemen hemen 1 kg'a denk gelen arpa tayınlarıyla...⁸⁹

⁸⁹ V. V. Struve, "Some New Data On The Organization Of Labour And On Social Structure In Sumer During The Reign Of The IIIrd Dynasty Of Ur" *Ancient Mesopotamia Sosyo-Economic History*, Nauka Publishing House, s. 166.

Dolayısıyla günümüzden 5.000 yıl öncesinde bile aç-maza düşen tarım uygarlıklarına karşı nüfus istihdamını dünyaya dengeli bir şekilde yayabilecek tek yöntem göçebe-hayvancılıktı. Kölelik gibi insan onuruna yakışmayan aşağılık uygulamalara karşı özgür insanın en büyük seçeneğiydi. Örneğin, Hun ya da başka göçebe birlikler ortaya çıktıktan sonra akın akın Çinli köle ve fakir çiftçilerin bu kabilelere katıldıklarına ilişkin kayıtlar boşuna değildir. Bu konuda Gumilev'in Hunlar hakkında yaptığı bir tespit belki de dünya tarihini yeniden ele almayı gerektirecek öneme sahiptir. Şöyle yazar Gumilev:

Savaşçı olarak doğan sıradan bir Hun, sadece savaşçı olmak zorundaydı. Bu durum, bazı ikbalperestleri rahatsız ediyorsa da, savaşçı, boyu kendisini yüzüstü bırakamayacağı için, durumunun zayıflamasını engelleyecek birtakım garantiler elde etmişti. Ganimetler, kendisinden istirdat edilemeyecek özel mülkü sayıldığından, onun tek servet edinme vasıtasıydı. Sıradan bir Hun, barış döneminde oradan oraya göç etmekle (yılda 2-4 defa), savaş talimleri yapmakla ve ilkbahar ile sonbaharda keyfince dinlenmekle meşgul olurdu. Çinli bakanın, sınır boylarındaki kölelerin anlattıklarına istinaden, Hun savaşçılarının "rahat yaşadıkları" yolundaki sözleri tesadüfi değildi. Ve bu yüzden de Çinliler, sık sık kaçıp Hunlara sığınıyorlardı.⁹⁰

Aslında bu son ifade göçebe-çobanlar ile yerleşik tarımcıların sürekli yer değiştirebildiklerini, genel kanının aksine, tarımcı toplulukların da göçebe-çobanlara dönüşebildiğine iyi bir örnektir. Bu iki yaşam tarzı hiç de sanıldığı kadar birbirinden uzak değildir. Bu durumda bütün Orta Asya Türk topluluklarında az ya da çok belirgin olan mongoloid çizgilerin bir sebebi Moğollarla yoğun olarak karışmak idiyse bile, diğer sebebi topraksız kalarak köleliğin

⁹⁰ L. N. Gumilev, *Hunlar*, Selenge Yayınları, s. 94-95.

pençesine düşmekten kurtulmaya çalışan Çinli çiftçilerin göçebelere katılımıdır.

Oysa M.Ö. III. Yüzyıl gibi devletler tarihinde hayli yakın bir döneme denk gelen bir tarihte Hunlarla birlikte ilk göçebe-çoban devleti kurulduğunda, insanlığın son büyük kurtuluş ümidi de ağır bir darbe almıştı. Fakat göçebe-çobanların kurduğu devletlerde bile sömürü kesinlikle tarımcı toplumların köleleri kertesinde değildir.

Göçebe-çoban kabileler arasında filizlenen devlet fikrinin de temelinde dışarıdan gelecek istila korkusu vardır. Dolayısıyla her iki üretim biçiminin şekillendirdiği toplum yapısında da devletlerin ortaya çıkışı tam da bu sebepten dolayı birbirlerine karşı savunma ihtiyacından doğmuştur. En azından şimdilik Türk-Moğol ve Çin devletlerinin ortaya çıkış sebepleri bu şekilde izah edilebilir. Bu iki grup içinde ilk devlet yapılanmalarının Çin’de, üstelik ilk göçebe devletin kurulmasından çok önceleri var olması kimseyi yanıltmamalıdır. Çünkü aslında göçebe-çobanlar için devlet bir ihtiyaç değildir. Bir devletin kuruluşu için temel gerekçe olan savunma ihtiyacı pekâlâ da tek tek boyların kendi akrabalık dayanışmasıyla ama bunların yetmediği durumlarda da boy ittifakı demek olan kabile (*irgen*) teşkilatıyla sağlanabilirdi.

Morgan’ın da tespit ettiği gibi klan-gens örgütlenmesinin temelinde dışarıdan gelecek yağmacı saldırılara karşı bireyin tek başına ya da ailesiyle birlikte başaramayacağı direnci kalabalık bir akraba topluluğuyla göğüsleme fikri yatar. Böyle bir güç birliğini de en iyi göçebe-çoban boyları yapar.

Göçebe-çoban halkların savaşçılıklarının ve askeri başarılarının sebepleri strateji bilgilerinde değil, yaşam biçimlerinde aranmalıdır. Çünkü askeri anlamda, strateji hakkında felsefe üreten Çinli düşünür Sun Tze’nin de

dediği gibi, “Bir ordu şekillendirmenin nihai biçimi, şekilsizliğe ulaşmaktır.”⁹¹ Muhtemelen Sun Tze, bu fikre göçebe ordularını gözlemleyerek ulaşmıştır. Çünkü göçebenin ordusu ordu bile değildir. Obanın ya da kabilenin kendisidir. İçlerinde askerlik görevinin bitmesini bekleyen, eve dönüş hayalleri kuran çiftçiler olmadığı için, muharebeden önceki ve sonraki gündelik yaşantısında en ufak bir fark olmayacaktır. Dar anlamda, tarımcı uygarlıkların askerleri gibi korumaları gereken bir kent veya tarım arazisi olmadığı için muharebe meydanını terk etmek ya da kaçmak da bir dert değildir. Hemen hemen hepsi süvari olduğu için piyadelerin uyması gereken sıra düzenine riayet etmesine gerek yoktur. Bu nedenle her ne kadar uzaktan bakıldığında tam bir keşmekeş içindelermiş gibi görünseler bile her süvari ne yapması gerektiğini bilir. Üstelik piyadeler tarafından kovalanma ihtimali olmadığı için kesin bir yenilgiye uğratılmaz, imha edilemez ve bir dahaki saldırı inisiyatifini her zaman elinde bulundururlar.

Sun Tze bir teşhiste daha bulunur: “Kişi sevecenlik yoluyla cesur olabilir,” der.⁹² Yani eğer savaşçının eşi, çocukları, akrabaları yanında ya da biraz ötede muharebeyi seyrediyorsa, yaralandığında ilkyardıma koşuyor ya da su vermek için yanına geliyorsa, bu durum muhtemelen kişiyi daha da cesur yapacaktır.

Göçebe-çoban bir toplum olmadıkları halde avcı-toplayıcı toplum kalıntıları hâlâ çok güçlü bir şekilde hissedilen M.S. I. yüzyıldaki Germen kabileleri için de benzer şeyler söylenebilir. Tacitus, Cermenlerin savaş becerilerinin gerisindeki asıl etkeni şu şekilde tanımlamıştır:

⁹¹ Sun Tze, **Savaş Sanatı**, Anahtar Kitaplar Yayınları, s. 35.

⁹² Sun Tze, **Savaş Sanatı**, Anahtar Kitaplar Yayınları, s. 26.

“Cesaretlerini tetikleyen en önemli etken, keyfi veya rastgele bir araya getirilen askerlerden oluşan süvari bölükleri veya kama şeklindeki piyade taburları değildir, aileleri ve bütün akrabalarının orada hazır bulunmasıdır; yarı başlarında en sevdikleri kişilerin yer alması sonucunda kadınların çığlıklarını, bebeklerinin ağlayışlarını işitmeleridir. Bu insanlar her askerin en kutsal tanığı, en büyük alkışçısıdır. Gider yaralarını annelerine, karılarına gösterirler; onlar da alınan yaraları sayarken ve bakarken hiç çekinmez, savaşçıları yiyeceklerle ve cesaretle beslerler. Gelenek kaybetmeye yüz tutmuş, hatta neredeyse kaybedilmiş savaşların kadınların sürekli ettiği dualarla ve göğüslerini açarak esaretin çok yaklaştığını betimlemeleriyle yeniden kazanıldığını aktarır. Esaret erkeklerin kendi kadınları adına tahammül edemedikleri bir durumdur.”⁹³

Öte yandan barbar tarımcı toplumlar ve göçebe-çobanlar kendilerindeki bu savaşçı yetenekten çıkarları için yararlanabileceklerini çok çabuk öğrenmişlerdir. Yine Tacitus, ileride Roma devletinin de mezar kazıcıları olacak bu Cermen kişilik yapısı hakkında sadece etnografik bilgiler verdiğini sanarak (ya da umarak) ilginç ayrıntılar aktarmıştır.

“Doğup büyüdükləri kavim uzun süren barış ve istirahat döneminden dolayı uyuşukluk içindeyse, çoğunlukla soylu ailelerin gençleri gönüllü olarak savaşmakta olan bir başka kavim arar, çünkü bu ırk için sükûnet içinde olmak tiksinti vericidir.”

(...) Bu insanları tarlalara sürmek, yıllık hasadı beklemek yerine düşmana meydan okumaya ve yaralar alma onurunu yaşamaya daha kolay ikna edersiniz. Kan dökerek kazanabilecekleri şeyi alın teri dökerek elde etmeleri onlara yavan ve budalaca gelir.”

Peki, bu insanlar barış zamanlarında ne yaparlar? Onun da yanıtını verir Tacitus:

⁹³ Cornelius Tacitus, *Germania*, Kabalcı Yayınları, s. 35.

“Savaşta olmadıkları zaman öyle pek ava falan gitmezler, çoğu zamanlarını dinlenerek geçirirler, uyurlar, yer içerler. En cesurlarının ve en savaş düşkünlerinin bile yapacak pek bir işi olmaz; evin, ocağın ve tarlaların bakımını kadınlara yaşlı erkeklere ve evin en çelimsizlerine yüklerler.”⁹⁴

Bütün bu toplumsal vasıflar pek de öyle tarımcı toplumlara özgü nitelikler değildir. Anlaşıldığı kadarıyla Cermenler M.S. I. yüzyılda bile avcı-toplayıcı toplumların niteliklerinden pek fazla sıyrılmış değildir. Tarımın kadınların elinde olması da şaşılabilecek bir husus değildir, çünkü ekim teknikleri zaten en eski Neolitik köylerde cinsdaşlarınca geliştirilmiş bir zanaattı. Toplayıcılıktan aşına olduğu bitki dünyasının içindeki kadının, komşu bir topluluktaki cinsdaşlarından tarımı öğrenmesi iştenden bile değildir.

Bu konuda insanı şaşırtan tek husus Mezopotamya’da M.Ö. 4. Binlerde başlayan tarlaların erkeklerin eline geçme sürecinin Germanyana (bugünkü Almanya ve çevresindeki ülkeler) topraklarında yaklaşık 3.500 yıllık bir gecikmeyle hâlâ sürecini tamamlayamamış olmasıdır. Çünkü ekilecek toprakların hâlâ her isteyene amade olacak kadar bol bulunduğu toplumlarda tarımla uğraşmaya erkeklerin bir türlü rıza göstermedikleri ve bunu bir çeşit kadın işi olarak görmeye devam ettikleri açıktır. Eğer tarım toprakları, paylaşmak için savaşmaya gerek kalmayacak kadar geniş ise, başka bir ifadeyle nüfus, topraktan daha fazla artmadığı için arazi ihtiyacı hasıl olmamış ise, erkekler savaş sporlarını yine eskisi kadar eğlenceli bir şekilde sürdürmeye devam ediyorlardı. Ama paylaşılmamış arazi tamamen tükenip ailelere gerekli arazi bir başkasının elinden alınması gerekir hale gelince, savaş, bu metinde anlatıldığı gibi erkekler arası bir eğlence halini çarçabuk aşacaktır. Muh-

⁹⁴ Agy., s. 45.

temelen 5. Yüzyıla gelindiğinde Tacitus'un bu eğlenceli insanları, Roma İmparatorluğu sınırlarını bir daha püskürtülemeyecekleri şekilde zorlamaya başladılar. Batı Roma imparatorluğunun suyu ısınmaya başlamıştı ve bu defaki savaş Cermen erkeklerinin macera yaşamak için giriştikleri eğlenceli cenklerden çok daha öteydi. Hunlar çoktan beridir yerleşik kabileleri yerlerinden oynatmıştı ama Hun rüzgârı dindikten sonra bile dört yüzyıldır artan nüfusları yeni topraklara ihtiyaç duymaya başlamıştı. Gerçi Roma İmparatorluk askerlerinin neredeyse bin yıla yaklaşan savaş becerileri yine bu amatör maceracıların üstesinden gelebilirdi ama Engels'in de doğru kaynaklara, örneğin 475 yılında Marsilya piskoposu Salvianus'a müracaat ederek tespit ettiği gibi, *"Romalı memurlarla büyük toprak sahiplerinin yaptıkları baskı yüzünden, birçok "Romalı"nın, Barbarlar tarafından işgal edilen bölgelere sığındıklarını ve oralarda yerleşmiş bulunan Roma yurttaşlarının, tekrar Roma egemenliğine düşmekten korktukları kadar hiçbir şeyden korkmadıklarını anlatır."*

Sonra da istihzayla şu eklemeyi yapar:

*Romalıları kendi öz devletlerinden kurtarmış olmak için, Cermen Barbarları, onların bütün topraklarının üçte ikisini aldılar ve bu toprakları kendi aralarında paylaştılar."*⁹⁵

Yani büyük ve köklü devletlerin her biri için geçerli toplumsal yasa uyarınca, kendi vatandaşlarının "düşman" ile işbirliğine girmediği sürece yıkılmaları imkânsızdır. Ama bu devletlerin her biri, aynı zamanda vatandaşlarına uyguladıkları baskı ve sert sınıf çatışması yüzünden kendi yurttaşlarını yabancı askeri kuvvetlerle işbirliği yapmakta bir türlü alı koyamıyorlardı.

⁹⁵ Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Sol Yayınları, s. 181.

Bu meseleyi burada bırakıp tekrar göçebe-çoban (Türk) ve yerleşik tarımcı (Çin) tarihine geri dönelim.

Göçebe-çobanlar da iyi yönetildikleri ve gerekli cesareti gösterebildikleri takdirde komşu topluluklardan yağma yoluyla epeyce servet toplayabileceklerini çok çabuk fark etmişlerdir. Üstelik tarımcı köyler bu konuda çok daha kolay lokmalardı. Çin tarihinde en eski hanedanların kuzeydeki bozkır sınırlarında ve bu tür yağmacı baskınlara açık topraklarda kurulmuş olması boşuna değildir.

Onların da tek çaresi şehirleşme devrimini gerçekleştirerek nüfuslarını belli bir merkezde yoğunlaştırmak ve bu nüfus üstünlükleriyle ihtiyaç duydukları savunma mimarisi (sur ve kaleler) ve asker sayısını tedarik edebilmektir. Güvenlik ve toplumsal işbölümünün sağladığı maddi refah, şehirlilerin nüfus artışını göçebe-çobanlar ve kırsalda yaşayan çiftçiler arasında görülmemiş ölçüde artırıyordu. Bu sıra dışı nüfus artışı, aynı zamanda şehirlerin sahip olduğu arazilerin istihdam edebileceği çiftçi sayısından daha fazla bir artı-nüfusun da oluşumunu beraberinde getiriyordu.

Yumuşak başlı tarımcılar, eğer yeni toprakların kolonizasyonu olmazsa hızla artan nüfuslarının kurbanı oluyor ve her defasında topraksız kalmaya başlayan evlatları arasından en bahtsızları, köleler sınıfının arasına düşmek zorunda kalıyordu. Artan küçük çiftçi, işçi ve köle nüfusu ise kamu hayatının daimi bir istikrarından yana değildi. Her toplumsal karışıklık bunlar açısından yeni bir istikbalin kapılarını açacak fırsat demek oluyordu. Çinliler açısından da bu küçük arazili çiftçi nüfusunun askeri birlikler içinde toplanıp uzun savaşlar boyunca eritilmesi ya da yeni topraklar kazanılarak bunları yerleştirmeleri gerekiyordu.

Savaşçı göçebeler ve hızla artan çiftçi nüfuslarıyla Çinliler, refahları için kendi denklerini bulmuşlardı ve asırlar boyu sürecek ezeli düşmanlar olmak için hazırdılar.

Hun devleti ortadan kalktıktan sonra sahneye *Ju-jan*'lar (ya da Juan-juan'lar) çıkmıştı. Ju-janlar'ın tarihi hiç de geleneksel kabile örgütleriyle uyumlu bir seyir izlemez. Bilindiği kadarıyla V. Yüzyılın ortalarında Siyenpi⁹⁶ ahırlarında çalıştırılan, fakat her ne suç işlemişse ölüme mahkûm edilmiş bir köle olan Yü-chü-lü (Yügülü) dağlara kaçar. Burada kendisi gibi firari yüz kadar kişiyle bir birlik oluşturarak çevredeki kabilelerle ittifak etmenin bir yolunu bulur.⁹⁷ Juan-juan'lar, hiçbir zaman Hunların etkinliğine ve büyüklüğüne ulaşamazlar. Bu dönemde Çin'in kuzeyinde Moğol ve Türk unsurlardan oluşan *Siyenpi*'lerin bir dizi küçük devletler kurduğu ama hızla tarımcı üretim biçimini benimseyerek Çinlileştiği bilinir. Bunların kurduğu *To-ba* (*Wei*)

bir tür kültürel altyapıyı hazırlamıştır.

Juan-juan devletinin oluşumunda eski akrabalık örgütlenmelerinin yanı sıra bir tür çete teşkilatının esaslarını yansıtan, silah arkadaşlığından başka hiçbir akrabalık temeli bulunmayan bir başka yapının daha, bu eski soy örgütlenmelerinin içine sızabildiğini görmekteyiz. İncelediğimiz olgunun bu yönü hayli önemlidir. Çünkü soy örgütlerinde görmeye alıştığımız geleneksel her türlü hiyerarşik yapıdan, doğuştan gelen hak ve ayrıcalıklardan varestedir. Bu sebeple kucaklayıcıdır ve bu tür bir çeteye her türlü insanın kabul edilmesine imkân tanıyan bir esnekliğe sahiptir. Böylece, soy örgütü (boy) görünümünde bir askeri teşkilat zuhur etmektedir. Bu yeni savaş ve yağma aygıtı içindeki birey ilişkileri tamamen askeri ülküler bağlamında şekilleniyordu ama kendi içinde son derece de eşitlikçiydi.

⁹⁶ Çin'in kuzeyinde devlet kurmuş Moğol kökenli bir kavim.

⁹⁷ L. N. Gumilev, *Eski Türkler*, Selenge Yayınları, s. 22.

"Bu toplulukta alışveriş birimi kertikli ağaç pullardı. Savaş ve yağmalardan sonra ganimet taksimi kumandanlarca yapılırdı, cesurlara ganimetin en büyük kısmı verilir, korkaklar ise ağaç sopalarla dövülürdü."⁹⁸ Dolayısıyla bu topluluk aslında üretici de değildi. Tek geçim kaynakları komşu toplulukları yağmalamaktan ibaretti. Bu yapılar geleneksel kabile örgütlerinin yanı başında filizlenen *orda* teşkilatlarıydı. Orda teşkilatı göçebe-çobanlar arasında yeniden vücut buluyordu. Çin'de ise durum başka bir seyir izlemektedir.

Çin'de Sui'ler ve Sonrası

VII. Yüzyılda, *To-ba* adı verilen etnik unsurlar Çin'in kuzeyinde tam anlamıyla Çinlileşememişler ama yerleşik hayata geçip Çin kültürünü benimsemeye başlamışlardı. Bu yüzyılda *To-ba* kökenli *Sui* hanedanı da sönmekte olan bir yıldız gibi son büyük patlamasını yapmak üzereydi. Ama bu yıkıcı enerji, tam da bizim bu döneme mercek tutmamıza yol açacak ilginçliklerle doludur.

Başlangıçta Sui'lerin iktidar öyküsü de Çin için hayli klişe durumlar sergiler. Sui hanedanının büyük kralı *Yang-ti*, Çin için belli bir döngüsel fenomenin somutlaştığı ve ete kemiğe büründüğü kişiliği temsil eder. Daha önce nasıl ki *Şı-huang-ti*'nin kurduğu *Qin* hanedanı, Çin'in dev insan kaynaklarını harekete geçirip İmparatorluk ülküsünü yoktan var etmişse, *Yang-ti*'nin yaptıkları da aynı şekilde "İkinci İmparatorluk" denen dönemi başlatmak üzeredir. Tabi ki, iki nehri birbirine bağlamak gibi yüz binlerce kişiyi seferber eden ve arkasında pek çok gözü yaşlı dul ve anneyi bırakan büyük projeler için Çin tarihinde mutlaka "çılgın" bir krala ihtiyaç vardır. Ama genellikle bu çılgınlı-

⁹⁸ Agy., s. 23.

ğın meyvelerini “çılğın” imparatorun sülalesi yerine geçen başka bir hanedanın ilk mensupları yerler.

Yang-ti’nin annesi, Tu-ku (Türk?) unvanı taşıyan bir ailenin kızı olarak, Sui hanedanının kurucusu imparator Wên’in imparatoriçesi oldu.⁹⁹ Biraz da annesinin entrikaları sayesinde büyük ağabeyinin elinden kaptığı veliahtlığı, açgözlülüğü ve sınır tanımazlığı yüzünden tam da yeniden elinden kaçıracağı sırada babasının vakitlice ölümü, onun talih hanesine yazılmış oldu. Yang-ti’nin ilk icraatı, babasının eski başkenti *Ch’ang-an*’ın muadili durumunda yeni bir başkent daha inşa ettirmek oldu. Böylece *Lo-yang*, bir Doğu Başkenti olarak kurulacak, eskisi ise Batı Başkenti olarak varlığına devam edecekti. Her ay iki milyon kişi *Lo-yang*’ı inşa etmek için angaryaya koşuldu. Bu angaryalar sırasında her on işçiden dört ya da beşi ölümün pençesine düştü.¹⁰⁰

Sui hanedanının kurucusu ve Yang-ti’nin de babası olan İmparator Wên zamanında güneydeki son krallık da ortadan kaldırıldıktan sonra bu geniş ülke, önce *Qin* ve ardından gelen *Han* devirlerinden sonra ilk kez yeniden tek bir devlet çatısı altında birleştirilmiş oldu. Yang-ti tahta geçtiğinde bu birleşik Çin’in bütün olanakları emrine amadeydi. O da, bu olanakları Çin birliğini pekiştirme yönünde kullanmak istiyordu. Geleneksel Kuzey Çin hanedanlarının doğup geliştiği ve esasında, o zamana kadar Çin’in en büyük ekonomik ve kültürel potansiyelini teşkil eden *Sarı Irmak* havzasının yanında, daha güneydeki *Yangtze* nehri vadileri de tarımsal üretim kapasitelerini hayli artırmışlardı. Yeni imparator, Yangtze çevresinin ekonomik olanaklarını Kuzey Çin’in kültürel (ve tabi ki ekono-

⁹⁹ Woodbridge Bingham, *The Founding of The T’ang Dynasty*, Octagon Books (1970), s. 5.

¹⁰⁰ *Agy.*, s. 14.

mik) gücüyle birleştirmek için Yangtze ırmağından yeni başkent Lo-yang'a ulaşan bir kanal yapma projesini kafasına koymuştu. Bu pahalı ve zahmetli iş için günde yaklaşık bir milyon erkek ve kadın işçi görevlendirilmiştir.¹⁰¹ Böylesi büyük işgücü istihdamıyla Sarı Irmak ve Yangtze'nin mıntıkalarının birleştirilmesi gibi büyük başarılar, aynı zamanda büyük gösterişlerin, debdebeli seyahatlerin ve bunların ikmali için halktan alınan ağır vergilerin de sebebi oluyordu.

Büyük Kanal'ın inşasından sonra sıra Çin Seddi'nin onarımına ve tahkimatına gelmişti. Yine bir milyon insan daha seferber edildi. Aralıklarla süren mesailer sırasında yine binlerce insan öldü.

Artık ekonomik yönden entegrasyonu sağlanmış geniş topraklara hükmeden bu büyük Çin devletinin askeri gücünün komşuları üzerinde sınanmasına sıra gelmişti.

Büyük Kanal'ın inşasından sonraki ikinci çılgın güç gösterisi Kore'yi zapt etme girişimiydi. Gerçi bu savaşın başlaması bir anlamda kaçınılmazdı. Çünkü Kore'nin en büyük devleti durumundaki *Koguryo* elçileri, Doğu Göktürklerinin başı olmasına rağmen Yang-ti'nin bir o kadar da sadık vassalı olan Ch'i-min'in karargâhında ittifak zemini yoklarken, O, Korelilerin Göktürkler ile ittifak arayışlarını Çin sarayına ihbar etmişti. Bu istihbaratı alan Yang-ti de elçileri aracılığıyla, Koguryo kralına, sarayına gelip itaat arz etmesini veyahut da sadık vasalı Ch'i-min ile ülkesine denetlemeye geleceğini bildirdi.¹⁰² Koguryo kralı her iki seçeneğe de yanaşmayınca savaş kaçınılmaz oldu.

Kore savaşından önce büyük bir sel felaketi vuku buldu. 612 yılında Çin ordusunun kuşattığı Korelilerin müt-

¹⁰¹ Agy., s. 17.

¹⁰² Agy., s. 38.

hiş direnişi birkaç yüzbin kişinin ölümüyle sonuçlandı ama ciddi bir başarı kazanılamadı. Bu başarısızlığı bölgede meydana gelen ciddi bir kuraklık ve salgın hastalık takip etti.¹⁰³ Halkın içinde bulunduğu koşullara imparatorun aldırışsızlığı ve büyük planları için devam eden sert yöntemleri yavaş yavaş asker kaçaklarının birer isyancıya dönüşmesinin yolunu açtı. Bu, halkın içinde bulunduğu seçeneklerden sadece biriydi ve esasında güçlülerin yöntemi idi. Bir Çin belgesinde dediği gibi güçsüzler, kendilerini köle olarak satmak zorunda kalıyorlardı.¹⁰⁴

Kore savaşında uğranılan büyük insan kaybı ve halkın duyduğu hoşnutsuzluk bazı fırsatçıların ortaya çıkmasına vesile oldu. Bu sefer sırasında Shu valisi olan Prens *Yang Hsüan-k'ai* isyan edip Lo-yang'ı kuşattı.¹⁰⁵ Kore seferinden alelacele dönen İmparator Yang-ti daha gelmeden Yang Hsüan-k'ai gerçi intihar etmişti ama bu cüretin öcünü almak isteyen Yang-ti halk arasında doğru dürüst bir kovuşturma bile yapmadan otuz bin insanı katledince işin rengi yavaş yavaş değişmeye başladı. Bu arada Güney Çin'de bazı kaynaşmalar başlamıştı ve orayı da Yang-ti'nin başka bir komutanı kana boyuyordu. *Wang Shih-Ch'ung* adındaki bu generalin kıyımı yaklaşık 300 bin kişi civarındaydı.¹⁰⁶ Bu fahiş rakamlar bugünün nüfus ölçeğinde bile bir ülkenin felaketini rahatlıkla hazırlayabilecek mikyastadır.

İmdi, bu noktada yeni bir soru sormanın vakti geldi. Bu denli kanlı hesaplaşmalarla bir hanedanın kendi tebaasının nefretini kamçılarla konusunda bu denli pervasız olması, ilk bakışta düşünüldüğü gibi her ne pahasına olursa olsun bir hükümdarın kendi paçasını kurtarmaktan başka

¹⁰³ Agy., s. 41-42.

¹⁰⁴ Agy., s. 42.

¹⁰⁵ L. N. Gumilev, *Eski Türkler*, Selenge Yayınları, s. 214.

¹⁰⁶ Agy., s. 215.

bir kaygısının olmadığı şeklinde basit bir açıklamayla izah edilebilir mi?

Dünyanın her yerinde ve her tarihte bir devletin ordusunun kendi isyancılarına müdahalesi, katliamları da beraberinde getirmektedir.

Belki de süreci izah etmek için yeni bir soru daha gereklidir. Soruyu bir de şöyle soralım: Acaba isyanların bastırılmasında izlenen yöntemin bu kadar kanlı olmasının bir nedeni de, iktidar sahipleri açısından, artan çiftçi nüfusunun neden olduğu topraksızlaşma ve yoksulluğun sürekli bir ayaklanma potansiyeli taşıdığı bilindiğinden dolayı nüfus seyreltmeyi etkili bir yöntem olarak benimsemiş olmaları mıdır?

Bence ciddi bir isyan teşebbüsüyle karşılaşan hükümdarın kendi ve sülalesinin paçasını kurtarmak için bilinçsizce bir istibdat ve kıyıcılık sergilediği açıklaması, sadece tarihsel başarı ve başarısızlıkları tek bir sorumlunun kişisel inisiyatifine yükleme kolaycılığına hizmet eder. Bu tür yaklaşımlar, Sui hanedanının suyunun ısınmasını izah etmeye muktedir olmakla birlikte yerine kurulacak T'ang hanedanının yaşadığı sürecin gelişen dinamiklerini anlamaya yeterli gelmiyor. Hâlbuki bir katliamlar dönemi olan Sui'nin son yıllarından sonra kurulacak T'ang hanedanı pek çok pakımdan bir gençleşme ve dinçleşme devri olarak karşımıza çıkacaktır. Üstelik Sui hanedanı, iktidarı elinden çıkarmamış olsaydı, aslında T'ang hanedanına tevcih edilen bütün iktidar başarılarının tek sahibi yine kendisi olacaktı. Kısacası Sui hanedanı imparatoru her ne yapmışsa bilinçli bir hesap uyarınca yapmıştır ama öngöremediği bir iktidar değişikliği, onun beklediği faydanın T'ang hanedanının hanesine yazılmasına neden olmuştur.

Şimdi, bu süreci adım adım takip etmeye devam edelim. Kore macerası önemsiz bir zaferle son bulmakla bir-

likte yeni bir tehlike kapıda beliriverdi. Bu sırada Göktürklerde iktidar değişmişti. Yeni hükümdar Şibir Han (Shih-pi) önderliğindeki Göktürkler, Çin'in bu durumundan istifade etmek için fırsatı değerlendirmekten geri kalmadı. O sıralarda Sui hanedanının vasalı olan Göktürk devletinde Şibir Han, eski tabiyet ilişkilerini bir kenara atıp Sui hanedanının yönetimindeki Çin devletiyle savaşa tutuştu. Tabi ki politik arena böyle bir kalkışmaya fazlasıyla müsaitti. Çünkü bir yanda gereksiz bir Kore macerası ve akabinde gelen pirüs zaferi¹⁰⁷ ve öte yanda ordunun Çin sınırlarından çıkmasından faydalanmak isteyen muhteris bir valinin yeni bir hükümdarlık kurmak isteğiyle başlattığı isyan, Göktürk hakanına bu fırsatı vermişti. Üstelik Sui hanedanının son temsilcisi Yang-ti'nin kişisel yetersizliği de cabasıydı. Göktürk kuvvetlerinin Çin'i egemenliği altına alacak kadar büyük askeri zaferler kazanamayacağı anlaşılınca Sui hükümdarı kendini işret âlemlerine vermişti bile.

Bu manzara karşısında klasik Çin tarihinin unsurları yine devreye girdi ve 617 yılına gelindiğinde beş ayrı isyan patlak verdi.¹⁰⁸ Ufukta beliren başka bir dış düşmanın gücü (Göktürkler) oyunu bozmasaydı, belki Yang-ti gerçekten de hükümdarlığını ve hanedanını kurtarmış olabilirdi. Ama askeri gücünü zayıflatan dış düşmanlarla girdiği savaşlarda ciddi bir askeri başarı kazanamadı. Bu da savaş harcamalarının karşılığının gelmemesi demekti. Gereksiz yere harcamalardan dolayı açık veren bütçenin halktan tahsil edilmesinin yarattığı huzursuzluklar artıyordu. Bu sebep-sonuç ilişkisi bugünün koşullarında bile aynı ile vakidir.

¹⁰⁷ Politik anlamda hiçbir getirisi olmayan askeri galibiyet

¹⁰⁸ Agy., s. 217.

İsyancılar içinde, hanedan unsurları (prensler) olduğu gibi, Sui devletine bağlı olması gereken valiler ve alelade soyguncu çeteleri de bulunmaktaydı. İsyan dinamiği yine bugünküyle hemen hemen aynı sistematığı izlemektedir. Çünkü isyancılar kendilerine gerekli silah yardımı için komşu bir ülkeden destek aramak mecburiyetindeydiler ve bu dönem Çin tarihinde bu yardımı verecek tek devlet de Göktürklerden başkası değildi. Şibir Han kendi devleti adına yakaladığı bu fırsatı kaçırmadı. Başarıya ulaşabileceğine inandığı iki isyancı generale kartını oynadı ve o günün savaşında en gerekli olan unsurlardan biri olan atlar ve bir de simgesel anlamından başka hiçbir işe yaramayacak olan kurt başlı tuğlar verdi.¹⁰⁹

Bu Göktürk tuğlarını kullanan isyancılar daha zafere henüz ulaşamamış da olsalar yeni kuracakları devletin tabiyet ilişkisini ilan etmiş oldular. Bu isyancı generaller Şibir Han tarafında birtakım Göktürk unvanları bile verildi. Üstelik bu ordularda pek çok Göktürk subayı ve askeri de yer almıştı. İki farklı etnik yapı ortak amaçlar uğruna her zaman olduğu gibi rahatlıkla kol kola hareket edebiliyordu.

Yine etnik anlamda dikkat çekici bir başka husus da diğer dört isyancı grup içinde zaferi kazanıp Çin'i birleştirecek olan unsurun yine eski *Siyenpi*'lerin (Hunlarla karışmış Moğollar) soyundan gelen To-ba (Tabgaç) kökenli bir komutanda cisimleşmesiydi. Bu To-balar bir dizi Çin hanedanının kurucu unsuru olmaya devam etmiştir. Siyenpi kabileleri Çin'in kuzeyine, tam da steplerden gelecek tehlikelere karşı direnç noktası olarak Çin Seddi'nin arkasındaki alana yerleştirilmiş ve burada yavaş yavaş Çinlileşmeye başlamışlardı. Çinlileşmelerinin temel sebebi de üretim

¹⁰⁹ Agy., s. 217.

biçimlerinin kökten değişmesiydi. Çünkü bunlar içinde çok büyük toprak sahipleri ortaya çıkmıştı ve büyük toprak sahipliği ancak Çin kültürü içinde bir anlam ve itibar kazanıyordu. Seddin öte yanındaki steplerde büyük toprak sahipliği göçebe-çobanların mera ihtiyacı karşısında bir anlam ifade etmiyordu. Daha doğrusu, malik olduğu büyük toprakların sahiplik hakkını hiçbir göçebe-çobana kanıtlayamazlardı. İşte bunlar arasından çıkıp Sui hanedanının generalliğine yükselmiş ve Yang-ti zamanında Göktürklerle karşı çok ciddi başarılar kazanmış *Li Yüan* da bu isyancılardan biri idi.

Gerçi Li Yüan, Şibir Han'ın en fazla teveccüh ettiği isim değildi. Ama ona gösterilen destek diğerleri kadar olmasa da, 2000 kişilik bir Göktürk birliği ona da yardım amacıyla gönderilmişti.¹¹⁰

Bu arada büyüyen olayların vahametini fark edemeyen son Sui imparatoru Yang-ti de umursamazlık havası içinde düzenlediği işret âlemlerinin birinde, körkütük sarhoşluktan faydalanan kendi adamlarından biri tarafından boğularak öldürüldü. Onun sonunu hazırlayan kişi kendini yeni imparator ilan etmiş olsa bile onun tahtına oturmak bütün yetkilerini devraldığı anlamına gelmedi. Çünkü son imparator Yang-ti'yi öldürdüğü saray, başkentteki değildi. Dolayısıyla bu saray darbesi bütün ipleri eline alması için yeterli gelmedi. Asıl büyük hamle Sui başkentini ele geçirenin olacaktı. Bu kişi de isyancıların en beceriklisi olan Li Yüan'dı. O, başkent *Ch'ang-an*'ı ele geçirdiğinde eski rejimden kalan kalıntıların büyük bir kısmını temizledi ve kendince bir ıslahat hareketine girişti. Ama onun işine yarayan asıl fırsat kendi başarısından kaynaklanmıyordu. Saray suikastçısının İmparator Yang-ti'yi öldürdüğü haberi *Ch'ang-*

¹¹⁰ Agy., s. 220.

*an'*a ulaşır ulaşmaz kendini yeni imparator ilan etti (618 yılı). Tabi ki onun kendini imparator ilan etmesinden daha önemli olan nokta başkenti işgal etmesiydi ve bu başarısı onu diğer isyancılardan bir adım öne çıkarmıştı.

Üstelik tarih onu bir isyancıdan çok bir fırsatçı olarak kaydedecekti. Sonuçta bu da inandırıcılık açısından önemli bir avantajdı. Çünkü İmparatoru o öldürmemişti. Gerçi, Batı başkenti *Ch'ang-an'*ı, oğullarıyla birlikte Sui'lerden istirdat etmişti. Ama kesinlikle burada kendini imparator ilan etmemişti. Tai prensi *Yang Yu'*yu "İmparator", *Yang-ti'*yi

bir hükümdara yaraşır onurlu bir unvan vererek yetkilerini elinden almıştı.¹¹¹

Düzeni sağlamakla görevli bir jandarma birliği göreviyle başkente girmiş, halkın arzuladığı şekilde asayiş sağlamış ve asiler hakkında ölüm fermanı bile çıkarmıştı. Her ne kadar Göktürklerden aldığı askeri yardımlar için pek de makul bir açıklama yapması mümkün görünmese de aslında o, son ana kadar imparatorluğun ve hanedanın emrindeymiş gibi görünmeyi başarmıştı. Onun düzenden ve kanunlardan yana görüntüsü muhtemelen taraftarlarının hoşuna gitmişti. Ama sonuçta imparator öldürüldüğüne göre eline geçen fırsatı da geri tepecek değildi. Şartlar olgunlaştığında (yani topu topu altı ay sonra) Li Yüan tarafından "İmparator" ilan edilen Yang Yu, yine onun lehine tahttan çekildiğini bildirerek unvanı gerçek sahibine tevdi etti. Li Yüan da teamüller gereği, bu teklifi üç kere reddettikten sonra kabul etti ve tahta iclas etti (618).¹¹² Adet olduğu üzere kendine yeni bir isim seçti ve *Kao-tsu* unvanıyla imparator oldu.

¹¹¹ Woodbridge Bingham, *The Founding of The T'ang Dynasty*, Octagon Books (1970), s. 108-109.

¹¹² *Agy.*, s. 113-114.

Tabi ki kendini imparator seçtirip en azından belirli bir kitleye bunu kabul ettirmek bir talih meselesiydi. Bazı fırsatlar ayağına kadar gelmiş ve Li Yüan da bunu değerlendirmeyi bilmişti. Ama işin asıl zorluğu şimdi meşruiyet açısından en güçsüz olduğu bu anda iktidarı elinde tutmayı başarabilmektir. Çünkü o anda Çin'in tek imparator unvanına sahip kişisi ya da buna heves eden tek talip kendisi değildi. Diğer adaylar da arkalarındaki kalabalık isyancı kitlelerle kendi düzenlerini kurmak için uğraş veriyorlardı ve yeni hükümdarın yapması gereken ilk şey, diğer namzetleri yok ederek Sui mirasına topyekûn sahip olmaktır.

Li Yüan'ı diğer rakiplerinden adım adım öne çıkaran şeceresine bir bakmakta fayda var. Li Yüan'ın askerlik kariyeri kuzeydeki göçebelerin yaşadığı steplerin başlangıç noktası olan sınır bölgeleriydi. Yarı Türk olan bu kişi, (Onun da annesi, Tu-ku sülalesindendi ve Sui imparatoriçenin kız kardeşi idi.) emri altındaki birliklere Türklerdeki savaş düzenini aynen uygulatarak başarı kazanacağını düşünüyordu. Bunun için askerlerini; çadırda yaşamak, süt ve etle beslenmek, sürekli avı yapmak gibi göçebe yaşantısının bütün icaplarını yerine getirmeye zorladı.¹¹³ İlk defa onun tarafından akıl edilen bu tür yenilikler o sırada Türklerle yapılan muharebelerde işe yaradığı gibi, belki de ondan da fazla, kurucusu olduğu T'ang hanedanının dış politikasını şekillendirmede önemli bir rol oynadı.

Öte yandan, Şibir Han elbette ki tek ve bütünleşmiş bir Çin'in yanı başında yine eskisi gibi güçlü olmasını istemi-yordu. Parçalanmış ve birbiriyle uğraşan beyliklerden oluşan bir Çin işine gelecekti ve bu nedenle Li Yüan'ın, Sui hanedanından kalan orduyu yeniden tanzim etmesi hoşuna gitmemiştir. Şibir Han'ın, bizzat destek verdiği diğer Çinli

¹¹³ L. N. Gumilev, *Eski Türkler*, Selenge Yayınları, s. 179.

isyancıları da yanına katarak düzenlediği bir sefer vardır. Yeni kurulan T'ang hanedanının işleri düzene koyarak güçlenmeye başladığını bizzat başkentteki casuslarından öğrenen Şibir Han, bu duruma müdahale etme gereği duyuyordu. Onun ordusuna katılan Çinli isyan liderlerinin amacı ise Tang hanedanıyla yapılması kaçınılmaz olan bir ölüm-kalım savaşında Göktürklerin yardımıyla Çin'in meşru hükümdarlık tahtına oturmaktır. Dolayısıyla çıkarları birbiriyle örtüşen bu ittifak başkent *Ch'ang-an*'a doğru yola çıktı ama Şibir Han'ın vakitsiz ölümü Li Yüan'ı olası bir felaketten kurtarmış oldu. Yine de bu kurtuluş, hasmın nefretini üzerlerine çekecek şekilde bir kutlama vesilesine dönüştürülmedi. Çin'in yüzlerce yıllık diplomasi geleneği uyarınca "en iyi dostun kaybı" şeklinde ifade edilerek Göktürk devletine resmi taziyeler bildirildi ve cenaze hediyesi adı altında haraç olarak 30 bin top ipek kumaş gönderildi.¹¹⁴

Bu sırada savaşlardan ve isyanlardan bıkmış olan Li Yüan'ın yerine genç ve enerjik oğlu *Li Shih-min* inisiyatif ele almaya başlamıştı. Li Shih-min'in sergileyeceği esnek politikaların, onun Moğol kökenli atalarından tevârüs eden genetik bazı yatkınlıklar ve babasının doğrudan yarı Türk olan soy kütüğünden gelen kültürel kodlarla şekillenmiş olabileceğini göz önünde tutmak gerekir. Bu dönemde her iki halk, Türkler ve Çinliler hiç olmadıkları kadar birbirlerinin içine geçtiler. Çünkü Sui hanedanının son dönemlerinde Çin'de patlak veren iç savaş ve tedhiş döneminde Çin'den kaçan pek çok Çinli aile steplere göç etmiş ve Türklere sığınmıştı.¹¹⁵ Daha önce de belirtildiği gibi tarım toplumlarının düzensiz aralıklarla krize girdiği

¹¹⁴ *Agy.*, s. 223.

¹¹⁵ *Agy.*, s. 223.

ve isyanlar sonucu hükümet değişikliğiyle biten temel sorunlarının tek çözüm alternatifi göçebe-çobanlıktı.

Bu arada Göktürk hakanlığında da zorunlu bir han değişimi olmuş, müteveffa Şibir Han'ın yerine Ch'u-lo Han (Bunun Türkçe okunuşu bilinmiyor) geçmişti. O da selefi Şibir Han gibi Çin'in birleşmesini engellemeye yönelik siyaseti devam ettirdi. Şibir Han zamanında planlanan ama onun ölümüyle akim kalan *Ch'ang-an* seferi tekrar uygulamaya konuldu. Bir yandan Sui hanedanı taraftarlarına kucak açılırken, öbür yandan da Şibir Han döneminde desteklenen Çinli muhalif gruplarından birinin lideri olan *Liu Wu-chou* iki bin Türk süvarisinin desteğiyle rakibinin başkentine doğru sefere gönderildi. Bu seferin sorucu, ittifakın içindeki iki unsurun hedeflerinin farklılığı yüzünden başarılı olamadı. İttifak birlikleri P'ing-chou'yu ele geçirdikten sonra Göktürk kuvvetleri oradaki halkı yağmalamak ve genç nüfusu köle olarak kullanmak maksadıyla beraberinde götürerek ülkelerine geri dönmüştü. Kendi emrindeki Çinli ordusuyla, T'o-ba (Tabgaç) bölgesinde yalnız kalan *Liu Wu-chou*, yerli halkla aynı kökten gelen T'ang hanedanının prensi Li Shih-min tarafından yenilgiye uğratıldı.¹¹⁶

T'ang hanedanına doğrudan bir darbe indirmekten kaçınan, sadece muhaliflere sınırlı bir askeri destek sunan Göktürk devletinin başındaki Ch'u-lo Han da uzun bir ömür sürmedi. Çin elçisinin satın aldığı adamlar tarafından zehirlenerek öldürüldü.¹¹⁷ Hemen akabinde Göktürkler kendi içinde bazı kabile isyanlarıyla uğraşmak zorunda kalmış, geleceğin Uygur devletini yaratacak olan bazı Töles kabileleri ayaklanarak Açına sülalesinin baskılarına tepki göstermişti. Bu iç isyanlar Çin için öngörülen planın

¹¹⁶ Agy., s. 228.

¹¹⁷ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, s. 146.

tali hale düşmesine ve onların iç işlerine bir süre müdahale etmekten uzak kalınmasına sebep oldu. Bu da T'ang hanedanının kurumsallaşması ve kökleşmesi için değerli bir soluklanma sağladı.

Doğu Göktürk devletinin başına Ch'u-lo Han'dan sonra Kat İl-han geçti. O da tıpkı selefleri gibi, Çin'in güçlü bir hanedanının yönetiminde birleşmesine izin vermek niyetinde değildi. Sui hanedanının boşluğunu doldurma iddiasındaki en güçlü aday hâlâ T'ang yönetimiymiş ve Li Yüan'ın (krallık ismi Kao-tsu) becerikli oğlu Li Shih-min, 621 yılında bile Sui hanedanının meşru varisleri iddiasındaki diğer rakiplerini dize getirmeye uğraşmakla meşguldü. Bu şartlar altında Kat İl-han yeniden Çin topraklarına girip önemli bazı şehirleri ele geçirmiş ve 50.000 Çinli esiri ganimet olarak alıp steplere götürmüştü. Yine de seferin başındaki ilk kolay başarıların yerine T'ang ordusunun güçlü bir mukavemetiyle karşılaşınca T'angları yere sermenin o kadar kolay olmayacağını anlamıştı. Savaşı daha zorlu bir merhaleye tırmandırmaktansa haraç olarak addedilebilecek yüklü hediyelerle yetinerek son seferi, tıpkı seleflerinin yaptığı gibi bir kez daha askıya aldı. Bu ataletten yararlan T'ang hükümeti doğudaki isyan reislerinden birinin daha işini bitirmeyi başardı (623) ama bu bile isyanın ateşini söğutmeye yetmeyecekti.

Öte yandan, Doğu Göktürk hakanı Kat İl-han, T'ang hanedanının yerini yavaş yavaş sağlamlaştırmasını umursamayacak kadar ferasetsiz biri değildi. Bu nedenle 623 yılında yeniden başlattıkları saldırılar kışın gelmesi nedeniyle sınırlı bir başarıyla noktalanmasına rağmen 624 yılında çok büyük bir harekâta girişti. Bu defa yanında yeğeni Tölös hanı *Shih-po-pi* de vardı. Büyük bir taarruz niteliği taşıyan bu saldırılara karşı gerçekte yalnızca iki kolordu direnebiliyordu. Bunlardan biri Li Shih-min ve diğeri de kardeşi

tarafından komuta ediliyordu. Göktürk ordusu karşısında tutunamayacağını anlayan Li Shih-min çılgınca ve aynı zamanda fantastik bir hamle yaparak Kat İl-han'ı teke tek dövüğe davet etti. Kat İl-han bu teklife sadece güldü. Bu defa da Li Shih-min, hakanının yeğeni Tölös hanının atının dizginlerine yapışarak kızgın bir sesle şunu söyledi:

“Biz herhangi bir anlaşma yapmadık ama zor durumdaysan sana yardım edebilirim. Yoksa yeminini unuttun mu? Kanlı bir savaşla zafere ulaşabilir misin?”¹¹⁸

Tölös hanı da herhangi bir cevap vermedi ama yeğenin gizli işler çevirdiğinden kuşkulanan Kat İl-han bir kez daha sonucunun neye varacağı bilinmeyen zorlu bir hesaplaşmayı göze alamayıp savaştan vazgeçti. Belki de zaten iç isyanlarla bunalan yeni hanedanı bu karışıklıkla baş başa bırakmanın yeterli olacağını hesaplıyordu. Aslında burada sorulması gereken sorular belki de sürecin en can alıcı noktasını açığa çıkaracaktır.

Bu vakadaki tuhaf cesaret gösterisi, aynı zamanda Çin’de neden yeni hanedanın yerli Çin halkı tarafından değil de aslen bozkırlı ve muhtemelen Moğol kökenli bir sülale tarafından kurulduğunun da yanıtıdır sanki. Burada başarıyı getiren etken, ileride T’ang hanedanının başına geçecek ve en parlak günlerini yaşatacak olan bir veliahdın çılgınca cesareti değildir. Daha ziyade bozkırlıların kültür kodları bilmek ve cesaret anlayışlarının ifade yöntemlerine muttali olmaktır. Burunlarının dibine kadar gelen bir ordu komutanının savunmasız haline rağmen bu fırsattan yararlanmayan o günkü savaş centilmenliğini veya ahlakını anlamak gerekir. Tarihi kaynaklar Li Shih-min’in yaptığı bu meydan okumayı içeren hitabı hangi dilde yaptığını yazmazlar. Türkçe biliyor muydu? Belli değildir. Ama boz-

¹¹⁸ L. N. Gumilev, *Eski Türkler*, Selenge Yayınları, s. 238.

kırlıların etkilendiği vücut diline ve kahramanlık vurgusuna aşına olduğu açıktır.

Öte yandan, Li Shih-min'in kendini Çinli saydığı da muhakkaktır. Çünkü bir vesileyle şunları söylemiştir:

"Eskiden, Han İmparatorluğu döneminde Hunlar güçlü, Çinliler zayıftı. Şimdi ise Çin güçlü, kuzeyli barbarlar zayıftır."¹¹⁹

Bu sözlerde Li Shih-min'in kendini açıkça Çinli hissettiği ve onların tarafından dünyayı yorumladığı bir gerçektir. Diğer bir gerçek ise Çin tarih yazımının ne Hunları, ne de Çin'e eski güçlü günlerini yaşatan Han hanedanını unuttuğudur. Oysa bu tarihten hemen hemen yüz yıl sonra (732 yılında) Göktürkler tarafından dikilen Orhun kitabelerinde, Gumilev'in de fark ettiği gibi Hunlar'a ait hiçbir hatıra kalmamıştır. Kül Tigin anıtının doğu yüzünde belirtildiği gibi.

*"Üstte Mavi gök (yüzü) altta (da) yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğulları yaratılmış. İnsanoğullarının üzerine (de) atalarım dedelerim Bumin Hakan (ve) İştemi Hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş. Tahta oturarak, Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetivermiş, düzenleyivermişler."*¹²⁰

732 yılında Göktürk devletinin kurucuları olan Bumin ve İştemi Kağanların hatırlanması bile önemlidir. Çünkü zikredilen bu isimlerle Orhon Yazıtlarının dikildiği tarih arasında yaklaşık 200 yıllık bir zaman vardır. Bu ancak Açıların soy tarihinden ibaret ve sadece onlar tarafından kuşaktan kuşağa aktarılan bir bilgiydi. Ama buna karşın Göktürkler arasında, ataları Hunlar ve Hun devletinin kurucusu Mete bile çoktan unutulup gitmiştir. Dünya yaratılmış ve hemen ardından Göktürk devletinin ku-

¹¹⁹ Agy., s. 222.

¹²⁰ Talat Tekin çevirisi, **Orhon Yazıtları**, Türk Dil Kurumu, s. 25.

rucuları, tanrı tarafından bu insanların üzerine han olarak atanmıştır.

Göçebe dünyası genç bir dünyadır ve fazlaca yaşlanmaması, bu belleksizlik yüzünden zaten mümkün değildir. Her zaman bir delikanlı gözükaralığı ve cesaretiyle saygınlığını ve iktidarını korur; ama tebaası arasında yıllar içinde biriken husumeti baskılayamadığı zaman yerine başka bir grup gelir, eskisini yıkar ve tarihi kendilerinin başlattığını zanneder. Bu süreç böyle devam edip gider. Dolayısıyla göçebeler ve Çinliler arasındaki mücadelede, bu savaşlardan öğrenen ve tecrübe kazanan bir taraf varsa o da Çinlilerdir. Çünkü gerçekten de Hun tarihinden beri göçebelerle savaştıklarını, dahası onlardan bilgi ve hatta kültür devşirdiklerini biliyorlardı.

Çin’de hanedan değişikliğinden (Suilerden sonra T’angların geçişi) sonra bu altüst oluş ya da devrim, bilenen rotasına tekrar oturmaya başlamıştı. Her hanedan değişikliği aslında küçük çiftçiler için kartların yeniden karılıp dağıtılması anlamına geliyordu. Çünkü eski per içinde bulunan küçük ve kozsuz kartlar zaten kaybetmelerini kesinleştiriyordu. Dileyebilecekleri tek kurtuluş yolu, eski oyunun kısa kesilip yeni bir oyun için masadakileri zorlamaktı. İşte hanedan değişiklikleri de bunun için oluyordu. Küçük çiftçileri ve yarıcılarını köleliğin kucağına düşmekten kurtaracak ve belki köleleri de zincirlerinden ayıracak tek seçenek tam bir altüst yaşanmasıydı. Ama her hanedan değişikliğinde büyük çiftlik sahiplerinin tamamı yok olmuyordu. Canlarını, menfaatlerini ve belki de en önemlisi mülklerini kurtarmak için yeni iktidara bir şekilde yanaşmak ve oynadıkları eski bahisten vazgeçip yeni per ile oynamak zorundaydılar.

Eski toprak düzeninin efendileri olan büyük çiftlik sahipleri *Kuan-lung* adı verilen bir örgütlenmenin içindey-

diler. Sui hanedanının devriliş sırasında çıkarları Sui'lerle uyum içinde olan büyük toprak sahiplerinin bir kısmı, muhtemelen kendi yarıcıları, köleleri veya yeni iktidarın askerleri tarafından öldürülmüştü. Ama hayatta kalanların oluşturduğu birlik *Kuan-lung* adı altında T'ang başkenti Ch'ang-an'da öyle bir lobi faaliyetine girişti ki, imparator Kao-tsu (Li Yüan) bile onlarla bir an evvel uzlaşmanın yeni hükümdarlığın menfaatleri için en iyi yol olduğu fikrine vardı. Bu sayede eski sistem kaldığı yerden devam edecek ve Sui devletinin bir zamanlar tesis ettiği iç barış bir an önce yeniden sağlanacak, imparatorluğun memurları eski gibi vergi toplamaya devam edecekti. Hatta yeni hanedanın ihtiyaç duyduğu bürokratları yetiştirmek için başkentte bir akademi bile kuruldu. Konfüçyüsçü eğitmenler bu akademiye gönderilen hanedan mensupları ve komutan çocuklarını vakit geçirmeden eğitmeye başladılar.¹²¹

Yeni imparatorun iki oğlu da babalarıyla aynı görüşteydi. Ama eski düzenin mağdurları, yani küçük çiftçiler ve rütbesiz saray memurları bu altüstün devam etmesini ve kendilerinin de yeni düzende daha avantajlı bir konum yakalayınca kadar imhanın sürmesini istiyorlardı. Bunu yapmak için de aslında bir lider bulmuşlardı. İmparatorun gözüpek ve becerikli oğlu Li Shih-min'in ardında bu güçler vardı. Li Shih-min de babasından sonra tahta geçmek istiyorsa, askeri gücünü ve devrimin yıkıcı enerjisini peşinde sürüklemeye ihtiyacı vardı. Çünkü veliaht kendisi değildi. Ağabeyi hükümdarlık koltuğuna oturduktan sonra bir komutan olarak o sıralar hükmettiği halk enerjisi yavaş yavaş sönecek ve kendi de önemsiz bir figür olmaya mahkûm kalacaktı. Zaten kendisine seçim yapma imkânı da tanınmamıştı. Çünkü sarayda etkinliği ele almış resto-

¹²¹ L. N. Gumilev, *Hunlar*, Selenge Yayınları, s. 240.

rasyon yanlısı grup, devrimin genişletilmesini isteyenleri yok etmeye başlamıştı. Li Shih-min de yok edileceklerin listesinde yer alıyordu. Bir saray daveti sırasında yemeğine konan zehirle öldürmeyi denemişler, ama Li Shih-min bu girişimden zorlukla da olsa hayatta kalmayı başarmıştı. Ama artık kendi kışlasında savaşırları arasında yaşıyordu ve saraya uğramaz olmuştu.

Bu defa onu öldürmeyi kafalarına koymuş kardeşleri İmparator babalarından Li Shih-min'i saraya çağırmasını istediler. Li Shih-min bu davetin anlamını biliyor idiye bile, İmparator babasının davetine itaatsizlik edemezdi. Saraya kendi muhafızları eşliğinde geldi ve giriş salonuna en güvendiği korumasıyla girdi. Taht odasında tam bir düello yaşandı. Orada bekleyen veliaht prens *Li Hien-ch'eng* hiçbir şey demeden kardeşine bir ok attı fakat isabet ettiremedi. Li Shih-min'in ise karşılık olarak gönderdiği ok veliahtın işini bitirmişti. Aynı esnada yanındaki koruma da ağabeyiyle aynı safta yer alan küçük prens *Li Lung-ki'yi* öldürdü. Kardeşler arası bu hesaplaşmayı duyan İmparator Li Yüan ise kendi hizbinin yenildiğini anlamış olacaktı ki tahttan çekildiğini açıkladı. 626 yılında yeni hanedanlığın tahtına *T'ai-tsung* ünvanıyla Li Shih-min geçti. Böylece Çin tarihinin en parlak günleri ve en ilginç hükümdarlık serüveni başlamış oldu.

Li Shih-min iktidara geldikten sonra büyük toprak sahiplerine son bir darbe daha vurdu. Böylece hanedan değişikliği şeklinde başlayan devrim nihai zaferine ulaşmış oldu. Bu, Çin tarihinde her zaman tekerrür eden basit hanedan değişimlerini de aşan bir şeydir. Burada yapılan şey, gerçek bir devrimdir. Fakat gözden kaçmaması gereken bir durum daha var: Bütün bu altüstler ve değişimlerin, o zaman da dünyanın en kalabalık ülkesi durumundaki Çin'in nüfusunun yaklaşık üçte ikisinin yok olmasıyla bir alakası

vardır. Aslında her devrim ve onla bağlantılı şiddet dalgası özünde bir nüfus düzenleme mekanizmasıdır. Farkında olunmasa bile bu şiddet dalgaları nüfusu bir şekilde azaltır.

O Zamanki Çin’de Nüfus Sorunu

Çin kaynakları 606 yılında yani Sui hanedanının sonlarında Çin’de 8.900.000 ailenin yaşadığını kaydeder; buna karşılık, 627 yılında, yani T’ang hanedanının en parlak imparatoru Li Shih-min döneminde bu sayının üç milyon altına düştüğünü söyler.¹²² Bu korkunç azalış muhtemelen yeni hanedanın eline ekonomiyi düzenleyecek önemli bir fırsat da sunmuştur. Çünkü devlet; boşalan, insansızlaşan arazileri yeni sahiplerine verme imkânına kavuşuyordu. Zaten To-ba (Moğol-Hun) kökenli olan Wei hanedanlığı döneminde ilginç bir uygulamanın tohumları atılmıştı. *Cuntiyan* denilen bu sistemde toprak, devlet malı olarak kabul ediliyordu. T’ang döneminde sağlıklı her erkek 100 *mu* (62 dönüm) araziye hak ediyordu. Hak sahipleri emekli oldukları zaman 80 *mu* devlete geri dönüyordu. Geriye kalan 20 *mu*’yu ise eski kullanıcısı miras olarak çocuklarına bırakabilirdi.¹²³

Söz konusu bu 20 *mu*’luk, özel mülkiyet durumundaki birim, zaman içinde miras yoluyla bölüneceğinden dolayı aslında satılma ve satın alma yoluyla birilerinin elinde birikecek kısma tekabül ediyordu. Yine mantıken düşünüldüğünde nüfus arttıkça devletin yeni katılan erkek nüfusuna vereceği 80 *mu*’luk dilimin de bir noktada tükeneyeceği, başka bir deyişle, devletin bu uygulamayı fiili olarak sürdürmeyeceği açıktır.

¹²² *Agy.*, s. 242.

¹²³ Ray Huang, *Çin Tarihi-Bir Makro Tarih Yaklaşımı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 111.

Öte yandan, Çin nüfusu zaten T'ang hanedanının ömrünün ortalarında, topu topu 8. yüzyılda bile 9.619.254 hane sayısına tekrar ulaşmıştır.¹²⁴ İşin ilginç, bu dönemde yine büyük isyan hareketleri başlamıştır ki bu da matema-tiksel sayılarda somutlaşan gerçeklikle uyumludur. Do-layısıyla devlet mülkü modeli hızlı nüfus artışı sebebiyle asla uzun süre uygulanabilecek bir model olamamaktadır. Bunu vergi sistemiyle ilgili 780 yılında çıkarılan bir karar da teyit etmektedir. Buna göre toprak vergisi artık toprağın kâğıt üzerindeki hak sahibinden değil, toprağın gerçek sa-hibinden alınacaktır.¹²⁵ Yani özel mülklerin alınıp satılması sonucu yeniden büyük toprak sahipleri ve onların toprak-larında geçimini sağlamak zorunda kalan topraksız yarıcı-lar türemiştir. Bu nedenle topraksız köylüyü yine kölelik akıbeti tehdit etmeye başlamıştır.

Li Shih-min'in iktidarı dönemindeki bilgece sözlerinin ve kararlarının altında hayatta kalmış bütün çiftçi ve köy-lülere verebileceği bu toprak bolluğu yatar. Çünkü paylaştır-ılabilecek toprak olduğu müddetçi köylülerin isyan ma-ceralarına tevessül etmeyeceğinin farkındadır.

İktisadi koşulların avantajlarını eline almadan önce Li Shih-min'in, son bir liderlik başarısı daha vardır. Bu da tarih biliminin çok sevdiği, tamamen kişisel beceri ve ira-denin belirleyiciliğine ilişkin son bir örnektir. Tıpkı bugün olduğu gibi o gün de yeni hanedanın ve onun hükümda-rının düzenlemeleri yeni devletin sağlıklı bir bünyeye ka-vuşma işaretleri olarak algılanmış ve bundan rahatsız ol-ması gereken diğer bir askeri güç, duruma müdahale etme gereği duymuştur. Doğu Göktürk hakanı Kat İl-han yüz bin kişilik bir orduyla Tang başkenti Ch'ang-an'a doğru

¹²⁴ Ray Huang, *Çin Tarihi-Bir Makro Tarih Yaklaşımı*, İstanbul Bilgi Üniver-sitesi Yayınları, s. 125.

¹²⁵ Agy., s. 130.

yürüyüşe geçmişti. Yol üstündeki birçok şehir ve kasaba yağma edildi, birçok Çinli esir edildi ve başkentin kapısına dayandıklarında tıpkı daha önce olduğu gibi Li Shih-min aynı blöfü tekrar oynadı. Başkentteki Çin birliği kaleden çıkıp savaş düzenine girdi. Ama Li Shih-min birkaç adamıyla Kat İl-han'ın yanına kadar gelerek anlaşmaya riayet etmediği için sitemlerde bulundu ve bu teatral gösterinin sonunda hanın atının dizginlerinden tutarak savaşımaya hazırlanmasını söyledi.¹²⁶

Bu gösteri daha önce olduğu gibi yine han üzerinde etkisini gösterdi ve aynı gün barış müzakerelerine geçildi. Kat İl-han bu müzakereler sonucunda dişe tırnağa dokunur bir haraç koparamadığı gibi o noktaya kadar ele geçirdiği Çinli esirleri de Li Shih-min'in ricası üzerine serbest bıraktı.

Kat İl-han'ın böyle büyük bir seferden neredeyse eli boş dönmesi, tıpkı Sui hanedanının sonunu hazırlayan Kore seferinden ganimetsiz dönmesine benzeyen bir dizi tepkimeyi beraberinde getirdi. Dünya savaş tarihlerinin bu en garip hikâyesinde Kat İl-han'ın, ileride Göktürk devletinin sonunu hazırlayacak olan bu tuhaf basiretsizliği göstermesindeki sebepler gerçekten iyi bir tahlile muhtaçtır. Daha önce de değinildiği gibi Li Shih-min'in yarı Türk babasından ve *To-balı* genlerinden gelen bozkır jestlerine bir aşinalığı olduğu muhakkaktır. Kat İl-han, Göktürk bayraklarındaki kurdun mizacı gibi kurbanın yeterince güçlü olduğuna hükmederek bitirici saldırıyı yapmanın henüz erken ve tehlikeli olduğu yargısına varmış olacaktır ki bu son hamleyi yapmaktan imtina etmiştir. Sonuçta imparatorluk ordusu da kolay lokma olmayacaktır. Ölümcül fakat galibiyetle bitmeyen bir mücadele,

¹²⁶ L. N. Gumilev, *Hunlar*, Selenge Yayınları, s. 242.

hanın ordusunu da yıpratacağından bu riske girmeyi anlamlı bulmamıştır.

Öbür yandan, bu kadar büyük asker kuvvetiyle ve bu kadar kanlı olması muhtemel muharebelerden önce bunu bir spor müsabakası havasına sokan centilmenlikler, hanın karargâhına kadar elini kolunu sallayarak gelen bir başka hükümdar, sitem ve tehdit dolu hitaplar, bütün yapılanları gerçek bir düşmanlıktan ziyade bir tür oyun, ama iki tarafın da çok iyi bildiği bir siyaset ve strateji oyunu havasına sokmaktadır. Sanki iki taraf da satranç tahtasının iki ucundaki centilmenler gibi bu oyunu oynamışlardır. Hiçbir kişisel düşmanlık taşımadan ama her ikisi de karşı tarafın taktik hamlesindeki açığı yakalayarak ve buradan zafere giden fırsatı bekleyerek oyunu oynamışlardır.

Bu tablodaki bir diğer örtük hakikat de Göktürk ve Çin taraflarının aslında ne denli birbirlerini iyi anladığı, etnik farklılıkların sebep olduğu düşmanlıktan ne denli uzak olduklarıdır. Kat İl-han'a o anda Çinli esirler vazgeçilemez büyük bir kazanç olarak bile görünmemiş olabilir. Çünkü zaten steplerde o günün şartlarında öylesine bol sayıda Çinli aile vardır ki, bu iç içe girmişlik ve göçebe yaşam biçiminin köleleri fazlaca istihdam edememesi, bu Çinli savaş esirlerinin ganimet olarak değerini düşürmüştür olabilir.

Aslında Li Shih-min'in kurduğu T'ang hanedanı doktrini, bozkırlı halklarla Çinliler arasındaki farkı daha da azaltmıştır. Ondan sonra da T'ang dönemi Çin'inde Göktürk modası alıp yürümeye başlamıştır. Karışıklıkların sona erdiği ve T'ang hanedanının hâkimiyetiyle gelen sükûnet döneminde başkent Ch'ang-an'da on bin Türk aile yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde yeşil ve kahverenkli, yakalı, soldan açılan, belden kuşaklı Türk giysileri Tang döneminde büyük kitlelerin günlük giysisi haline

geldi.¹²⁷ Hatta Çin kulübelerinin yanına keçe çadırlar da kurulmaya başlandı. VII. Yüzyılda Çinli bir şair tarafından göçebe çadırı için yazılan bir güzelleme günümüze kadar gelmiştir.¹²⁸

Bu modayı ve modanın nezdinde göçebe kültürünü kabullenmeyi yaratan etkenler sadece başkent Ch'ang-an'a yerleşen Türk nüfusu değildir. Aynı zamanda iktidarın Sui'lerden Tang'a geçiş sırasında bozkıra saçılan Çinli nüfusun da bozkır kültürünü bizzat görmeleri, bir müddet göçebelerle yaşamak zorunda kalmaları da böyle bir etki yaratmış olmalıdır.

Kat İl-han, Li Shih-min ile yaptığı barış antlaşması uyarınca Çin'i bir süreliğine rahat bıraktı. Ama Li Shih-min de bu savaş molasını çok iyi değerlendirmek istiyordu. Her şeyden önce hâlâ Çin'de sabık Sui hanedanının meşru temsilcisi olduğunu iddia eden son bir rakip daha kalmıştı. *Li-ang Shih-tou*, Sui hanedanının yeniden kurulması iddiası taşıyan bir hayalperestti. Aynı zamanda sıranın kendisine geleceği günü bekleyen bir fırsatçıydı. Aslında emellerine ulaşmasına da neredeyse ramak kalmıştı. Eğer Kat İl-han başkent kapısında Li Shih-min'in hassa ordusuyla kapışmayı göze alıp onu bozguna uğratsaydı, Çin tahtı altın tepside sunulmuş olacaktı. Ama işler umduğu gibi gitmedi. Kat İl-han son darbeyi vurmakta geç kaldığı için hem T'ang muhaliflerinin iktidar ihtimali, hem de Doğu Gök-türk Hakanlığı zayıf düşmeye başlamıştı. *T'ai-tsung* unvanını alan Li Shih-min, 628 yılında son güçlü rakibi olan *Liang Shih-tou*'ya müzakere teklifi sundu. Liang Shih-tou bu teklifi reddedince Li Shih-min rakiplerinin kalesi durumundaki *Shuo-fang*'a saldırı emri verdi. Liang Shih-tou'ya

¹²⁷ Agy., s. 224.

¹²⁸ Agy., s. 225.

yardıma gelen Göktürk birlikleri yetersiz kalınca İmparator son rakibinin de işini bitirmiş oldu. Böylece Sui'lerin son kalıntıları da temizlendiği için Çin, yine yekpare olarak tek bir hanedanın yönetimi altında birleşti. Bundan sonra Göktürkler, Mai kalesinden de atılarak Ordos bölgesini Çin'e bırakmak zorunda kaldılar.

Çin'in birleşerek eski gücüne kavuşması Açına soyunun egemenliği altındaki pek çok hoşnutsuz kabilenin de matbu değiştirmesine sebep oldu. Önce dokuz ordu komutanı birlikleriyle beraber T'ang hanedanının tabiyetine geçti. Ardından Bayırku, P'u-ku, Tonra, Hsi ve Tatabı (Hi) kabileleri Çin imparatorunun vasallığına geçme kararı aldılar. Bunun dışında Açına sülalesine bağlı bazı *şad* ve *tekin* unvanlı prensler de aynı yolu izlediler. Bütün bunlar da yetmezmiş gibi Kat İl-han'ın kumandasındaki ordu bir muharebede Çin ordusuna yenildi, kuzeye doğru kaçmaya çalıştıysa da Çin ordusu tarafından bir kez daha savaşıma zorlandı ve bu Kat İl-han'ın sonu oldu. Doğu Göktürk Devletinin son hükümdarı bu savaşta (630) esir edilerek Tang başkenti Ch'ang-an'a getirildi.¹²⁹

Sui'lerin yıkılıp Tangların başa geçişi sırasında yaşanan kanlı hesaplaşmaların her noktasında yer alan Doğu Göktürk Devletinin son hükümdarı Kat İl-han, nihayet Çin imparatorunun avucunun içindeydi. Ama Çin nüfusunun üçte ikisinin yok olmasına neden olan iç savaşın bu kadar hararetli geçmesine sebep olan mevkidaşlar arasında, yine eski oyun oynanmaya başlandı. Centilmenlik her zamanki gibi devam ediyordu. T'ai-tsung (Li Shih-min) morali bozuk esirine sadece sitem etmekle yetindi. Sözünde durmadığına, Sui taraftarlarını koruyarak iç savaşın hayli kanlı cereyan etmesine sebep olduğuna, kargaşalıktan yararlanıp pek çok

¹²⁹ Agy., s. 258-259.

Çinliyi esir almasına sitem etti. Ama sanki aralarındaki yazılı olmayan kuralları ikisi de bildiği için bütün bu ağır suçlar Kat İl-han'ın öldürülmesine yeterli değildi. Onu, ailesini ve maiyetindekileri affetti. Hatta onlara yakın korumalar tahsis ederek yerleşmeleri için muayyen bir araziyi kullanmaları için verdi. Kat İl-han bu lütuflara rağmen aldığı bu ağır yenilginin acısıyla dört yıl sonra kahrından öldü (634).

Peki, bu centilmenliğin ve adeta iki satranç ustasının ya da sporcunun profesyonelliğinde görülecek türden kişisel kinlere yer vermeyen anlayışın özündeki sözsüz yasalar neydi? Galiba her ikisi de empati gücüne sahipti ve birbirlerinin yerinde olsalar hemen hemen aynı şeyi yapacaklarını biliyorlardı. Doğanın kanunları, siyaset kanunlarına dönüşüp tezahür ettiği için aslında siyaset, insanın diğer yarattığı kültür öğeleri içinde en az ahlaki (insani) nosyonlar taşıyan alandır. Sadece bu gerçeklik bilindiği anda insani-ahlaki bir boyut taşıyabilmektedir. Bu gerçekliği bilmek siyaseti daha insancıl ve ahlaki yapmaz, sadece daha centilmen yapar. Hepsi bu.

T'ang hanedanının gerçek kurucusu T'ai-tsung'un (Li Shih-min) elinde sınırsız hamle seçenekleri vardı ve T'ai-tsung da bunları çok iyi kullanmıştır. Bir kere erdemliydi ya da erdemlerin bile orta ya da uzun vadede kazanç getireceğini bilecek kadar akıllıydı. Kendisine tıpkı eski hanedanların yaptığı gibi halk arasında güçlü bir istihbarat ağı kurmasını tavsiye edenlere, ihbar ve iftiralarla yürüyen bu sistemi tasvip etmediğini şu sözlerle dile getirmiştir:

*"İmparatorluk hiç kimseden şüphelenmek mecburiyetinde değildir."*¹³⁰

Buna mukabil, bütün işlerini tamamen erdemler ölçüsünde yürüttüğünü söylemek de doğru değildir. O sıra-

¹³⁰ Agy., s. 282.

larda Batı Göktürkleri de dâhil hiçbir askeri güç önünde duracak halde değildi ama cebir ve şiddet yoluyla boyun eğdirme yönteminin eninde sonunda karşı tepkiyi de tetiklediğini biliyordu ve bu nedenle göçebelerin kendi iç çatışmalarından dolayı onu bir kurtarıcı olarak görüp tabiyetine geçmesini bekliyordu. Tai-tsung kozlarını yeri geldiğinde oynamasını bilen biriydi.

Çin'in nüfusu azaldığı için artık steplere dağılmış Çinlileri geri getirme zamanı da gelmişti. Bunlar, yeni hanedanın gazabından korktukları için Türkler arasına dağılmış olarak yaşamlarını sürdürüyorlardı. T'ai-tsung'un, Çinli esir getirene ipek ve altın vereceğini vaat etmesi yeterli geldi. Kısa sürede 80 bin Çinli Tang yetkililerine teslim edilmişti. T'ai-tsung bunları cezalandırmayı düşünmedi bile. Evlerine dönüp vergilerini ödemeleri şartıyla hepsini affetti.¹³¹ Elbette ki T'ai-tsung için, insansızlaşmış, sürülmediği için yabani otlar bürümüş tarım topraklarının yeniden işlenmesi önemliydi. Ortada Sui hanedanını canlandırma iddiasında hiçbir askeri güç kalmadığına göre bu Çinli çiftçilerin tutacağı bir taraf da yoktu ve ortada oynanan iktidar oyunundan en ağır silleyi yiyenler yine kendileri oldukları için bir an önce işlerinin başına dönmeyi tabi ki en çok onlar isteyecekti.

Eski hayatlarına geri dönen bu 80 bin Çinliden ayrı olarak acaba daha kaç bini Türkler arasında kalmıştır? Çünkü içlerinde mutlaka evlenenler olmuştur ve bunların da çoğunun kadın olması muhtemeldir. Ama bu sırada bozkırlarda dikkate değer bir erkek nüfus kalmış ise bunların kölelik hizmetleri için tutulanlar bir yana, bir kısmı kendi istekleriyle yaşam tarzlarını, üretim biçimlerini ve hatta dil ve kültürlerini bile arkalarında bırakıp yeni bir hayat tarzını seçmişler

¹³¹ Agy., s. 262.

midir? Bunları bilemiyoruz. Ama en azından bugünkü Orta Asya Türklerinin fizyonomilerinde beliren mongoloid unsurların Çinli kadınlarla evlenme yoluyla arttığı kesindir.

Tai-tsung, göçebeler arasındaki itilafli alanları da onlar arasında taksim ederek Açına hanedanının çözmediği bazı sorunları halletme yoluna gitti. Böylece göçebeler cenahında elli yıl gibi hayli uzun bir sükûnet evresi başlamış oldu. Bu 50 yılın sonunda Kutluk isyanı ve Orhun yazıtlarında anlatılan olaylar vuku bulacaktır. Böylece T'ai-tsung'a atfedilen Çin ve bozkırı, daha doğrusu iki farklı yaşam biçimini bir potada eritme düşüncesi ancak elli yıl yaşayabilmiştir. Tang devletinin tebaalığına geçmiş yaklaşık 190.000 Türk vardı¹³² ama bu sayı bozkır nüfusunun tamamı anlamına gelmiyordu. O sıralar Batı Türk (Göktürk) Hakanlığı henüz yıkılmamıştı ama onlar da çok zor durumdaydılar. T'ang barışı, ancak bu sayıdaki göçebeleri ve Ordos coğrafyasını kapsıyordu. Ama onlar bile eninde sonunda özlere dönmüşlerdir. Yine de elli yıl çok uzun bir süredir ve Li Shih-min'in hayat süresine sığan ve Tang hanedanının uzun ömrünün garantisi olan bu başarılar tek bir insan ömrünün sınırları süresince gerçekleştirilmiştir.

Bu bir ömürlük zaman dilimi içinde nüfusunun neredeyse üçte ikisinin kırıma uğradığı, evlerin yakılıp yıkıldığı, tarlaları yabani otların bürüdüğü, hayvanlarının telef edildiği Çin, nasıl oluyor da bütün sosyolojik kriterleri ters yüz edercesine belki de tarihinin en parlak dönemini yaşıyordu? Peki, buna sebep olan faktör neydi?

Tabi ki, nüfusun azalarak istihdam fazlası artı-nüfusun sınıf çatışmalarını tetiklemesinin koşullarının bütünüyle ortadan kalkmış olmasıydı. Hatta T'ai-tsung'un erdemlerinin sebebi bile buydu.

¹³² Agy., s. 263.

Sonuç

Marksizm, sınıf mücadeleleri konusunda şöyle bir formülasyon yapar:

*Bugüne kadarki tüm toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir. Özgür ile köle, patrisyen ile pleb, senyör ile serf, lonca ustası ile çırak, kısacası ezen ile ezilen, birbiriyle sürekli bir karşıtlık halinde bulunmuş, birbirine karşı gizli ya da açık kesintisiz bir mücadele sürdürmüş, bu mücadele ya tüm toplum yapısının devrimci bir dönüşümüyle, ya da mücadele eden sınıfların hep birlikte çöküşüyle sonuçlanmıştır.*¹³³

“Komünist Manifesto” bu cümlelerle başlar. Tarihsel veriler, devrimci bir dönüşümden ziyade “hep birlikte çöküşe” daha fazla örnek sunmaktadır. Ama bu çöküşler, bir toplumu tarih üzerinden tümüyle silmiyorsa eğer, genellikle çöken toplumsal yapıdan, bir tür gençlik aşısıyla efsunlanmış yeni bir iktidar gücü fıskırıyordu. Fakat gene de yeni iktidar, aslında eskisinin sınıf ilişkilerini benzer biçimde yeniden tesis ediyordu. Sadece yeni iktidarın gençlik enerjisi, eskisiyle arasında bir fark yaratıyordu. Üstelik bu gençlik enerjisinin tek kaynağı da nüfusun seyrelmesinden başka bir şey değildi. Çünkü yeni hanedanın ortaya çıkışı da eskinin köleliğe izin veren üretim ilişkilerini değiştirmiyordu. Tarihsel veriler artık şunu çok net biçimde kanıtlamıştır ki kölelik, mevcut sisteme karşı hiçbir zaman ciddi bir tehdit oluşturamamıştır. Hanedanlık, krallık ya da imparatorluk adı altında cisimlenen devlet otoritesinin en tepesindeki kesimleri tehdit eden yegâne unsur, köleliğe düşme tehlikesini her zaman enselerinde hisseden küçük çiftçiler olmuştur. Üstelik bu küçük çiftçi sınıfı, dağıldıkları coğrafi alanın genişliği ve konuştukları pek çok dil ya da lehçe sebebiyle bir-

¹³³ Karl Marx, Friedrich Engels, Komünist Manifesto, Alter Yayınları, s. 21-22.

birlerinden haberdar olamadıkları için, aslında tek bir sınıf tavrı gösteremiyorlardı. Bu nedenlerden dolayı, küçük çiftçilerin isyanıyla iktidara gelen elebaşlarının ufku da, çoğu örnekte görüldüğü gibi, kendi iktidarlarını sağlamlaştırmak adına diğer elebaşlarının çıkardığı isyanları bastırmak için kullandıkları askeri sertliği katliamlar boyutuna çıkararak nüfusu seyreltme yöntemiyle sınırlı kalmıştır.

Marksist teori, sınıf mücadeleleri gerçeğini başlangıçta doğru bir biçimde teşhis etmekle birlikte, tarihteki sınıf mücadeleleri içine kesinlikle göçebe-çobanlarla ilgili bir parantez koymamıştır. Hâlbuki göçebe-çobanlar, tam da sınıf mücadelelerinin tarihindeki diğer bir faktördür ve onun eksikliği aslında Marksist teorinin tamamlanamadığı anlamına gelir. Marksist teorinin kurucuları, gerçi köy komünlerinin özel mülkiyet tarafından yıkılışı ve bunun sonucu olarak tarihteki en şiddetli sınıf farklılaşması ve sınıf çelişkisi anlamına gelen köleliği bu sürecin devamı gibi görerek tahlillerini doğru bir noktadan başlatmışlardır. Ama gözden kaçırdıkları nokta, köylerin, büyük bir şehir oluşturacak şekilde nüfus yoğunluğuna yönelme koşullarıydı. Sonuçta kölelik, hiçbir biçimde köylerde geniş ölçekli bir kullanıma ulaşmamıştır. Köleliğin daha ziyade yoğun olarak istihdam edildiği yerler şehirlerdi ve şehirlerde nüfusun yoğunlaşması da ilk zamanlarda kesinlikle göçebe-çobanların tacizinden korunmak içindi. Oysa Engels, onun deyimiyle “göçebe fatihleri” hiçbir şekilde bu sürece dâhil etmez.

“Doğu despotizmi ve fetihçi göçebe halkların değişen egemenliği, binlerce yıl boyunca bu eski toplulukları (yerleşik tarımcı köy komünleri-y.n.) sarsamadı.”¹³⁴

Engels’e göre köy komünlerinin çözülüp bozulması, daha ziyade kendi maddi gelişimlerinin bir sonucu olarak

¹³⁴ Friedrich Engels, *Tarihte Zorun Rolü*, Sol Yayınları, s. 27.

daha fazla miktarda kendi ihtiyaçları için değil de, pazarda satmak amacıyla meta üretimine yönelmelerinin bir sonucu olmuştur. Dolayısıyla göçebe-çobanlara tarihsel rolleri bakımından bu kadar önemsiz bir rol verilmesi özünde bütün tarihsel sürecin teorisini de biraz zayıflatmış olmaktadır. Çünkü bu çalışmada da kanıtlandığı gibi büyük oranda güvenlik amacıyla nüfusun belli başlı merkezlerde toplanması, yani benim Şehirleşme Devrimi adını verdiğim süreç, aynı zamanda bir nüfus fazlalığının da yolunu açıyordu ve köleliğin başlangıcı, aynı zamanda artı-nüfusun yaratılmasıyla da ilintiliydi.

Çin ve Türk-Moğol üretim ve yaşam biçimleri, birbirine bağımlı tek bir ekosistemin iki farklı unsuruydular. Göçebeler; tarımcı üretimin doğal bir sonucu ve ceremesi olan aşırı nüfus artışına, hem askeri yağma seferlerinin yol açtığı kırımlarla, hem de artan nüfusla birlikte topraksızlaşma (ve tabi ki köleleşme) tehlikesiyle karşı karşıya kalan küçük çiftçi gruplarının göçebe-çoban üretim biçimine geçiş yaparak göçebeler arasına karışmasıyla tarımcı nüfusu seyreltme işlevi gördüler. Bu olguyu neredeyse bütün Çin-Hun ve diğer göçebe kavimler tarihinde görürüz. Daha önce de belirtildiği gibi Çin'in bütün nüfus politikası, imparatorluğun göçebelerden kazandığı yeni topraklara kendi "artı nüfus"unu yerleştirmekten ibarettir. Çin, genellikle yeni bir hanedanlığın ilk dönemlerinde, içte ve dışta, devlet aklının gerektirdiği bütün ayarlamaları yapıp sağlıklı bir devlet işleyişiyle özellikle kuzeydeki göçebe kavimlere galebe çaldığında, genellikle onlardan büyük oranlarda arazi istirdat edebilmiştir. Bu arazi istirdatlarından sonra temel işleyiş, buralara özellikle Çin toplumunun safraları diyebileceğimiz mahkûmlar ve muhtemelen en yoksul çiftçilerin yerleştirilmeye başlanmasıdır. Han hanedanının bu çifte başarısı, yani hem Mete'nin kurduğu ya da

şekillendirdiği Hun devletine vurulan askeri darbeler ve hem de onlardan istirdat edilen arazilere Çinli çiftçilerin yerleştirilmesi suretiyle uygulanmak zorunda kalınan nüfus politikası kesin bir başarıya ulaşmakla birlikte tarihsel döngü bunu asla kalıcı hale getirmemiştir. Zira Han hanedanı krallarının başarıları, *Wang Mang* adında birinin saray darbesiyle kesintiye uğrayınca ve yaklaşık elli yıla yakın bir zaman süresince Çin'in göçebelerden istirdat edip bünyesine kattığı yeni topraklarda tarımsal üretimin ve nüfus artışının sonu da gelmiş oldu. *Wang Mang*, o zamana kadar Han hanedanı krallarının sürdürdüğü başarılı askeri ve diplomatik icraatları yineleme basireti gösteremeyince Çin'in nüfus artışıyla genişleme politikası bir kez daha negatif seyrine döndü. Bu dönemin görünümünü anlatan eski bir Çin belgesi durumu şöyle tasvir etmektedir:

“(M.Ö. 73'ten sonra) Hunlar ile barışın sağlanması ile Çin'de birkaç nesil, Hunların geldiklerini haber veren ateş kuleleri yanmadı. (Yani Hunlar hiç akın yapmadılar.) Bunun için sınırdaki halk, çabucak çoğaldı. Sınırların her yanı, sığır ve atlarla kaplandı. Bundan sonra Wang Mang ülkeyi karıştırdı. Hun akınları yeniden başladı. Sınırdaki halk esir olarak alınıp götürüldü. Ya da yerleri ile yurtlarını bırakıp kaçtılar. 12 Çin ordusu ise sınırda kamp kurdu. Fakat bir türlü akına çıkamadı. Asker ve subayların morali bozuldu. Birkaç yıl içinde (Çin'in) kuzey sınırları (yeniden) boşaldı. (O kadar çok insan öldü ki) gömülmemiş cesetlerin kemikleri, şuraya buraya yayıldılar.”¹³⁵

Bu belge de göstermektedir ki Çin'in toprak kazanmak suretiyle “artı nüfus”unun iskânıyla kendi yararına halletmeye çalıştığı artı-nüfus sorunu, Hunların bu müdahalesiyle bu defa onların yöntemiyle çözülmüş olmaktadır.

¹³⁵Bu belgenin çevirisi ve yayını için bkz. Bahaeddin Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II**, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 224.

Nihayetinde Çin, bu artı-nüfusundan topyekûn kurtulmuş olmaktadır. Tarihte artı nüfustan bu şekilde topyekûn kurtuluş örnekleri daha sınırlı olduğundan nüfus seyreltme aracı aslında bugünün insanına saçma gibi görünen sürekli savaşlardır. Üstelik bu sürekli savaşlarda her iki yaşam biçiminin temsilcileri sürekli saf değiştirebilmekte, Hun (ya da diğer göçebe topluluklarından gruplar) Çin imparatorunun maiyetine geçebildiği kadar, bunun tersi de her zaman mümkün olmaktadır. Biz bu saf değiştiren grupların varlığından ancak Çin, Hunlara karşı en güçlü olduğu ve kendi resmi görüşlerini karşı tarafa dikte edebildiği zaman muttali oluyoruz. XIX. Hun hakanı *Wu-chu-liu* Han (M.Ö. 8-M.S. 13) zamanında Çin, Hunlar üzerinde kesin bir üstünlük kurduğunda ona bir antlaşma teklifinde bulundu. Gerçi bu antlaşmanın imza sebebi o zamanki Doğu Türkistan'ın Çin'e bağlı beyliklerinden ikisinin Çin valisine karşı isyanı ve akabinde Hun topraklarına sığınmaları meselesiydi. Ama bu mülteci antlaşmasının maddeleri gayet geniş tutulmuştu. Antlaşmanın maddeleri şuhlardır:

1) *Çinli olup Hunlara kaçıp sığınanlar.* 2) *Wusun'lardan olup (Hunlar gibi göçebe çoban bir halk) Hunlara sığınanlar.* 3) *Çin tarafından verilmiş mühür veya kemere sahip Türkistan devletlerinden (muhtemelen İrani halklardan) kaçıp Hunlara sığınanlar.* 4) *(Uzakdoğudaki Proto-Moğol) Wuhuan'lardan Hunlara kaçıp sığınanları (Hunlar) kabul edip korumayacaklardır.*"¹³⁶

Aslında antlaşma sadece Çin'in kendi egemenlik tasarrafunda bulunan uygulamalara karşı yabancı beyliklerde meydana gelen huzursuzluklara Hunların müdahil olmasını ve ellerine geçmiş bu huzursuz beylerin güçlerini kendilerine karşı kullanmalarının önüne geçmeye yönelikmiş

¹³⁶ Agy., s. 208.

gibi görünür. Ama bu sürece kadar arşivlerde saklanan mektup ve raporların içindeki görüşlerden konunun genel bir nüfus sorunu olduğu anlaşılır.

Önce bu hassasiyete ilişkin bir ifade XIX. Hun hakanının Çin imparatoruna gönderdiği bir mektupta dile getirilir. Mektubun bir yerinde şöyle denilmektedir:

Eski Çin İmparatorlarından Hsüan ile Yüan (M.Ö. 82-34) çok cömert idiler. Bunun için bizimle bir andlaşma yapmışlardı. Bu andlaşmaya göre Çin duvarının (seddinin) güneyi Çin'in; kuzeyi ise Hun Hakanının olacaktı. Ayrıca sınırlarda doğan rahatsızlıklar, karşılıklı olarak haber verilecekti. Her iki taraftan da olabilecek sığınmaları, taraflar kabul etmeyeceklerdi. Huhanyeh Han'a (Çin'e ilk tabi olan han -y.n.) büyük bir hoşgörü gösterdiğinizizi biliyorum. Babam ölürken, şu vasiyette bulunmuştu:

*"(Hunlara) sığınmak için gelen Çinlileri kabul etme. Onları Çin duvarının dibine kadar geri gönder. Çünkü Çin İmparatoru bana karşı büyük bir iyilikte bulunmuştu. Ancak şimdi bana gelenler (Doğu Türkistan'daki iki kentin vassal beyi) Çin'in dışındandılar. Bunun için onları kabul ettim."*¹³⁷

Bu itiraza rağmen Çin, bu bakış açısını doğru bulmuyor ve yukarıdaki mülteci antlaşmasını dayatıyor. Bu noktada bizim için en önemli husus, bu antlaşmanın, vassal bir devletin kendi matbusuna karşı diplomatik birtakım manevralardan men edilmesiyle sınırlı mı olduğu, yoksa sıradan halkın da yer ve saf değiştirerek bir nüfus hareketine kalkışmasının önüne mi geçilmek istendiğidir. Sanırım ikincisi doğrudur. Çünkü bu antlaşmadan önce de bizim buradaki tezimizi doğrudan ilgilendiren bir metin daha vardır.

Huhanyeh Han, kardeşi Çiçi Han'a mağlup olup Çin'e sığındıktan sonra ancak Çin kuvvetleri onu Batı Türkistan topraklarında ortadan kaldırdıktan sonra Hun tahtına bir

¹³⁷ Agy., s. 207.

daha dönüp oturabilmiş, ama Çin'e sığınmış olan ilk Hun hükümdarı olarak Çin'in tebaalığını da kabul etmiştir. İktidarını Çin İmparatorluğuna borçlu olduğu için minnetini göstermenin bir yolu olarak Çin'in kuzey sınırlarının korunmasını kendi üstüne alma teklifi yapmıştır. Bu teklif, görünüşte Çin açısından son derece kârlıymış izlenimi verir. Çünkü Çin'in kuzeyini aslında başınabuyruk Hun kitlelerinden koruyacaktır. Bu öneri Çin sarayında tartışılırken Çin veziri *Hou Ying*, bu teklife şiddetle karşı çıkar, itirazlarını mantıklı sebeplere dayandırır. Onun bu itirazları saray arşivine girmiştir. *Hou ying* görüşlerini dokuz başlık altında toplar. Bunlar içinde konumuzu ilgilendiren özellikle 6. ve 7. sebeplerdir. Altıncı sebep şudur:

"Hunların yanına sığınmış olan Çinli akrabalarını görmek bahanesi ile birçok Çinli de Hunların yanına gidebilir."

Yedinci sebep ise şöyledir:

*"Çin sınırındaki köleler ile suçlular da Hunların yanına kaçabilirler."*¹³⁸

İşte bu ve buna benzer sebeplerden dolayı hanın önerisi Çin sarayında kabul görmemiştir. Ama bu çalışmanın konusu bakımından dikkate değer son iki sebep, Çin'in nüfus politikaları üzerine tarihsel korkularının ifadesidir. Kuşkuya ver bırakmayacak şekilde, sadece aristokratlar arası bir taraf ve matbu değiştirme sorunundan değil, göçebe kavimlere yönelen Çin'in fakir ve huzursuz kesimlerinden bahsetmiş olmaktadır. Bir devlet kendi köle ve suçlularından kürtulmuş olmaktan niye korkar ki?

Korkar, çünkü Çin'in, Avrupa tipinde, köylülerin topraktaki işlerinden başını kaldıramadıkları yoğun bir sömürüye tabi tutuldukları klasik türden bir feodaliteyi kuramamış olmasının bir sebebi de yanı başlarında her zaman

¹³⁸ Agy., s. 193-194.

siyasi bir seçenek gibi duran göçebelerin varlığıdır. Ancak Avrupa gibi, tamamen göçebe yaşam biçiminden yalıtık halde yaşanabilen yerlerde tam bir feodal sömürü düzeni mümkün olabilmıştır.

Böylece Hunlardan itibaren bütün Türk etnonimi aslında farklı etnik kökenlerden gelen unsurların, özellikle de tarımcı üretim tarzının yarattığı sıkıntılardan muzdarip olan insanların gelip kabul edilecekleri genel bir kaynaşma alanı gibi görünecektir.

Tarihte görülen bütün kıyımların, katliamların amacı nüfusu seyreltmektir. Çatışmaların savaş meydanından taşıp orduların sivil halkın yaşadığı alanlara girdiği ve genellikle sivil halkı korunmasız yakaladığı durumlarda nedensiz öfke patlamaları gibi görünen böyle manzaraların gerisinde nüfus yoğunluğunun azaltılmasına ilişkin güdüler yatar.

Burada anlatılan büyük kırimdan yaklaşık 120 yıl kadar sonra T'ang hanedanı, bir başka nüfus kırimına daha uğradı. Bu kırima sebep yine bir isyandı (755) ama bu defa isyan hareketleri hanedan değişikliği sonucunu getirmedi. Sogd asıllı *An Lu-Shan*'ın çıkardığı isyan sırasında T'ang başkentini ele geçirmiş olmalarına rağmen İmparatorun talebiyle Uygur Devletinin büyük hükümdarlarından Bayan Çor Kağan'ın gönderdiği Uygur birlikleri isyanı bastırmayı başardı. Fakat onun yaktığı isyan ateşi kendisi öldükten sonra Shih Chao-i önderliğinde devam etti. Uygurlar bu isyan sırasında da, Çin'in zayıflaması ve büyük bir yağma gelirini elde etmeyi düşünmekten bir an olsun vazgeçmediler. Bayan Çor Kağan'ın yerine geçen Böğü Kağan, T'ang hanedanına yardım görünümündeki müdalalelerini tam da istediği gibi yapmayı başardı. Sonuç olarak birbirinin devamı bu iki isyan bittiğinde Çin'in nüfusu yine büyük oranda azalmıştı. Ama bu defa yorgun T'ang hanedanı

devrilmemişti. Hatta bu isyandan sonra yüz elli yıla yakın bir zaman daha yaşayabildi. Ama yine de sonu başka bir isyanla oldu.

Ondan sonraki isyanla uğranılan büyük kırım da bir öncekinden 130 yıl sonradır. Bu 120-130 yıllık süreler Çin'in nüfus döngüsünün parametrelerinden biri olarak dikkat çekicidir.

BÖLÜM II

TÜRKLERİN VE MOĞOLLARIN KÜLTÜREL YARATIMLARI

Türeyiş Efsaneleri

Göktürkler tarafından yazılmış orijinal bir metni olmasına rağmen iki ayrı Çin devletinin hemen hemen birbirini takip eden yüzyıllar içinde birbiriyle aynı özel isimler ve olay örgüsü taşıyan öyküleri nakletmeleri, bu öykülerin Göktürkler döneminde hayli yaygın olduğu ve benimsendiğini gösterir.

Ergenekon efsanesinin ilk versiyonu diyebileceğimiz anlatılardan ilki Kuzey Çin'deki Chou (Cov) Sülalesinin resmi kayıtlarında yer almıştır. Bu kayıtlara göre Göktürklerin, Hunların soyundan geldiği kabul edilir. Göktürklerin türeyiş efsanesi kendine özgü simgesellikleri olan bir olayla başlar.

Göktürklerin ataları her ne kadar kalabalık bir topluluk oluştursa da, *Lin* adındaki bir kavim ya da devletle yaptıkları savaşta ağır bir yenilgiye uğramışlardır. Bu savaş onların sonu gibi görünür. Çünkü Lin hükümdarı bütün kavmi kılıçtan geçirir. Sadece on yaşındaki bir çocuğa yaşının küçüklüğünden dolayı merhamet gösterilir. Lin askerleri, çocuğa acımalarına rağmen ileride büyüdüğünde kendilerinden intikam alma hevesine kapılmaması için ayaklarını keserek bataklık bir araziye bırakıp çekip giderler. Çocuğun akıbeti bellidir. Ama tam o sırada sazlıkların etrafında

dişi bir kurt peyda olur. Çocuğa et vererek onu büyütür ve erişkinlik çağına geldiğinde de onunla çiftleşir.

Efsane kahramanı olan çocuğun ayaklarının kesilmesi muhtemelen onun da kurtla aynı şekilde yürümesini ve insana özgü yürüyüş ya da duruş şeklinin verdiği engelin ortadan kaldırılmasını sağlamış olur. Belki bu nedenle dişi kurt onu kendine yakın hisseder. Olayın bundan sonraki örgüsü tam da psikanalistleri memnun edecek cinstendir. Çünkü dişi kurt ilk başta çocuk için annenin yerine geçen bir ikame figürüdür. Onu besleyip büyütür ve sonra da cinsel eş olarak yeni bir role soyunur. Ama annenin yerine geçen ikame figürü bununla da sona ermez. Biz yine öyküyü anlatmaya devam edelim:

Lin devletinin kralı bu çocuğun hâlâ yaşadığını duyunca o bataklığa yeniden askerler göndererek çocuğun öldürülmesini ister. Askerler bataklıkta kurt ve çocuğu yan yana bulur ve her ikisini de öldürmeye teşebbüs ederler. Çocuğun akıbeti açıkça yazılmamasına rağmen belli ki onu öldürmeyi başarmışlardır. Ama dişi kurt, askerleri görünce hemen oradan kaçır ve bugünkü Turfan şehrinin kuzeyindeki bir dağa tırmanarak askerlerden kurtulur. Bu dağda derin bir mağara vardır ve mağaranın sonu dağlarla çevrili bir ovaya açılır. Ova baştanbaşa çayırlarla kaplıdır. Kurt, bu mağarada on tane erkek çocuk doğurur. Çocuklar bu mağarada büyürler. Fakat evlenme çağlarına vardıklarında dışarıdan on tane gelin getirerek burada çoğalırlar.

Anlaşıldığı kadarıyla bu soyların yaşam alanı mağaradan ziyade arkadaki dağlarla çevrili ovadır. Bu on gelinin her birinden bir soy türer. Açıncılar da bu mağaradaki gelinlerden birinin soyudur ve Göktürk devletini kuracak olanlar bu soydan çıkacaktır.

Bu soylar o kadar çoğalırlar ki, sonunda sığındıkları mağaradan çıkmak zorunda kalırlar. Dışarıda Juan-ju-

an'lara tabi olurlar ve onların demircileri haline gelirler.¹

Görüldüğü gibi bu mağaradan ya da etrafı dağlarla çevrili ovadan çıkan halk dışarıda Juan-juan'ların demircileri olmalarına rağmen henüz demiri eritip dışarı çıktıklarına dair bir ifade yoktur. Ünlü demir dağını eritme simgesi Reşidüddin'in naklettiği Moğolların köken efsanesi olan Ergenekon'da ortaya çıkacaktır. Fakat buna karşılık, kurt figürü Ergenekon Efsanesinde kaybolur.

Göktürk türeyiş efsanesindeki kurt figürünün eski bir totem inancını yansıttığı anlaşıyor. Totem figürleri her zaman için tabiatın korkulan ve bu korku sebebiyle de kural koyucu mertebesine yükseltelen varlıklardır. Bir bakıma Tanrıların da nüvesini oluştururlar. Fakat daha önceki çalışmalarım da belirttiğim gibi bilindik anlamıyla Tanrı figürlerinin ortaya çıkışı krallık biçiminde tezahür eden ilk devletlerin ortaya çıkışıyla başlar.² Devlet aşamasına gelememiş soy topluluklarında Tanrı işlevini bir ölçüde totem hayvanı yapabilir.

İnsanlar, kimi zaman içine düştükleri acziyet karşısında doğada ve bazı hayvanlarda gözledikleri kuvveti benimseme ve özümseme yoluna giderek totemlerden güç devşirir. Tabi ki bu, telkin yoluyla olabilecek bir inanç meselesidir. Göktürk efsanesinde de neredeyse yok olmak üzere olan bir soyun acizliğine kurdun gücünü takviye yapmak iyi bir seçenektir. Böylece insanın doğasında bulunmayan bazı hasletler bu şekilde ikmal edilmiş olunmaktadır. Bu telkin yöntemiyle belki de yok edilmek üzere olan bir soyun kötürüm bırakılmış son üyesinden, çağının en güçlü devletlerinden birini kuracak olan bir halk türemiştir.

¹ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi Cilt I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 24-25.

² Kaan Polatlar, **Tevrat'taki Ütopya**, Doğu Kitabevi Yayınları.

Psikanalizm teorisi kapsamında kalan diğerk bir simgesellik de mağara ve arkasındaki koruyucu sarp dağlarla çevrili ova tasviridir. Hemen anlaşılacağı gibi mağara, döl yolunu ve dağlarla çevrili ova da rahmi simgeler. Bu efsanedeki ilginç nokta iki anne figürünün bir arada kullanılmasıdır. Dişi kurt, zaten Göktürk soylarının annesidir ama efsanenin içinde onu da koruyup kollayan bir *Toprak Ana* simgesi daha vardır. Toprak Ana'nın iradesi, belirleyici olandır. O istemedikçe, hiçbir düşman kuvveti onun kolladığı bir soyu yok edemez. Dolayısıyla burada totem hayvanlarının da gücünün sınırına gelmiş bulunmaktayız. Çünkü bir hayvanın taşıyabileceği en büyük meziyet, insanların tarih boyunca hayranlığını uyandıran o ünlü doğaya uyum sağlama yetisidir. Dolayısıyla totemliğe yükselen hayvanın bu meziyeti, onu doğanın kanunlarına uyma hususunda sadece bir aracı yapar. İnsan, tabiatın kurallarını ilk elden hayvanlar sayesinde öğrenebildiğine inanır. Çünkü bugün de olduğu gibi insanın yarattığı kültür öğeleri aynı zamanda onun doğadan kopuşuna da hizmet eder ve bu kopuş, bazen çok büyük felaketlerle sonuçlanır. İnsanın doğaya hükmedebildiği sanısı her seferinde büyük doğal afetlerle son bulur ve insan böyle zamanlarda daha çok doğanın dilini anlama gayretine düşer.

Göktürklerden Moğollara gelindiğinde türeyiş efsanesinin kimi simgeselliklerinin aynen devralındığını, fakat bazı ekleme ve çıkarmalarla yeni bir öykü oluşturulduğunu görmekteyiz. Ergenekon Destanı, Reşidüddin'in, ünlü *Câmi üt-Tevarih* adlı eserinde ele alınır ve bugün kendimize mal ettiğimiz bu destan, aslında Moğol kavminin ortaya çıkış sürecini anlatmak ve Cengiz Han'a kutsal bir soy uydurmak için yazılmıştır. Yine de bunu Türklüğe mal etmek tümüyle yanlış bir inanç olmaz. Çünkü Reşidüddin de Moğolları Türklerin bir kolu sayar. Onun anlatımına göre

yaklaşık iki bin yıl kadar önce Türklerle Moğollar birbirine düşman olmuş ve birbirlerini yok etmek için ölümcül bir savaşa girişmişlerdir. Nihai savaşı Türkler kazandığı için Moğol kavimleri tam bir felaket içine sürüklenir. Bütün topluluktan sadece iki kadın ve iki erkek kalır. Onlar da yeni bir saldırıya maruz kalmamak için kayalık bir araziye kaçarak izlerini kaybettirirler. Sonunda etrafı dağlarla çevrili küçük bir ova bulurlar. Buraya ancak küçük bir geçitten girebilmişlerdir. Dolayısıyla bu geçitten düşman birliklerinin geçme imkânı yoktur. Düşmandan kaçan bu iki erkeğin adı *Negüz* ve *Kıyan*'dır.³ Kıyan, Cengiz sülalesinin atası durumundadır.

Ergenekon'a sığınan bu iki çiftin ya da ailenin çocukları birbiriyle evlenerek o kadar çoğalırlar ki, Ergenekon denen bu küçük ovaya sığamaz olurlar. Atalarının içeri girdiği kovuktan eşya, hayvan ve mallarıyla beraber çıkmak da pek mümkün görünmez. Fakat içerdekiler, bu dar geçidin bulunduğu dağdan uzun yıllardır demir elde etmeyi biliyorlardır. Dolayısıyla ovayı çepeçevre kuşatan engeller içinde bir tek bu kısım demirden bir kütledir. Bu nedenle hemen ağaçlar kesilir, yük hayvanlarıyla taşınarak bu kütlenin üstü odunlarla kaplanır. Ayrıca yetmiş öküz de derileri için kesilir. Oradaki halk, hayvanların derilerinden devasa körükler yaparlar. Odunların ateşi ve körüklerin yeliyle demir blok eritilir. Bu sayede içerde mahsur kalan obalar dışarıya çıkabilirler.⁴

Görüldüğü gibi yeni versiyonda Göktürk döneminin en önemli simgeselliği olan dişi kurt figürü ortadan kaybolur. Bu türeyiş efsanesi, Tevrat'taki gibi tek bir erkek ve kadın-

³ Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't-Tawarikh - Compendium of Chronicles, Part I*, Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations 1998, s. 80.

⁴ *Agy.*, s. 80.

dan türeme teması da içermez. Hem Göktürklerde, hem de Moğollarda Ön Asya, Yunan ve Roma mitolojilerinde çok belirgin bir tema olan kardeş evliliklerine ilişkin kalıntılar yoktur. Bütün bu kardeş evlilikleri ve ensest temaları, eski avcılık dönemi anasoylu (annenin nesep çizgisini izleyen) klanların tarımla birlikte ortaya çıkan aile temelli yeni sosyal birimler karşısında eski soy içi evlilikleri ensest olarak gören ahlak anlayışının yeni sistemi öğrenerek kabullenmesinin travmatik bir anıydı. Oysa Göktürkler ve Moğollar-daki aile yapısı ve aile ahlakı bu eski travmayı hatırlıyor gibi görünmez. Göçebe-çobanlık üretim biçimi sanki eski tarımcıların torunlarıymışçasına tarım uygarlıklarıyla benzer aile ve ahlak anlayışı taşır. Ama yazılı geleneği pek eskilere dayanmadığı için özellikle Ön Asya edebi metinlerinde zuhur eden karanlık bilinçaltı simgeselliklerin hiçbiri yoktur.

Moğol Ergenekon efsanesinde, Göktürkler hakkında Chou kayıtlarında bahsi geçen etrafı dağlarla çevrili ova-dan çıkanların demirci oldukları ve Juan-juan'ların demirciliklerini yaptıkları ibaresine sanki bir açıklık getirilmiştir. Demircilik sanatındaki ustalıkları onları mahsur kalmaktan kurtarmıştır.

Moğol Ergenekon efsanesi de, tıpkı Göktürk öncülleri gibi doğayı aynı simgesellikle kullanmıştır. Dağlarla çevrili küçük ova, rahim simgeselliğidir ve buranın tek girişi olan oyuk da dölyoludur. Fakat Moğol Ergenekon efsanesinde doğum, ilginç benzetmelerle sıra dışı bir seyir izler. Bu defa doğumu, rahimdeki varlıklar istemektedir. Oyuğun çevresindeki demir bariyer doğumu güçleştirmektedir. Bunun için içeridekilerin iradesi belirleyici olur. Yakılan ateş, muhtemelen doğum sırasındaki vücut ısını temsil eder. Sonunda oyuk genişler ve Toprak Ana'nın rahmindeki yavrular, mahsur kaldıkları yerden çıkarak yeni bir yaşama kavuşurlar.

Buradaki doğum sahnesi yine de son derece eril bir karakter taşır. Çünkü eril bakış açısı için rahim yaşantısı, haz ve mutluluğu ifade etmez. Bir tür kısıtlanma, mahsur kalma halini temsil eder ve bunun da çaresi yine aynı eril ilkeyle çözüme kavuşturulabilir: İrade, en büyük eril erdemdir ve her türlü engeli eninde sonunda yok edecek tek içsel güçtür.

Ergenekon'dan kurtuluşun anısı Cengiz'in sülalesinde de devam etmiştir. Cengiz'in ailesi de yeni yılın başladığı gece bir parça demiri, körüklerle harlanmış ateş içinde kızdırdıktan sonra örse koyarak döve döve uzatırlardı. Bu şekilde hem Ergenekon'dan çıktıkları günü hatırlamış olmaktadırlar, hem de Tanrı'ya kendilerini kurtardığından dolayı şükranlarını ifade etmektedirler.⁵

Bu yorumlar gerçekten de törenin doğasını yansıtmış olmaktadır. Fakat onun ötesinde de bazı örtük anlamları olduğu kesindir. “Demiri uzatmak” ifadesi bile bilinçaltı bir anlam ifşa eder. Burada söz konusu atıf, muhtemelen erkeklik ya da erkek cinselliğine ilişkindir. Bu noktayı açıklamak aynı zamanda psikanalistlerin teorilerini de bir ölçüde tadil etmekle mümkündür. Psikanalistlerin insan psikolojisi açısından en kritik evre olarak tespit ettikleri “Ana rahmi ve onda geçirilen doğum öncesi dönem” imgesi, onların en önemli kavram yaratma becerileridir. Bu kavramın yaratıcısı her ne kadar Freud olsa bile, onu kendi felsefesinin mihenk taşı yapan Otto Rank'tır. *Doğum Travması* adlı yapıtı kuşkusuz psikanaliz ekolünün hem zirvesi, hem de kısıtlılığının en fazla göze battığı eserdir. Çünkü ebeveynler tarafından ana rahminde olduğu için gözlemlenemeyen bebeğin psikolojik durumu, tamamen farazi bir

⁵ Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't-Tawarikh – Compendium of Chronicles, Part I*, Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations 1998, s. 81.

teori ile kurgulanmıştır. Oysa aynı sürecin devamı olması gereken bebeklik dönemi, bütün ebeveynler tarafından çok iyi gözlemlenebilir. Bu gözlemlere dayanarak bebeklik döneminin, doğum gibi, belli bir olayla biten kesin bir sınırı yoktur. Bu nedenle "rahim yaşantısı" için kurgulanan teorilerin önemli bir kısmını anne-bebek ilişkisi çerçevesinde doğum sonrasına da aktarmak gerekir. Ama bunu yaparken "doğum öncesi yaşantı"nın bütün spekülâtif çekiciliği yok olmaya mahkûmdur. Rahim içi yaşantının devamı niteliğindeki bebeklik sürecinin ilk dönemlerinin ardından bilinci oluşmaya başlayan küçük çocuğun dış dünyanın kimi gerçeklerini kavramaya başladığına tanık oluruz. Psikanalistlerin öngörülerıyla bağdaşabilecek ilk psikolojik travmatik olgu yaklaşık 8-9 yaşlarında çocuklarda görülen ilk cinsel dürtü belirtileridir. Fakat bunu çok da önemseyemeyiz. Dinsel metinlere de konu olan asıl travma, karşı cinsle girilen ilk cinsel deneyimdir. İlk olarak Tevrat'ta edebi bir anlatıma kavuşan travmanın özü cinselliğin kural tanımaz yapısıyla ilintilidir ve en nihayetinde insanın cennetten kovuluşunun kapısını açmıştır. Fakat yasak meyveyi yeme ve cennetten kovulma öyküsünün gerisinde çok önemli bir gerçek de ifade imkânına kavuşmuştur: Yasak meyveyi yemeye sevk eden şey, her ne kadar cinsel dürtü olsa da, kural koyucunun iradesine karşı kendi karar alma iradesini koymak kişinin ebeveyninden bağımsızlaşma yolunda atılan ilk adımdır. Dolayısıyla Otto Rank'ın doğum öncesi yaşama sıkıştırmaya çalıştığı süreç, kişinin en erken 12-13 yaşlarına denk gelen çok uzun bir zaman kesitinin tıkkışık halidir. Bu sebeple bebeklik ve erken çocukluk döneminde gözlemlenmeyen hiçbir olgunun rahim içi yaşantıya izafe edilmesinin anlamı yoktur. Doğum öncesi, bebeklik ve erken çocukluk dönemlerini bir bütün olarak görmek daha anlamlıdır.

Ergenekon efsanesine geri dönecek olursak... Demiri dövmek, aslında başlı başına bir irade gösterisidir. Doğumun eril bir bakış açısıyla yorumlanmasıdır. Çünkü rahimdeki bebeği, kendi sınırlılığından kurtulmak istiyormuş gibi algılamaktadır. İradenin arkasındaki cinsel dürtü de, tıpkı Tevrat'taki yasak meyveyi yeme ve cennetten kovuluş öyküsünde olduğu gibi doğru olarak ifade edilmiştir. İki öykü arasındaki tek fark, dişi eğilimin ağır bastığı Tevrat metninde cennete tekrar kavuşma isteğinin metnin ana mesajı olmasıdır. Bu, aynı zamanda kadın biyolojisinin de gerçekliğine uygundur. Kadın, annesiyle geçirdiği cennet günlerini bir kez daha, fakat bu defa kendi gebelik ve annelik döneminde kendi çocuğuyla yaşayabilir. İkinci deneyim sırasında roller değişmiştir ama yaşadığı deneyim, kendi bebeklik ve çocukluğunun başka bir noktadan tekrarıdır.

Oysa erkek, kendi çocukluk döneminin kayıp cennetine asla dönemez.⁶ Elinde her zaman bu vahşi dünyada bir adım daha gidip yeni tecrübeler yaşamasına olanak sağlayacak dürtüleri ve onu başarıya ulaştıracak olan iradesi vardır. Paralel şekilde, Ergenekon efsanesinde de geri dönmek istenen bir yurt (yitik cennet-anne kucağı) fikri yoktur.

Mitler, bir olguyu simgeleştirirken belli bir olay sırası gözetmezler. Bu nedenle tıpkı rüyalar gibi, günlük yaşamımızın gerçeklerle belirlenen akış sırasıyla uyumlu gitmezler.⁷ Rüyalarda, kişiyi zorlayan dürtünün doyurulması esas olduğu için simgesellikler genellikle mantık ya da fizik kanunlarının belirleyici hükümlerine riayet etmezler ve rüyaların kısılgını vurgulayan bilimsel gözlem ve tes-

⁶ Bu konudaki çarpıcı ifadeler için bkz. Otto Rank, *Doğum Travması*, Metis Yayınları, s. 158.

⁷ Mitler ve rüyalar arasındaki benzerlik için bkz. Erich Fromm, *Rüyalar Masallar Mitoslar*, Arıtan Yayınevi, s. 16.

pitlere inanacak olursak, deyim yerindeyse, her türlü fiziki engeli görmezden gelen bir acelecilikleri vardır.

Aynı acelecilik ve görmezden gelme hali, mit kurgularında da vardır. Mitlerde görülen simgeselliklerin, tarihsel ya da biyolojik sıranın can sıkıcı akışına uyum göstermek gibi bir zorunluluğu yoktur. Bu acelecilik, örneğin Ergenekon'dan çıkış efsanesini, Freud'un cinselliği hemen hemen insan psikolojisinde tek itici güç haline getiren felsefesine uyumlu hale getirir. Çünkü Otto Rank'ın, ustasından bir adım daha ileri giderek doğum öncesi rahim yaşantısına aktardığı haz olgusu, Freud'un kurucusu olduğu psikanaliz ekolünce zaten cinsellikle sıkı sıkıya özdeşleştirilmiş ve aynılaştırılmıştır. Bu görüşe binaen Otto Rank, bebeğin doğum öncesindeki rahim içi yaşantısında da mutlu ve huzurlu olduğu varsayımından yola çıkarak haz dolu bu dönemin, her türlü cinsel mutluluğun da ilk örneği olduğu çıkarsamasında bulunur. Dolayısıyla cinsel etkinliği, haz arayışı olduğunu varsaydığı çeşitli reflekslerden dolayı bebeklik dönemine kaydıran Freud'un teorisini⁸ doğum öncesine kadar çekmiş olur.

Bu durumda bebeğin, yaşamının en büyük travması olacak doğum sürecinin başlamasında hiçbir etkisi olmaması gerekir. Gerçekten de Otto Rank, doğum hamlesini annenin iradesine bağlar. Bebeğin bu olgudan hiçbir tatmini olamayacağı gibi, ilerideki geri dönüş çabalarının şekillendireceği psişik etkinliklerinin de başlangıcını doğum travması teşkil eder. Ona göre, erkeğin cinsel etkinliği (cinsel birleşme) bile rahme geri dönüş isteğinin bilinçsiz bir tezahüründen başka bir şey değildir. Durum böyle iken, Ergenekon mitinde olduğu gibi eril cinsel dürtülerin etkisiyle rahimden çıkış simgeselliği, onun teorisini tepetaklak olması anlamına gelir.

⁸ S. Freud, *Cinsiyet Üzerine*, Say Yayınları, s. 57.

Freud ise en azından doğum sonrası yaşantıyı dayanak alma eğilimi taşımaktadır. Ona göre bebeklik reflekslerinin itici gücü olan haz nesneleri, büyüdükçe bebeğin ilk aşkının bütüncül bir görüntüsünü vermektedir. Bu kişi anedir. Ama bu imgeyi eski beklenti ve ihtiyaçlarıyla kullanabilme imkânı elinden kayıp gittiği ve belki de başka bir etken tarafından (baba) elinden alındığı için, yetişkinin bu dürtüleri başka cinsel nesneler aracılığıyla (eşi) telafi etmesinden başka bir seçeneği kalmamaktadır. Her iki teoride de sonuç itibariyle geriye dönüş özlemi ve telafi çabaları bulunmaktadır. Bu noktada Freud'un, Otto Rank'ın ve diğer psikanalist teorilerin Ergenekon mitindeki doğum simgeselliğini açıklayabilmesi imkânsız hale gelir.

Psikanalistlerin teorisine göre sağlıklı cinsel dürtü ve cinsel etkinlik, özü itibariyle, kişinin elinden kayıp giden mutlu geçmişin (rahim içindeki ve doğum sonrasındaki bebekliğin haz dolu yaşantısının) telafisini sağlar. Oysa Ergenekon mitinde olayların seyri, psikanalizcilerin bütün teorilerinin tersine doğru işler. Cinsel dürtü, ilk zamanın marazi cinsel nesnesinden (anne) ayrılma yönünde çalışır. Dolayısıyla bu mitin simgesel örgüsü, doğum sürecinde iradeyi anneye değil bebeğe bırakmış görünür. Tabi ki bu önermeler biyolojinin gerçeklerinden ziyade bir topluluğun bir meseleye bakış açısını yansıtan felsefi bir sorunsalın çözümüyle ilgilidir. Bu durumda önemli bir tespite yaklaşmış bulunuyoruz. Çünkü Otto Rank'ın derlediği bütün mit örneklerinden farklı olarak Ergenekon miti, psikanalistlerin teorilerini yıkacak türden bir sorun yaratmaktadır.

Buna mukabil erillik ve dişillik teorisi, kadın ve erkeği tek bir aynı süreç içinde anlatma zorunluluğunda değildir. Olguların iki cins arasında ayrı şekilde algılandığı, ama hâkim algının üretim biçimiyle belirlendiğini tespit eder.

Kuşkusuz dünya üzerinde kurgulanmış bütün mitlerin ortak özelliği insan yaşamında kendini hissettiren fiziki zorunlulukların sıralama ve sınırlamalarına riayet etme hususunda serbest olmalarıdır. Bu da onları hem çocuksu bir masalsılığa ve hem de rüyalardakine benzer tatmini önceleyen imge seçimine götürür. Gerçi, Ergenekon mitinde de tıpkı Otto Rank'ın teorisinde olduğu gibi ana rahminde başlayan bir tür libido etkinliği varsayılır. Ama öte yandan cinsel dürtü, tam bir tersyüz oluş sergileyerek rahme girmek için değil, çıkmak için bir araca dönüşür. Fiziki gerçeklerle uyuşmayan bu simgesellik aslında boşuna değildir ve saçma görünmesine rağmen özü itibarıyla çok daha derin bir kavrayış ve ifade gücü içerir. Çünkü erkek doğasındaki fethetmek için ilerleme arayışını bundan daha iyi ifade edebilen bir simgesellik olamaz. Ergenekon mitindeki bütün simgesellikler erillik olgusunu mükemmelen verme yönünde ilerlemektedir ve Tevrat'tan farklı işlenen doğum simgeselliği, Tevrat'ta olduğu gibi, aynı yere geri dönüş özlemine hiçbir şekilde yer vermez.

Göçebe çoban kavimlerdeki toplumsal eril eğilimin başatlığı, asla dişil olanı aşağılama ve hor görme anlamına da gelmez. Tam tersine Bahaeddin Ögel'in de tespit ettiği gibi mitolojik öğelerde dünyevi olan erkek kahramanların eşleri, çoğunlukla göksel ve ilahi varlıklar olarak Tanrı tarafından indirilmişlerdir.⁹ Bu nedenle dişil simgesellikler de kutsal ve kutludur.

Dişil simgeselliğin yeni bir biçim aldığı inanışlardan biri de Uygur türeyiş efsanesidir. Bu efsane, Göktürk ve Moğol örneklerinden tamamen farklı imgeler taşır. Yeni dişil imge ağaçlardır.

⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. I s. 99.

Erillik ve dişillikle ilgili simgeselliklerin henüz bugünkü anlamda kavimler bile tebarüz etmeden çok önceleri Paleolitik Dönem (Yontma Taş Devri) koşullarında ortaya çıktığı ve belki de kavim ve milletlere ayrılmadan önceki en eski ortak atalarımızın kültürel dağarcığında açık seçik biliniyor olduğuna değinmiştim.¹⁰ Toprak Ana, bütüncül ilk kültürel-toplumsal temel motiftir ama sonsuz enginlikteki yeryüzünün somutlaştırılması sorunu genellikle arzın en görkemli doğa unsuruyla ifadelendirilir. Bu amaçla dağların kutsallaştırılması ve bütünü temsil eden parçanın, bütünün diğer öğelerine karşı üstünlük kazanması, sanatın kendine özgü dil olanaklarıyla ilgili bir konudur. Bugün bile kişiyi temsil etme açısından bütün vücudu kapsayan fotoğraflar yerine yüz fotoğrafı (vesikalık) kullanılmaktadır. Aynı şekilde dağın, tek başına Toprak Ana kavramını cisimleştirmesi de sanat aklına uygundur.

Ağaç ise Toprak (Tabiat) Ana'nın kendisinden ziyade kızlarından birini temsil etmiş gibi görünür. Böylece Uy-gur efsanesi, Göktürkler gibi daha eski köken mitlerinin yerine belki de krallık kurumunun ya da sülalesinin kudretini ifade etmek için daha mütevazı ölçekli efsanelerdir. Ama sonuçta kadim simgeselliği bilmek ve sürdürmek bakımından önemlidir. Cüveyni, Cengiz'in oğlu Ögedey Kaan zamanında bulunan bir kitabede yazılanları kitabında nakleder:

"O sırada Karakorum (dağından türeyen) nehirler arasında Tugla (Tula) ve Selenga adlarında iki nehir vardı. Bunlar Kamlancu denilen bir yerde birbiriyle birleşiyordu. Bu iki nehir arasında birbirine yakın iki ağaç vardı. Biri, selvi gibi kışın yapraklarını dökmeyen Fesuk dedikleri bir ağaç, diğeri ise Tur ağacıydı. Bu iki ağaç arasında büyük bir dağ peyda oldu. Gök-

¹⁰ Bkz. **Kadim Bilgelik**, Doğu Kitapevi Yayınları.

ten o dağın üzerine günden güne büyüyen ışık saçılmaya başladı. O garip durumu gören Uygur halkı, dağa saygı ve tevaazuyla yaklaştıkları zaman dağdan iç açıcı, sevinç verici sesler duymaya başladılar. O günden sonra dağın etrafında her gece doğurma sırasındaki hamile kadına benzeyen otuz ayak uzunluğunda bir ışık belirdi ve dağda bir kapı açıldı. İçinde ayrı ayrı kurulmuş çadır gibi beş ev vardı ve her birinin içinde, ağızlarında süt dolu bir emzik bulunan bir oğlan çocuğu oturmuştu. Çadırların üzerinde de gümüşten bir çatı vardı. Bu durumu öğrenen kabilenin reisleri bu garip manzarayı görmek için oraya geldiler ve saygı ifadesi olarak onların önünde diz çöktüler. Çocuklar biraz büyüyip yürüme gücü kazanınca bulundukları yerden çıktılar. (...)

Buku (Böğü) Han; akıl, bilgi, vücut güzelliği bakımından diğer (çocuklardan -y.n.) üstün olduğu gibi bütün kabilelerin dillerini ve yazılarını da biliyordu. Hepsi onun han olması konusunda görüş birliğine vardılar ve bunu kutlamak için büyük şenlikler düzenlediler.”¹¹

Görüldüğü gibi bu efsanenin dağdan türeme bölümünde, Ergenekon efsanesindeki gibi dağlarla çevrili bir ova yerine, doğrudan dağın kendisi vardır. Dağ, ebeveynlerdir ama çocuklar büyüyip ebeveynlerini sordukları zaman onlara civardaki ağaçlar gösterilir. Çocuklar, bu ağaçların yanına giderek bu yeri muhterem kabul ederler. Cüveynî'nin yazdıklarına göre ağaçlar da bu sırada dile gelir ve ana-babanın yapabileceği türden nasihatle birlikte hayır duası ederler. Bu durumda efsane yazarı, dağın, bitimsiz büyüklüğü nedeniyle muhatap alınamamasına çareyi bu ağaçları konuşturmakta bulur. Ağaçlar, dağın sözcüsü olarak çocuklarla muhatap olurlar. Aslında bu unsurlarda

¹¹ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, Türk Tarih Kurumu, s. 102-103.

zuhur eden simgeselliği Cüveyni bile doğru kavrayamaz, Çünkü bu ağaçlara “çocukların babaya duyulan saygıyı” gösterdiklerini söyleyerek cinsiyet simgeselliğini yanlış yorumlar.

Bu efsanede ilginç ve canlı olan taraf, dağ ruhunun insana benzer suret sergilemesidir. Çünkü menkıbenin devamında Buku Han evinde uyurken bir gece pencereden giren bir kız hayaleti ile uyanır. Fakat Buku Han korkusundan uyur gibi yaparak bu kâbusu savuşturmayı dener. İkinci gece de musallat olan aynı hayalet yine evin içinde dolaşır. Ancak üçüncü gece, vezirinin de tavsiyesiyle bu hayaletle muhatap olmayı dener. Fakat kız onu *Akdağ* adı verilen bir dağa götürür ve orada sabaha kadar sohbet ederler. Bu durum yedi yıl, altı ay, yirmi iki gece devam ettikten sonra son gece veda ederken kız: “ *Doğudan batıya kadar olan bütün yerler senin hükmün altına girecek, işinde ciddi ol ve insanların kıymetini bil!*” diye öğüt vererek ortadan kaybolur.¹²

Böylece *yer-su* unsurları (yani dişil güçler) Buku Han’ı himaye etmiş olmaktadır. Dikkat edilirse bu menkıbede kız olarak bahsedilen kişi onun eşi olmaz ve giderken ancak ulu birinin vereceği türden bir nasihatle yanından ayrılır.

Gökyüzü en eski eril simgedir ve hemen hemen bütün uygarlıklarda ortak geçmişin bir kalıntısı olarak günümüze kadar ulaşan bu anlamı yüklenir. Günümüzde bile Tanrı Baba’nın pek çok din nezdinde hep gökyüzünde olduğu farz edilir. Dolayısıyla gökyüzünden gelen ışık, Tanrı Babanın dölleme yoludur.¹³ Ama burada sorgulanması ge-

¹² Agy., s. 103.

¹³ Işıkla hamile kalma simgeselliği Çin mitlerinde de görülür. Bkz. Wolfram Eberhard, *Çin Simgeleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, s. 132. Cengiz Han’ın kadın atası (ceddesi) Alan Koa da böyle bir ışıkla hamile kalmıştır. Bkz. Rashiduddin Fazlullah, *Jami’u’t-Tawarikh – Compendium of Chro-*

reken nokta Tanrı Babanın denginin dağ gibi heybetli bir yeryüzü şeklinden, ağaç gibi daha mütevazı ölçekli figürlere kaymış olmasıdır. Muhtemelen üretim biçimine bağlı olarak dişillığın öneminin biraz azalması buna sebeptir.

Oğuz Destanı

Şimdi Türk efsaneleri içinde en önemlisi sayılabilecek olan Oğuz söylencesine gelmiş bulunuyoruz. Zeki Velidi Togan'a göre bu destan başlıca iki coğrafi bölgede farklı tarihsel olaylardan etkilenecek bilinen yazılı hallerini almıştır.¹⁴ Tabi ki bu destanların tek bir ortak kökeni olması gerekir. Oysa böyle bir metin yoktur. Belki de sözlü olarak uzun yıllar boyunca anlatıla gelen destan, muhtelif zamanlarda, farklı kişiler tarafından yazıya geçirildiği için ortaya değişik metinler çıkmıştır. Doğudaki eser Uygurca yazılan Oğuz Kağan destanıdır ve edebi tadı aslında sadece bu versiyon taşır.

Uygurların batısındaki bölgelerde yazılmış olan Oğuzname'lerde ise aslında Türklerin Batıya yürüyüşlerinin bütün kültürel tortuları görülür ve başlıca iki temel kaynaçaya dayanır. Reşidüddin Fazlallah'ın Cami'üt Tevârih'i Moğol İlhanlı Devleti zamanda farsça yazılmış bir eserdir. Diğeri de Ebulgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakime'sidir. Bu son iki kaynaktaki Oğuz Han artık Müslüman'dır ve İslamiyet öncesi söylentilere yeni kültürel öğeler eklenmiş olmaktadır. Dede Korkut öykülerinde ise bu destana ek olabilecek diğer olaylara yer verilmiştir.

Oğuz Destanı aslında devlet tarihçiliği ya da vakanüvisliği başlamadan önceki sözlü tarih birikiminin basitleş-

nicles, Part I, Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations 1998, s. 116.

¹⁴ Zeki Velidi Togan, Oğuz Destanı - Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili. Enderun Yayınları, s. 148.

tirilmesi ve bu nedenle simgeselleştirilmesi esasına dayanır. Bu sebepten dolayı destanın başkişisi olan Oğuz'un adı bile ilginç bir soy kökenini simgelemiş olur. Reşidüddin'in Oğuzname'sinde doğan çocuğun adı Ogur'dur. Bu isim, Zeki Velidi Togan'ın da belirttiği gibi hem Uygur ve hem de Oğuz adının kaynağıdır.¹⁵

Tabi bu noktada tarihsel bir akrabalığın kesin işaretleri saklıdır. Çünkü bugün Oğuz ve Türkmen olarak bilinen etnonimin, Göktürk Yazıtlarında geçen Dokuz Oğuz ve Üç Oğuzların bir şekilde akrabası olması muhtemeldir. Dokuz Oğuzlar tarihsel süreç içinde Uygur adı altında toplanacaktır. Üç Oğuz ise Karluklar adı altında yeni bir evreye girecek, Karahanlılar devletinin kurucu unsuru olacak¹⁶ ve bugünkü Türkmenler arasına karışıp gidecektir. Dolayısıyla Oğuzların özellikle Dokuz Oğuzlar kökeninden ayrıldığı koşullar tam olarak bilinemese bile, batı steplerinde ortaya çıktığı tarihte artık ayrı bir etnonim olarak kabul edildiği bir gerçektir. Reşidüddin ve Ebulgazi Bahadır Han Oğuznamelerinde zaten bu kopuşun hikâyesi İslamiyet'e ilişkin yeni birtakım kodlar ilave edilerek nakledilmiştir. İslami dönem Oğuznamelerinde bu tarihsel kopuş, Müslüman Oğuz'un atalarının dininden ayrıldığı için babası tarafından öldürülmek istenmesine karşı verdiği mücadeleye dayandırılır. Gerçekte ise ilk Oğuz efsanesinin şekillenmeye başladığı dönemde Oğuz kabilelerinin Müslüman olma ihtimali hemen hemen yok gibidir. Bütün göçebe halkların genel tarihsel yayılımları göz önüne alındığında bu kopuşun muhtemelen hayvan sürülerine yeterli gelmeyen otlak ve meralar yüzünden yaşanmış olması gerekir. Üstelik pek de dostane gerçekleşmediğini varsaymak zor değildir.

¹⁵ Agy., s. 84.

¹⁶ Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 72.

Öte yandan Oğuz, muhtemelen Göktürk devleti döneminde orda teşkilatı uyarınca oluşturulmuş tümen ya da binlik isminden başka bir şey değildi. Bunlar gerçek kabileler olmaktan ziyade yapay bir biçimde oluşturulmuş ve Ačina soyunun ileri gelenlerine tahsis edilmiş tımar-ülüşlerdi. Göktürk devleti dağıldıktan sonra bu tümen ya da binlikler gerçek birer kabile ittifakı gibi hareket etmeye ve zamanla ilk ittifaka başka unsurlar da katılmaya başladı. Bilinen ünlü yirmi dört boyun içindeki Peçene'ler, Oğuz ittifakının on yıllar boyunca savaş ettiği Peçeneklerin kalıntılarından başka bir şey değildir.¹⁷ Dolayısıyla eski düşmanlar bile yenilip yerlerini yurtlarını galiplere bıraktığında, geride kalan bakiyeler onurlu ve eşit statüye sahip olarak eski düşmanlarının birliğine katılabilmektedirler.

Sözün kısıası, asıl Oğuz menkıbesi, ana kütleden (muhtemelen eski Dokuz Oğuzlardan) kopan ve batıya doğru göçmek zorunda kalan Oğuzlar arasında oluşturulmuş olmalıdır. Ana kütleden kopuş ya da belki kovulma durumu, bütün destan versiyonlarında akraba (ve muhtemelen daha kadim) kabilelerin kurucularına ad koyma şerefini Oğuz'a vererek tersyüz edilmiş olmasına rağmen, böyle çarpıtmalar zaten edebi eserlerin temel motivasyonlarından biridir. Yani güçsüzlüğü güç gibi göstermek, sık rastlanılan bir durumdur. Oğuzların, Uygurlarla ve Uygurların da içinde bulunduğu Dokuz Oğuzlarla akrabalığını kanıtlayan önemli bir boy adı benzerliği vardır. Uygurlar, Dokuz Oğuz konfederasyonundan müstakil olarak da dokuz kabileden müteşekkildiler ve bu dokuz kabileden birinin adı da *Aymur*'du.¹⁸

¹⁷ Agy., s. 98.

¹⁸ Ahnet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, s. 198.

Bu isimde bir boy, Oğuzlarda da Eymür olarak görülür. Demek ki Oğuzlar ile Uygurların akrabalığı pek de farazi sayılmaz. Ama daha önce de belirtildiği gibi bu tür akrabalıkların anısı akıllarda hâlâ canlılığını korumakla birlikte yine de yeni teşkilat, eskisiyle kendini ayıracak, deyim yerindeyse sınırlarını çizerek birtakım efsaneler kurgulamak zorundaydı.

Batı steplerinde, yani Hazar ile Aral gölü arasındaki ovalarda yeniden teşkilatlanan Oğuz boyları eski kabile birliğinin bütün unsurlarına sahiptiler. Kurdukları toplum teşkilatı o sıralar henüz bir devlet sayılmazdı. Akra-ba kabul edilen (ve zamanla gerçekten akraba olan) kabilelerden oluşmuş bir kabile ittifakıydılar. Bu haliyle eski dönem soy örgütlerine benziyorlardı. Akrabalık ya da soydaşlık temelli olması gereken bu birliğin oluşum sebebini ve birliği ayakta tutması beklenen akrabalığı açıklayacak bir öyküye ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu durumda yeni Oğuz kabile federasyonu için Oğuz adından daha ideal bir ata adı yoktu. Dolayısıyla öyküde anlatılan biçimiyle bütün Oğuz ittifakı, böyle efsanevi bir atanın nesli olarak zuhur etmiş olacaktı. Bu birlik zamanla, kimi araştırmacının Oğuz Yabgu Devleti dediği kısa ömürlü bir devlete dönüştü.

Öykünün kurgusu oluşuktan sonra bu öyküyü doğudaki eski akrabaları gayrimüslim Uygurlar da sevmiş olmalı ki, onlara göre gereksiz uzatma durumundaki Oğuz'dan sonraki soy silsilesinin maceraları ve Oğuz'un babasıyla mücadelesinin anlatıldığı ilk bölüm metinden çıkarılarak kendi versiyonlarını yaratmışlardır.

Uygurca versiyonda Oğuz'un iki karısı vardır. İlk karısını gökten düşen bir ışığın içinde otururken bulur. Bu ifade, söz konusu kadının, daha önce de belirtildiği gibi Gök Tanrı'nın hediyesi olduğunun en dolaysız ifadesidir. Ama

yukarıda zikredilen Buku Han menkıbesinde olduğu gibi, ortada bir anne simgesi eksikliği vardır ve cinsiyet simgeselliğindeki bu tür eksiklikler, köken mitinin yeni yazılan versiyonlarda bozunduğu ve yozlaşmaya uğradığı anlamına gelir. Bu ifadedeki eksiklik, ancak Oğuz'un, ikinci karısını bulmasıyla telafi edilir. Çünkü diğer karısına, bir göl üzerindeki adacıkta kök salmış ulu bir ağacın kovuğunda rast gelir.

Açıkça anlaşılmaktadır ki Buku Han efsanesinde derli toplu anlatılan tek bir imge, Uygurca yazılan Oğuz Han efsanesinde (Doğu versiyonu) iki ayrı simgeselliğe bürünmüştür. İlk zevcenin doğumu ya da Oğuz Han'a armağan edilişinde dişil öge eksiktir. Buna mukabil, ikinci sahnede dişil ögeler yerli yerindedir. Ağaç ve bir göl içindeki ada iki tamamlayıcı dişil ögedir. Psikanalistlerin de teşhis ettiği gibi göl, ana rahmindeki amniyotik sıvıyı temsil eden bir imgedir.¹⁹

Bu iki kız, belki de eril simge Gök Baba ile dişil simge Toprak (tabiat) Ananın ayrı ayrı lütufları olarak değerlendirilebilir. Böylece Çin simgeselliğindeki Yin ve Yang imgelerine benzer bir ifade olduğu düşünülebilir. Çünkü ilahi anne ve babanın her ikisinin de armağanını alması sayesinde Oğuz'un, destanın ileriki bölümlerinde anlatılacağı gibi hiçbir savaşta yenilmemesi makul hale getirilmiştir.

Gökten inen ilk kızıdan doğan üç erkek çocuğun adları da göksel olanı imler. Bu çocuklar *Gün* (Güneş -y.n.), *Ay* ve *Yıldız Han* isimlerini alırlar. Dolayısıyla göğün kudreti bu çocukların üzerinde tecelli etmiştir.

Oğuz Han'ın ikinci hatunundan da yine üç çocuk peyda olur. Bu kadını gönderen *Yer-Su* adıyla kavram-

¹⁹ S. Freud, *Dinin Kökenleri*, Payel Yayınları. s. 236.

laştırılan başka bir yaratıcı güçtür.²⁰ Bu *Yer-Su* kavramı muhtemelen Tabiat Ana evrensel imgesinin Türkçe kavramlaştırılmış haliydi ve evrenin dişil yönünü temsil ediyordu. Yer-su kavramı içinde orman, pınar, dağ gibi Türkler tarafından kutsal kabul edilen belli başlı tabiat unsurları da yer alır.²¹

Oğuz Han, bu kızıdan da üç çocuk sahibi olur. Bu çocuklar *Gök, Dağ ve Deniz Han*lardır. Buradaki adlandırmada yanlış görünen tek isim *Gök Han*'inkidir. *Gök*, birinci hatunun çocuklarına ait bir kavram olması gerekirken *Yer-Su* grubuna dâhil edilmiştir. Burada belki tarihsel bir karaktere yer açmak ya da dişil ögenin önemini azaltmak için böyle bir yöntemle başvurulmuş olabilir. Çünkü eski çağın kadim bilgeliğinin simgesellik konusunda kesin hükümleri, tarihi topluluklarda ancak genel hatlarıyla varlığını sürdürebilmiş ve sonunda da tamamen unutulmaya yüz tutmuştur.

Aslında ikinci grubun *Dağ ve Deniz* isimlerinin erkek çocuklara verilmiş olması da, cinsiyetten müstakil bir cinscil algının oluştuğunu göstermektedir. Bunun en gelişmiş hali ise Çin'in Yin ve Yang simgeselliğidir. Bu kavramlar büyük oranda cinscil nitelikte anlam yüküyle donanmalarına rağmen her zaman cinsiyetten müstakil kullanım alanlarına sahiptir.

Ayrıca *Yer-Su* grubuna dâhil edilen *Gök Han*'ın bir adacıkta ağacın kovuğunda tecelli eden annesinin tasvirinde de ilginç bir ayrıntı dikkat çeker. Bu hatunun metinde tasvir edilen biricik vasfı "gök gözlü" oluşudur. Bu, yine göğes ait bir naziredir. *Gök*, eski Türkçede hem sema anlamını, hem de mavi rengi ifade eder. Bu durumda *Yer-Su* grubu-

²⁰ Bahattin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I. s. 158.

²¹ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınları, s. 130.

nun unsurları saf olarak bırakılmamış, karşıt durumdaki semavi unsurlarla bir nebze karıştırılmıştır. Buradaki felsefi gelişim, Çin sembolizminde en mükemmel biçime kavuşacak olan ünlü *Yin* ve *Yang* imgeleri içindeki saflığı bozan küçük noktaların işlevini yerine getirir. Genellikle bir çift balığa benzetilen bu Tai Chi figürünün elamanlarından beyaz unsur içindeki siyah nokta ve siyah unsur içindeki beyaz noktanın temsil ettiği gibi, her eğilim kendi içindeki karşıtını da barındırarak koşullar değiştiğinde biri diğeriyle yer değiştirebilir ya da biri kendi karşıtı olana dönüşüverir. Üstelik bu unsurların içindeki karşıt noktalar, şeklin (aslında bu şekil her neyi temsil ediyor ise...) gözleri gibi resmedilmiştir.

Orta Asya hayvan üsluplu figürlerinin Çin'de Tai Chi (Yin-Yang) simgeselliğine dönüştüğüne ilişkin bazı görüşler vardır.

Mavi gözlü kadın, Oğuz Han'a Gök (Mavi) Han adında bir oğul vermiştir ve bu da *Yer-Su* grubu içindeki karşıt ögeyi temsil eder. Buna karşılık, Gök grubunun anası olan birinci hatunda da, şu ana kadar benim bilebildiğim kadarıyla hiç kimsenin dikkatini çekmeyen bir ayrıntı vardır. Bu hatun da tek kelimelik bir ifadeyle tasvir edilir ve onun bu niteliği belki ancak hayal gücüyle *Yer-Su* grubundan bir vasıf barındırabilir. Bu kızın yüzünde ateş gibi ışıldayan bir beni vardır. Bilindiği gibi benler genellikle siyah renkli olurlar ve bu renk simgeselliğiyle doğrudan toprak çağrışımı hedeflenmiş olabilir. Daha VIII. Yüzyıl Orhun Yazıtları

rında bile Gök ve Yer isimleri her zaman renk sıfatlarıyla birlikte ifade edilmişlerdir. Kül Tigin anıtının doğu yüzünde bu konuyla ilgili çok net bir anlatım vardır:

*“Üstte mavi gök (yüzü) altta (da) yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğulları yaratılmış.”*²²

Tabi ki buradaki çevirinin doğruluğunu tasvip etmek durumundayız. Çünkü mezkûr ifadedeki sıfat tamlamasına konu olan her iki sözcük de bugün başka anlamda kullanılır. Yazıtta, “mavi gök” anlamında kullanılan tamlama *Gök Tengri*’dir. Mavi anlamına gelen “gök” bugün doğrudan sema anlamındadır ve “tengri” de Tanrı anlamına dönüşmüştür. Tengri kelimesinin Kaşgarlı Mahmut zamanında bile kâfir diye nitelendirdiği bazı Türk boylarında hâlâ göğü tanımlamak için kullanıldığını, onun eserinden biliyoruz.²³ Dolayısıyla bu çeviri doğrudur.

Bugünkü Türkçede bile toprak, genellikle halk türkülerinde “kara toprak” tabiriyle ifade edilir. Üstelik denizciler için uzakta görünen toprak parçasının adı “kara”dır. Bu noktada yine bir anlam kayması olmuş ve yağız şeklindeki renk ifadesinin yerini zaman içinde “kara” kelimesi almıştır.

Kısacası, detaylı tasvirlerden kaçınılmış Uygurca Oğuz Kağan destanında fiziki özellik olarak ikinci hatunun sadece mavi gözlerinden bahsedilmesi ve birincisinin ise yüzündeki benin bahse konu olması, kesinlikle *mavi gök-yağız yer* ikiliğine ilişkin bir atıftır. Üstelik bu iki kız da ayrı ayrı Gök ve Yer’in armağanları olmakla birlikte, asla Eski Yunan tanrıçası Atena gibi tek bir unsur tarafından biçimlendirilmiş olmadığı vurgulanmak istenmiştir.

Katışıksız ikililer Çin felsefesinden ziyade İran dinlerinin, özellikle de Zerdüştiliğin özelliğidir. Zerdüştilik, tıpkı

²² Talat Tekin çevirisi, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu, s. 25.

²³ Mahmûd el-Kâşgarî, *Dîvânü Lügâti’t Türk*, Kabalcı Yayınları, s. 551.

Çin felsefesi gibi felsefi zıtlıkları teşhis edip bunu felsefelerinin (dinlerinin) temeli yapmakla birlikte, her iki zıt unsurun katışıksız hali, onları her zaman düşmanlık ve mücadele konumunda tutmayı mecbur kılmıştır. Oysa Çin felsefesi zıtlıkların mutlak değil ancak görece olabileceğini hemen hemen İranlılarla aynı devirlerde yazdıkları felsefi eserlerde ortaya koymuşlardır. Çin felsefesinin esnekliğinin, üretkenliğinin ve yaratıcılığının sebebi budur.

Oğuz Han efsanesi bağlamında Türk felsefesine gelince... Kesinlikle Çin felsefesinin geçişkenliğine ve göreceliğine çok daha yakındır. Çünkü Oğuz Han'ın semavi kökenli üç oğlu ile *Yer-Su* kökenli diğer üç oğlu kesinlikle birbirinin hasmı veya düşmanı olarak tasvir edilmezler.

Oğuz Kağan hayli yaşlandığı bir dönemde veziri *Uluğ Türük* (Ulu Türk) rüyasında bir altın yay görür. Bu yay doğudan batıya kadar uzanmaktadır. Altın yayın, gök kubbenin kavisini temsil ettiği açıktır.²⁴ Altın yayın yanında üç gümüş ok da bulunmaktadır. *Uluğ Türük* bu rüyayı Han'a muştuladıktan sonra Oğuz, altı çocuğunu da huzuruna çağırır ve Gök tanrının hediyesi olan birinci hatunun oğulları Gün, Ay ve Yıldız'ı doğuya, *Yer-Su* tanrıçasının hediyesi ikinci hatunun oğulları Gök, Dağ ve Deniz'i de batıya gönderir. Bu anlatıda bir tür yön simgecilği olduğu açıktır.

Sema grubunun evlatları doğu yönünde ilerlerken yerde altın bir yay bulurlar ve sevinerek geri dönüp bulduklarını Oğuz Kağan'a verirler. Oğuz Kağan bu hediyeyi neşeyle karşılar fakat bunu kendisine alıkoymak yerine üç parçaya bölerek oğullarına geri verir.

Yer-Su grubunun elemanları olan diğer üç oğul da gittikleri batı yönünde ilerlerken önlerinde üç gümüş ok bulurlar. Onlar da hemen geri dönüp hediyelerini babalarına

²⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I., s. 160.

sunarlar. Babaları yine sevinir ama bunları kendine alıkoy-mak yerine bu üç oku oğullarına pay eder.

Sonra bir şölen tertipler ve sağ yanında birinci hatundan doğan üç büyük oğlanı ve sol yanında da ikinci hatundan doğan üç küçük oğlunu oturtur. Şölenin sonunda yaptığı savaşları, gösterdiği kahramanlıkları dile getirdikten sonra artık Gök Tanrı'ya borcunu ödemiş olduğunu söyleyerek yurdunu oğulları arasında paylaştırır.

Böylece yer ve gök, erillik ve dişillik simgeleriyle anlatı-lan ama eril ülkülerin ağır bastığı menkıbe sona ermiş olur.

Göçebe-çoban halkların kadınları, üretimden gelen bir zorunluluk icabı erkek işleri diyebileceğimiz faaliyetlere doğal bir yatkınlık kazanmışlardır. Daha doğrusu, Türkle-rin anayurdu olan bugünkü Moğolistan bozkırları, tarihin hiçbir döneminde büyük ölçekli tarımsal üretimlere izin vermemiştir. Bu sebepten ötürü kadın ve erkek işleri, üre-tim temelinde ciddi bir farklılaşmaya uğramaz. Dolayısıyla kadın, (savaş haricinde) büyük oranda erkeğin yapabilece-ği hemen hemen her türlü üretim faaliyetini gerçekleştire-bilir. Bu niteliklerinden dolayı göçebe-çobanlardaki kadın imajı, erkek-egemen tarımcı toplumların kadın imajından hayli farklılık gösterir.

Şunu özellikle vurgulamak gereklidir ki erillik ve di-şillik kavramları ancak üretim biçimi bağlamında gerçek anlamlarına kavuşabilen olgulardır. Başat bir dişilliğin ol-ması için mutlaka tarımsal üretime ihtiyaç vardır. Tarımsal üretimin olmadığı üretim biçimlerinde (yani göçebe-çoban topluluklarda) dişillik de aslında erilliğin etkisinde biçim-lenir. Örneğin Amazon efsanelerinin temel motifi olan sa-vaşçı kadınlar imgesi veya Dede Korkut kitabında anlatıl-dığı gibi, ancak kendisini okçulukta, binicilikte ya da gü-reşte yenebilecek bir erkekle evlenmeyi kabul eden kadın

tiplmesi Bamsı Beyrek'in nişanlısı Banıçiçek²⁵ ve elinde kılıç ve kargısıyla yavuklusunun düşmanlarıyla çarpışan kadın figürü Kanturalı'nın nişanlısı Salcan Hatun²⁶ dişilliğin ana eksenini değiştirmiş göçebe-çoban üretim biçiminin etkilerini taşır.

* * *

Batıdaki İslami Oğuznameler de kendi dönemlerinin etkisini taşırlar. 11. Yüzyıldan itibaren Firdevsi'nin Şahnâme-si, Doğu edebiyatını neredeyse hegemonyası altına almaya başlamıştır. Şahnâme'de anlatılan bir çeşit şecere kurgusuna sahip yeni Oğuznâmeler yazılmıştır. Yeni Oğuznâmeler, Şahnâme'nin Afrasiyab'ının yarattığı soru işaretine bir yanıt bulmakta kullanılırlar.

Firdevsi'nin Şahnâmesi, artık kendi devletleri yerine dışarıdan gelen başka kavimlerin egemenliği altında yaşamak zorunda kalan İranlıların zedelenen milli gururlarını onarmak için kaleme alınmıştır. Firdevsi, bu husustaki amacını açıkça ifade eder.

Firdevsi, İran kültürünün öz üretimi olan Zerdüşť geleneğini sürdürerek iki zıt gücün arasındaki ebedi mücadele temasını bir kez daha kullanmıştır. Şahnâme'de, İran ve Turan ulusları, Avesta geleneğindeki güney-kuzey ve Ehrimen-Hürmüz zıtlığına uygun olarak şekillendirilmiş ve savaştırılmıştır. Aslında bu aynı zamanda tarihsel bir gerçekliğin de ifadesidir. Çünkü bugün Türkistan olarak adlandırılan coğrafyanın büyük bir kısmının ilk sakinleri İranik kavimler olan Sogd'lar ve onların devamı gibi duran Taciklerdir. Dolayısıyla bu topraklara Türk toplulukları adım adım gelip yerleşmeye başladıklarında hem İran kültürünün, hem de Farsçanın etkisi Türkler arasında iyi-

²⁵ Dede Korkut Hikâyeleri, Kabalcı Yayınları, S. 82.

²⁶ Agy., s. 171-172.

den iyiye hissedilmeye başlandı. Bu etkileşim yüzünden, Şahnâme’de anlatılan İran kahramanı Zaloğlu Rüstem’in en büyük düşmanı Turan hükümdarı Afrasiyab’ın kim olduğu da Türk kökenli edebiyatçıları hayli düşündürdü.

Yusuf Has Hacib, ünlü kitabı Kutadgu Bilig’te bu konuya değinmiştir. Firdevsi’nin Şahnâme’si yayımlandıktan sonra onun bir şaheser olarak kabul edildiği, dönemin bütün edebiyatçıları ve tarihçilerinin eserlerindeki alıntı ve atıflardan bellidir. Yusuf Has Hacib de bu geleneğe riayet eder. Eserinin hemen başlarında Şahnâme’nin kahramanlarının zikredilmesini bu büyük esere yönelik bir edebiyatçı selamı olarak görmek gerekir. Daha 241. beyitte,

Neden Dahhak’a sövüldü

*Neden Feridun övüldü,*²⁷ diyerek Şahnâme’nin kahramanlarına atıfta bulunur. Ama Yusuf Has Hacib, sadece Şahnâme’nin isimlendirmesiyle yetinmek istemez. Amacı Şahnâme’de Turan kahramanı olarak zikredilen Afrasiyab’ın Türkçe muadillini bulmaktır. Yusuf Has Hacib bunu bir görev telakki eder. Çünkü Firdevsi’nin eserlerine sinen milli gurur, karşısında da bir benzerini yaratmış bulunmaktadır. Yine sözü Yusuf Has Hacib’e bırakalım:

276 Bakarsan görürsün şimdi bu Türk beyleri

Dünya beylerinin en iyileri

277 Bu Türk beylerinden adı belli

Tonga Alp Er’dir kutu belli

278 Yüksekter bilgisi, çoktur erdemi

Akıllı, bilgili, halkın seçkini

279 Ne seçkin ne yüce ne yiğit eren

Dünyada tetik durup bu cihana hükmeden

²⁷ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, Çeviren Ayşegül Çakan, İş Bankası Kültür Yayınları, s. 40.

- 280 İranlılar Efrasiyab der ona
Bu Efrasiyab iller aldı akınlarla
281 Erdem, akıl ve bilgi gerekli
Dünyayı tutmak için uzatana elini
282 İranlılar kitaba yazmış bunu
Yazılmasaydı kim bilirdi onu.²⁸

Bu metinde dikkat çekici nokta, Yusuf Has Hacib'in yaşadığı bir Uygur kenti olan 11. Yüzyılın Balasagun'unda, henüz Uygurların efsanevi hakanı Oğuz Kağan'dan eser olmamasıdır. Eskiye dair unutulmayacak kadar efsaneleşmiş tek isim, bu Tonga Alp Er'dir ve onun da adı Afrasiyab'ınkiyle hiç uyumlu değildir. Bir İranlı olan Firdevsi, diyelim ki duyduğu Türk efsanelerinden birinin başkişisinin Tonga Alp Er olan adını Farsçanın fonetik yapısına uydurmak için bir ölçüde çarpıtmaya gitse bile Tonga Alp Er ya da Alp Er Tonga, Afrasiyab olarak mı Farsçaya uydurulacaktı? Mantıklı görünmüyor. Bence Firdevsi'nin Alp Er Tonga diye bir ismi hiç duymamış olma ihtimali çok daha yüksektir. Bu Tonga Alp Er ya da Alp Er Tonga'dan Kutadgu Bilig'de bir daha bahsedilmez. Yani Yusuf Has Hacib, tespit ettiği bu kahraman konusunda ısrarcı değildir.

Kaşgarlı Mahmut da Alp Er Tunga isminde birinin varlığından haberdardır. Yusuf Has Hacib gibi bu ismi doğrudan Afrasiyab'a bağlamaz ama aynı dönemlerde yaşayan bu iki Karahanlı soylusunun, en azından Dîvânü Lugâti't Türk'te geçen şu ağıtı duymuş olduklarını kanıtlar:

Alp Er Tonga öldi mu *Alp er Tunga öldü mü*
Esiz ajun qaldı mu *Kötü dünya kaldı mı*

²⁸ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, Çeviren Ayşegül Çakan, İş Bankası Kültür Yayınları, s. 42.

Ödleg öçin aldı mu *Felek öcün aldı mı*
 Amdı yürek yırtılır *Şimdi yürek yırtılır*²⁹

Alp Er Tunga'nın bugünkü Türkçe karşılığı Yiğit Erkek Kaplan'dır. Bu şahıs belki gerçekten de bir zamanlar yaşamıştır. Alp Er Tunga ismine kaynaklık edecek tek bilinen tarihsel şahsiyet Orhun Yazıtlarında adı geçen Tonga Tigin'dir.³⁰ Jean-Paul Roux, Alp Er Tunga'nın bu kişi olabileceğine dair bir olasılık görmesine rağmen³¹ bu fazlasıyla zayıf bir önerme olmaktadır. Zamanında revaçta olan bu Alp Er Tunga ağıtına konu olan kişiyi Şehname'nin Afrasiyab'ıyla eşleştiren tek kişi Yusuf Has Hacıp'ten başkası değildir. Onun keyfi bir şekilde yaptığı bu tespiti dayanarak konuyla ilgilenen araştırmacıların Alp Er Tunga ismini M.Ö. VII. yüzyıllarda yaşamış bir İskit hükümdarıyla eşleştirme çabaları ise gerçekten şaşılacak bir garabettir.

Bilinen Türk devlet tarihinde Alp Er Tunga adında hiçbir hükümdar yoktur. Bu gerçeğin farkında olan araştırmacıların onu İskitler gibi geçmişi henüz neredeyse tamamen karanlıkta kalan bir kavmin (devletin değil) tarihine yerleştiriyor olması ve bu tarihsel bilgiden Karahanlılar dönemindeki bir edebiyatçının muttali olduğunu sanması zırvalıktan başka bir şey değildir. Hâlbuki burada sorulabilecek tek doğru soru Uygurların bir zamanlar Açınalaların tebaası olarak yaşadıkları Göktürk dönemini ne ölçüde hatırladıklarıdır. Buradaki bölük pörçük benzerliklerden, Uygurca Oğuz Kağan destanının yazıldığı dönemde yine de bulanık bir Göktürk hatırasını görür gibi oluruz. Çünkü vezir *Uluğ Türk* ismi bile Göktürk döneminin bir bakiye-

²⁹ Mahmûd el-Kâşgarî, *Dîvânü Lugâti't Türk*, Kabalcı Yayınları, s. 139.

³⁰ **Bilge Kağan Anıtı**, Doğu yüzü. 31. Satır. Muharrem Ergin, Orhun Abideleri. Boğaziçi Yayınları.

³¹ Jean-Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, Bilgesu Yayınları, s. 31.

sidir. Nitekim Türk adı, Ačina sülalesinin kurduğu devlet için kullanılıyordu ve Uygurlar yüzlerce yıl Açıınların tahakkümü altında yaşamışlardı. Göktürkler tarih sahnesinden tamamen silindiğinde, eski tebaa-matbu ilişkisi bu defa tersyüz edilerek destan metninde yeniden canlandırılmıştır. Tarihteki pek çok toplumun söylencelerinde olduğu gibi, eski egemenlerle ilişkiler, zamanla onlara karşı biriken olumsuz duyguların tatmini amacıyla hayali düzlemde yer değiştirirler. Destanda artık en büyük egemen, Oğuz (aslında *Töles-Uygur*) boylarının reisi Oğuz Kağan'dır ve *Uluğ Türük* (Ačina soyu) de onun emrindedir.

Bu durumda *Tonga Alp Er* isminin Göktürk hükümdarından birine ait olmasa bile, Göktürk hakanlarında görülen daha uzun bir unvanın kalıntısı olma ihtimali vardır. Eğer durum böyle ise, buna tevaful eden isim de Batı Göktürk devletinin son dönemlerinin önemsiz hükümdarlarından birine aittir. Tarihte *Tu-lu Han* olarak bilinen hakanın tam unvanı *Tong Alp Silingbir Dulu Han*'dır. Yani bugünkü Türkçeye çevirisi "Işık saçan büyük kahraman Dulu Han" olmaktadır ki Gumilev, burada kullanılan *Tong* kelimesinin Türkçede "güçlü" ya da "kahraman" anlamına geldiğini belirtmektedir.³² Bu kişi, Batı Göktürk devletinin son büyük hükümdarı T'ung Cabgu (ya da T'ung Yabgu)'nun oğlu ve ondan sonra tahta oturan çöküş döneminin küçük ve etkisiz hükümdarlarından biridir. Daha sonra tahtını 634 yılında kardeşi *Tong Şad*'a teslim ederek iktidardan çekilmiştir.

Görüldüğü gibi bir dönem Batı Göktürklerinde *Tong* (belki de *Tung*) ismi ya da unvanı peş peşe kullanılmıştır. *Tunga* sözcüğünün *Tong* ya da *Tung*'dan, aralarında anlam bağı varsayılarak türetilmesi çok muhtemeldir veya

³² L. N. Gumilev, *Eski Türkler*, Selenge Yayınları, s. 267.

belki her ikisi aynı sözcüktür. Bu durumda bir dönem Göktürk hükümdarları için peş peşe kullanılan Tung ya da Tong kelimesi, Tong Alp Silingbir Dulu Han'ın isminde, Yusuf Has Hacib'in eserinde kullandığı Tonga Alp Er ile dikkat çekici kısmi bir benzerlik arz eder. Öyle anlaşıyor ki, ortada güçlü bir Göktürk hatırası var gibi görünüyor. Önemsiz oğul Tu-lu Han'ın bizzat kendi cenaze töreni için yazılmış bir ağıta ait dörtlük her nasılsa Karahanlılar dönemine kadar gelmiştir. Üstelik Tu-lu Han olmasa bile, babası T'ung Yabgu, gerçekten de kendi döneminin en güçlü hükümdarıydı. Ama yine de bu tarihsel anı kırıntıları, Firdevsi'nin İran tarihi üzerine söyleyebildiklerine kıyasla çok zayıf kalır.

Belli ki, geçmiş tamamen unutulmamaktadır. Neredeyse bütün Orta Çağ İslam şairlerinin piri Firdevsi, İran tarihini bulup çıkarmaya fazlasıyla gayret etmiştir ve haklı ününü de bu çabasından dolayı kazanmıştır. Ama eserinin en önemli kahramanı olan Zâl ve Rüstem şahsiyetlerini, yazılı tarih yerine Doğu İran'ın İslamiyet sonrası halk söylencelerinden ve bazı metinlerden devşirdiğine göre³³ o bile üstlendiği görevi kısmen yerine getirebilmiştir. Dolayısıyla hem Rüstem ve hem de onun en büyük düşmanı olan Afrasiyab'ı bir söylence kahramanı olarak görmek daha doğru olacaktır. Bunlara ilham olabilecek belki gerçek bazı olay ve kahramanlar olmuş olabilir ama bunların tarihsel varlıkları, destanlardaki ünleriyle kıyaslandığında hiç de önemli bir yer tutmamış olsa gerektir. Dolayısıyla Şahnâme'yi bir tarih kitabı gibi değerlendiren Yusuf Has Hacib'in, Turan kahramanı Afrasiyab'ın Türkler arasındaki kimliğini teşhis etme çabası akim kalır. Ama yine de Afrasiyab olmasa bile, o sırada başka bir Türk kahra-

³³ Nimet Yıldırım'ın tanıtım yazısı, Firdevsi, *Şahname*, Kabalcı Yayınları, S. 35.

manı doğmak üzeredir. Oğuz Kağan ismi ve imgesi, hem geniş kitleler arasında tuttu, hem de gerçekten beğenildi.

Reşidüddin'in naklettiği Oğuz Destanı'nın çözümlemesini yapan Zeki Velidi Togan önemli bir ayrıntıyı tespit eder:

*"Oğuz Destanında icraatı tavsif olunan Oğuz'un Önasya'ya Atil, Derbend, Mugan yolu ile gelip, fütuhatını tamamladıktan sonra Demavend-Nişabur yolu ile dönmesi gibi, İran Şehname'lerinin tavsif ettiği Afrasiyab da hemen aynı yolla Mugan'a gelip Damgan ve Demavend yolu ile Turan-zemin'e dönmüş gösterilmiştir. Oğuz Destanında Oğuz'la savaştan İt-barak kavmi de Şehname'de zikredilmiştir."*³⁴

Zeki Velidi Togan, bu yeni Oğuz Destanının kimi parçalarının, İskitlerin ilk yazılı kaynaklarda görüldüğü Ön Asya'da M.Ö. 7-8. Yüzyıllara dayanan çok eski bir maziye kadar uzandığını düşündüğü için kendi tespiti olan bu noktayı, yani Oğuz şeceresinin Şahnâme'yi örnek alınarak yazılmış olabileceği ihtimalini pek de önemsemez.³⁵ Oysa yine kendi tespitine göre Oğuz şeceresini yazanların, Selçuklu sultanlarının kendi şecerelerini yazarken başvurdukları hileye belli bir tepkiyi dile getirdiklerinin farkındadır. Bu konuda şunları söyler:

Reşideddin ve Ebülğazi'nin rivayetleri farklı olmakla beraber aynı plan üzerine kurulmuştur. Onlardaki müşterek tasnif, tabii ki Reşideddin veya Ebülğazi'nin işi değildir. Her iki rivayet Selçukluların eseri de değildir. Aksine her iki rivayet de, Selçuklulara muhalefette bulunan çevrelerden çıkmıştır. Alelade Türkmen oldukları

³⁴ Zeki Velidi Togan, **Oğuz Destanı – Reşideddin Oğuznamesi**, Tercüme ve Tahlili, Enderun Yayınları, S. 123

³⁵ Son yıllarda bu destanın İskit döneminin siyasi olaylarını anlattığına ve dolayısıyla destanın başkişisinin de bu dönemde ortaya çıktığına dair Zeki Velidi Togan'ı destekleyen bir sav daha vardır. Bkz. Osman Karatay, **Çağdaş Bilimler Işığında Oğuz Kağan Destanı**, Kripto Yayınları s. 35.

halde kendilerini Afrasiyab neslinden göstermeleri, Kınık boyunun başlangıçta Oğuz kabileleri listesinin sonunda gösterildiği halde, İran fütuhâtından sonra, (Kaşgarlı'da olduğu gibi) Kayı kabilesi yerine, yani listenin başındaki hâkim kabile yerine çıkarmaları beğenilmemiştir. Kınıklar, Ebûlgazi'de gösterildiği gibi, hâkim kabileler listesinin sonundaki Yiva kabilesinin hizmetinde idiler.³⁶

Zeki Velidi Togan biraz kafa karışıklığıyla da olsa doğru bir tespiti hayli yaklaşmış gibidir. Kafa karışıklığının sebebi Oğuzların tarih sahnesine ilk çıktıkları andan beri 24 boydan müteşekkil olduğuna inanmasından kaynaklanır. Hâlbuki daha önce de vurgulandığı gibi VIII. Yüzyıldaki Orhun Yazıtlarında Oğuzlar, Dokuz Oğuz diye tanımlanmaktadır. Buradaki dokuz sıfatı, kesinlikle boy sayılarıyla alakalı olmalıdır. Öte yandan, XI. Yüzyılda Kaşgarlı Mahmut'un Dîvânü Lugâti't Türk'ünde verilen yirmi iki kabile, eski dokuz kabileden farklıdır ve Oğuz birliğine dâhil olan yeni grupların varlığını kanıtlar. Tabi ki bu yeni katılanlar daha önce başka soylardan kopan guruplardır.

Kaşgarlı Mahmut'un eserinde *Kınıklar* gerçekten de listenin en başına yerleştirilmişlerdir.³⁷ Muhtemelen buna sebep, Kaşgarlı'nın eserini yazdığı tarihlerde Kınık boyuna mensup bir sülalenin Selçuklu İmparatorluğunu kurmuş olmasıydı.³⁸ Dolayısıyla Kınıkların boy hiyerarşisinin en tepesinde yer almaları gayet doğaldır. Ama bir diğer ilginç nokta da Selçuklu hanedanının kendini Oğuz şeceresine intisap etmek yerine, tıpkı Karahanlılar gibi hayali bir Afrasiyab şeceresine bağlamalarıdır.³⁹

³⁶ Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı - Reşideddin Oğuznâmesi*, Tercüme ve Tahlili. Enderun Yayınları, S. 124-125.

³⁷ Mahmûd el-Kâşgarî, *Dîvânü Lugâti't Türk*, Kabalcı Yayınları, s. 353-354.

³⁸ Selçukluların Kınık boyundan olduğuna ilişkin bilgi Reşidüddin'de de vardır. Reşidüddin Fazlullah, *Camî'üt Tevarih*, Bilge Kültür Sanat Yayınları. s. 53

³⁹ V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, Divan Kitap, s. 119.

İşte bu noktada Zeki Velidi Togan bir kez daha çuvallar. Çünkü Reşidüddin ve Ebülğazi Oğuznamelerinde listenin en sonunda yer alan Kınıkların bu nüzulunu sorgulayacağı yerde, Kaşgarlı Mahmut'un eserinde en büyük boy olan Kayıların da üzerine çıkarılmasını sorgular ve bunun bir rahatsızlık yarattığını düşünür. Gerçekten de XIV. Yüzyıl'da yazılan Reşidüddin'in Câmî'ü't Tevârîh'inde⁴⁰ ve XVII. Yüzyılda yazılan Ebulgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terâkime'sinde⁴¹ yirmi dört boylu Oğuz birliğinde Kınıklar listenin en sonundadır. Selçuklu hanedanının Oğuz birliğinden kopmasıyla Kınıklar, diğer boylarda biriken hınca maruz kalmışlar ve bu hınc, listenin sonuna atılmalarıyla ifade edilmiş olmalıdır.

Öte yandan, Selçuklu uruğu eski kabile birliğinden ayrılarak devletleşme yolundaydı ve soyla ilgili efsanelerin ve soy vurgularının bu yeni sülalenin kuracağı devlete ayakbağı olacağını düşünüyordu. Bu nedenle soylarının kurucusu olarak Oğuz Kağan yerine Afrasiyab'ı seçmede bir beis görmemişlerdir. Böylece şecerelerini Afrasiyab'a bağlayan yeni bir silsile icat etmişlerdir.

Aslında 11. Yüzyıla gelindiğinde Asya kıtasının büyük bir bölümü üç Türk devleti arasında taksim edilmiş gibiydi. Karahanlılar bunlar içinde en güçlüsü gibi görünür. Gazneliler de en az onlar kadar güçlüdür. Öte yandan Selçuklular henüz merkezi bir otorite ve başkent altında gücünü ispatlamış değildir ama buna rağmen orda teşkilatına geçmiş ve hükümdar ailesinin vassalları durumundaki bütün beylerin (komutanların) tebaaları, binlik sistemine göre üleştirilmiştir. Yani bin çadır veya aile bir beyin üleşi

⁴⁰ Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't-Tawarikh – Compendium of Chronicles*, Part I, Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 1998, s. 25.

⁴¹ Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime*, Simurg Kitapçılık, s. 247-248.

olarak ona tabi kılınmıştı. Bunu, Selçukluların kuruluş döneminin hükümdar sülalesinin başına gelen bir trajediden anlamak mümkündür. Tuğrul ve Çağrı beylerin amcası İsrail, Gazneli Devletinin en büyük hükümdarı olan Mahmut Gaznevi'nin davetine icabet ettiği bir sırada esir edilerek Hindistan'daki bir kalenin zindanına gönderilir. Ona bağlı birlikleri miras kabul eden Tuğrul ve Çağrı Beyler, İsrail'in tebaasını kendi komutaları altına almayı denerler. İsrail'in payına düşen dört bin aileden müteşekkil bu boy-
ların başında Yağmur, Buka, Kızıl ve Göktaş adında dört boy beyinin bulunması, Selçukluların kuruluş döneminde bile eski *orda* teşkilatlanmasının bir gereği olarak binlik sisteminin yürürlükte olduğunu gösterir.⁴²

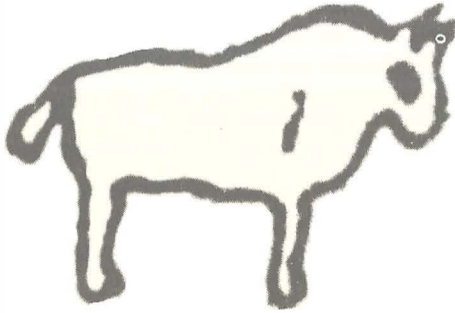
Bu durumdan da anlaşılabileceği gibi birbirine akrabalık bağıyla bağlı eski soy örgütleri aslında 11. Yüzyılın göçebe savaş birliklerinin hiçbirinde görülmez olmuştur. Dolayısıyla da bu eski Oğuz şeceresi ancak 9. Yüzyılda Hazar ve Aral gölleri arasında varlık gösteren Oğuzlardan kalmış öyküler olmalıdır. Muhtemelen hem Dede Korkut öykülerinin ve hem de Oğuz Kağan destanının kökeni, bu puslu tarihte ve bu topraklar arasında ortaya çıkmıştır. Çünkü 11. Yüzyıldan sonraki hiçbir göçebe-çoban devletinde eski boy-kabile örgütlenmelerine dair gerçek örnekler kalmamıştır. Daha sonraki bütün devletlerde (aslında daha öncekilerde de) temel birim, askeri aristokrasiye pay edilmiş binlik ve tümenlerdi. Bunun adı da *orda* sistemidir.

Oğuz Adının Kökeni

Oğuz Destanı, Oğuz boyunun türeyiş hikâyesi olmakla birlikte nedense bizim araştırmacılarımız Oğuz soyunun

42 S. G. Agacanov, Oğuzlar. Selenge Yayınları, s. 284-285.

Türk boyları içinde en eskisi ya da eskilerinden biri olduğuna ilişkin örtük bir inanç taşırlar. Hâlbuki Rus araştırmacı N. A. Aristov, hiç de aynı kanıda değildir. Oğuz boylarının adlarının Orhun yazıtlarında geçmesine rağmen, Aristov bu ismin, totemi öküz olan bütün kabileler için kullanılmış olacağını söyler.⁴³ Belki de onun bu kanaate varmasına sebep, Uygurca Oğuz destanının orijinal yazmasının başında, Oğuz'un resmi diye bir öküz ya da boğa resminin çizimine yer verilmiş olmasıdır. Bu durumda Oğuz kelimesinin kasten öküz kelimesini çağrıştırması istendiği bellidir. Ama böyle kestirme bir kanıta rağmen yine de Oğuz'un tasvirinde yer alan "ayakları öküz ayağı gibi idi" cümlesinde öküz ya da boğa yerine kullanılan sözcük *ud*'dur. Aristov'un açıklamasına yaklaştığımıza göre şimdi onun görüşlerini aktarabiliriz:

"Sır-derya'nın aşağı akımında ve batısında VIII-X. Yüzyıllar arasında ortak bir kabile federasyonu kuran Kanglı ve Kıpçak boylarının kendi ongunu oğuz (öküz)'un adını alması belki şu şekilde izah edilebilir: Daha önce K'ang-chü'nün doğu kesimini hâkimiyet altına alan Karluk hanlarına bağlı olmayan bu ittifak, Kanglı kabilelerinin önemli bir kısmı Karluklara bağlı olduğu için

⁴³ N. A. Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, Selenge Yayınları, s. 184.

Kanglı adını kullanamazdı ve ayrıca Türk (T'u-kü) lere ait olduğundan Kanglılara yabancı olan Türk adını da alamazlardı. Bu yüzden önceki kültlerinden yaygın olan ve ongonu (totemi-y.n.) muhafaza edilen oğuz adını yavaş yavaş benimsediler.”⁴⁴

Bu tespit, Oğuz boyu hakkında önerilen varsayımların en aykırısı olmakla birlikte bir o kadar da zihin açııcıdır. Çünkü Oğuz Kağan destanındaki bazı mitolojik kodlara ışık tutmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi Oğuz Kağan'ın beden tasvirinde onun bedensel gücünü belirtmek için kullanılan “ayakları öküz ayağı gibiydi” tanımlaması ilginç bir etki bırakmaktadır. Sadece bu da değil, eğer Aristov'un önermesi uyarınca bu Oğuz boyları eski bazı boyların bakiyelerinden teşekkül etmişse, vücudunun her özelliği başka bir boyun ongununu ifade ediyor olabilir. Yani “beli kurt beli gibi; omuzları samur omzu gibi; göğsü ayı göğsü gibi”⁴⁵ olduğuna ilişkin tasvirler sadece bedensel gücünü anlatmaya yönelik olmayabilir.

Bu öküz imgesi, söz konusu destanı tarihi Ön Asya uygarlığıyla bağlantılı hale getirir. İşin ilginç yanı kadim toplumların birbirlerini, bizim onları anlayabildiğimizden çok daha iyi kavradıklarını bu destan sayesinde bir kez daha müşahade ediyoruz. Çünkü destanda öküz diye yorumlanan hayvan (aslında bunun boğa olması gerekir), Sümer'den başlayarak semavi denilen dinlerin kuruluşuna kadar o denli önemli bir figür oluşturmuştur ki bu figürü anlamadan dinler tarihine giriş bile mümkün değildir. Bu konunun tahlilini diğer iki kitabımda⁴⁶ ayrıntısıyla anlattığım için bu konuya burada tekrar girmeyeceğim. Ama Uygurca Oğuz Kağan Destanında bu eski geleneğin

⁴⁴ Agy., s. 184.

⁴⁵ W. Bang ve G. R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi (1936) s. 11.

⁴⁶ *Tevrat'taki Ütopya ve Kadim Bilgelik*.

bir anda ortaya çıkması hayli şaşırtıcıdır. Çünkü bu destanın 13. Yüzyılda ve Doğu Türkistan sınırları içerisinde bir kentte yazıldığına ilişkin onca uzman görüşü varken ve yukarıdaki irdelememizde ortaya serildiği gibi Çin felsefesine hayli yakın bir dünya algısıyla biçimlendirilmişken, bu güçlü Ön Asya etkisi durumu hayli karıştırmış oluyor.

Uygurca Oğuz Kağan destanının başkişisi de tıpkı Gılgamış gibi yarı tanrısal niteliklerle donatılmıştır. Olağanüstü vasıfları vardır ve daha bebekken sıradan insanlardan çok daha hızlı büyüme özellikleri gösterir. Yüzü gök, yani mavidir. Bir kere süt emer, ama bundan başka istemez; bir sonraki öğünü çiğ et, çorba ve şaraptır. Hemen konuşmaya başlar, kırk gün içinde büyür, vücudu bir hayvan gibi baştanbaşa kıllarla kaplıdır. Bu süre sonunda ata biner, ava gider.

Ön Asya tanrılarının alamet-i farikası gibi duran boğa olma hali, isminde neşet eder. Ama bu kadar tanrısal niteliklere rağmen tıpkı Gılgamış gibi ölümlüdür. Bu nedenle elini çabuk tutup bir nam bırakmak zorundadır. Sümer-Babil destanında Gılgamış'ın neden *Humbaba* adındaki bir orman canavarıyla mücadeleye girdiği okuyucuyu ikna edecek kadar ayrıntıyla izah edilmiştir. Buna karşın, Uygurca Oğuz Kağan destanında olayların akışında fazla ayrıntıya yer verilmediği için Oğuz'un neden Kiyand adlı tek boy-nuzlu bir canavarla ölümcül bir dövüşe girdiği pek anlaşılamamakla birlikte bunu da, insanlığın bütün edebiyat külliyatının en evrensel eril simgeselliği olarak görmek gerekmektedir. Oğuz'un kiyand'la dövüşünün daha güzelini ve daha ayrıntılı olanını Dede Korkut kitabında Boğaç Han'ın boğayla mücadelesi sahnesinde görüyoruz. Bu, aynı zamanda Freud'un formüle ettiği Oidipus'un ilk cürmü olan tanrı-baba (ya da hem tanrı hem de baba)'nın öldürülüşü-

nün de simgesel bir anlatımıdır.⁴⁷ Dede Korkut'un simgeselleştirdiği bu benlik mücadelesi adına kudretli bir varlığı öldürme teması, ondan önce hem Reşidüddin'in, hem de Ebulgazi'nin Oğuznamelerinde zaten doğrudan, hiçbir simgeselliğe yer vermeden Oğuz'un, babası Kara Han'ı öldürmesi şeklinde anlatılmıştır. Uygurca Oğuz Kağan destanında böyle bir baba katli teması yoktur ya da metnin başının eksik olması hasebiyle bize kadar ulaşamamıştır. Ama kanaatimce Uygurca Oğuz Kağan menkıbesinde böyle bir katliam teması, destanın kurgusuna aykırıdır.

Bu denli Ön Asyalı simgeselliğine rağmen Tanrı Baba'nın, mavi yeleli bir kurt aracılığıyla sevgili oğlunu kollaması, son derece Türksü bir anlatımdır. Çünkü kurt, zaten Hunlardan ve Göktürklerden gelen bir simgeselliktir. Uygurların köken mitinde de böyle bir kurt figürü vardır. Uygurların türeyiş efsanesine göre onlar bir Hun Yabgununun güzel kızıyla bir kurdun birleşmesinden türemiştir. Çinli Wei sülalesinin yıllıklarında yer alan bu öyküyü Turgun Almas şöyle anlatmıştır:

"Vaktiyle Hun kağanının iki güzel kızı varmış. Kızlar öyle güzelmış ki, kağan onları insanoğluyla evlendirmeye kıyamamış ve tanrıyla evlendirmeye karar vermiş. Kızlarını insanlardan uzak tutmak için ülkesinin kuzey bölgesinde insan ayağı basmamış yere yüksek bir kale yaptırmış ve kızlarını oraya yerleştirmiş. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra anneleri kızlarını görmek istemiş, ama kağan insanların kızlarıyla görüşmesinin yanlış olacağını belirterek izin vermemiş. Daha sonra kale çevresinde bir erkek kurt peyda olmuş ve kale surunun dibini kazarak orayı kendine mekân edinmiş. Kızların küçük olanı kaleden çıkıp kurtla evlenmek istemiş, fakat ablası "Kurt bir hayvandır, bir hayvanla

⁴⁷ Boğaç Han, boğayı öldürmekle birlikte hikâyenin devamında babası, Boğaç'ı öldürmeye teşebbüs eder. Bkz. **Dede korkut Hikâyeleri**, Kabalcı Yayınları, s. 41.

nasıl evlenirsin? Böyle yaparsan atalarımızın şerefini lekelemiş olursun” demiş. Ama öteki, “O kurt değil, kurt kılığına bürünmüş bir tanrıdır, ben onunla evleneceğim” diyerek aşağı inmiş ve kurtla çiftleşip çocuklar doğurmuş. Bu çocuklar zamanla çoğalmışlar ve onların torunları “Yüksek Tekerlekli Arabalılar” diye adlandırılmış. İşte Uygurlar böyle ortaya çıkmıştır.⁴⁸

İşte Uygurca destanda Oğuz Kağan’ın askeri seferleri sırasında orduya refakat eden kurt figürü muhtemelen yukarıdaki efsanedeki figürle aynıdır. Bu göksel kurdun yardımından anlıyoruz ki Oğuz Kağan, İslamiyet sonrası Oğuznâmelerde anlatıldığı gibi babasını (Kara Han’ı) öldürmek yerine, ilahi babanın inayetine mazhar olan başka bir profil çizmektedir.

Uygurca versiyonun Ön Asya’yla bağlantısı sadece simgeselliklerde görülmez. Bir de Oğuz’un Suriye ve Mısır fetihlerini anlama meselesi vardır. Bu coğrafyalar Uygurların asla gitmediği diyarlardır. Zaten bazı araştırmacıların öne sürdüğü gibi, efsane kahramanının İskit kökeni ihtimaline, Uygurca Oğuz Destanında verilen bu coğrafi isimler sebep olmaktadır.

Bu durumda bakış açımızı mutlak değiştirmemiz ve Ba-haettin Ögel’in, bu destanı yazan Uygurların Mani inancında oldukları ayrıntısına dikkat etmemiz gerekmektedir. Mani inancı, bu kadim Ön Asya simgeselliklerinin Uzak Asya’ya gelişini açıklamak için mükemmel bir imkân sunmaktadır. Orhon Uygur Devletinin en kudretli hükümdarlarından biri olan Böğü Han zamanında onun iradesiyle Manicilik bu devletin resmi dini olmuştur (762). Ama öyle anlaşıyor ki, bu devletin halkı hiçbir zaman tek bir inanç sistemi altında birleşememiştir. Bu devlet yıkıldıktan sonra onun yerine kurulan devletlerden biri olan Uygur İdikut

⁴⁸ Turgun Almas, *Uygurlar*, Selenge Yayınları, s. 46-47.

Hanlığı (850-1335) İslamiyet'i kabul etmemiş ve halkın bir kısmı eski Mani dinini devam ettirmekle birlikte çoğunluğu Budizme geçmiştir.

Bahattin Ögel'in bütün tanrısal varlıkların ışık huzmelerinden çıkmasına dayanarak Mani dininin etkisinde yazıldığını varsaydığı⁴⁹ Uygurca Oğuz Kağan Destanının, Turgun Almas'ın ileri sürdüğü gibi⁵⁰ İdikut Hanlığının topraklarında yazılmış olması son derece akla yatkındır. Bugünkü Doğu Türkistan sınırları içinde bir devletin Ön Asya'nın kadim simgeselliklerini bu denli iyi özümseyebilmesi için İdikut Hanlığı içerisinde olduğu gibi halkın önemli bir kısmının Ön Asyalı Maniheizt ve Nesturi Hristiyan olması yeterli gelebilir. Bu durumda birçok araştırmacının kafasını karıştıran Oğuz'un Suriye ve Mısır'ı fethetmesi meselesi ancak simgesel yoldan bir çözüme yaklaşır. Eğer Oğuz Kağan tiplemesi, Suriye'ye kadar giden ama Mısır'a, Memlûkuların direnişi yüzünden hiçbir zaman geçemeyen Cengiz İmparatorluğunun kurucusundan ilham almamışsa, kesinlikle Mani'nin kendisinden ilham almıştır. Çünkü onun ardıllarının bir zamanlar dinlerini yaydığı ve hatırı sayılır bir kitleye ulaştığı topraklardan birisi de Mısır'dır.⁵¹

Türkler (Uygurlar) kendilerine yabancı bir boğa simgeselliğini yeni girdikleri Maniheizm çerçevesinde, tanrısallığın mutlak ifadesi olduğunu çok çabuk fark etmişler ve tıpkı bir Ön Asya mitosu kadar başarılı bir kurgu yaratmışlardır. Yoksa Aristov'un öne sürdüğü gibi Türk boylarında öküz ya da boğa totemi ve bunun çevresinde şekillenen bir totemizm yoktu. Zaten olamazdı da. Çünkü bütün tarihsel örnekler gösteriyor ki evcilleştirilen hayvanlar üzerine bir

⁴⁹ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi I. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Yay., s. 94-95.

⁵⁰ Turgun Almas, **Uygurlar**, Selenge yayınları s. 406.

⁵¹ Şinasi Gündüz, **Yaşayan Dünya Dinleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 493.

totem inancı şekillendirmek mümkün değildir. Boğa kütü, aslında bütün semavi dinlerin unutmak istediği, bugünün dindarını mahcup eden karanlık ve ilkel bir geçmişin anısıdır ve tamamıyla Ön Asyalı'dır. Fakat ne kadar unutulmaya çalışılsa da özellikle Hristiyan-Yahudi çevrelerde çok canlı izler bırakmıştır. Örneğin Michelangelo'nun ünlü Musa heykelinde bile yattığı yerden kızgınlıkla doğrulan Musa'nın başındaki bir çift küçük boynuz (aslında bunlar sanatçı tarafından birer ışın demeti şeklinde gösterilmeye çalışılmıştır) bütün sanat çevrelerinin teviline rağmen hâlâ tanrısal bir kudreti ve gazabı simgelemektedir. Bu kadar kısa bir zaman öncesine kadar yanı başımızda duran gerçekleri o günün Uygurlarının anlamaması mümkün değildi.

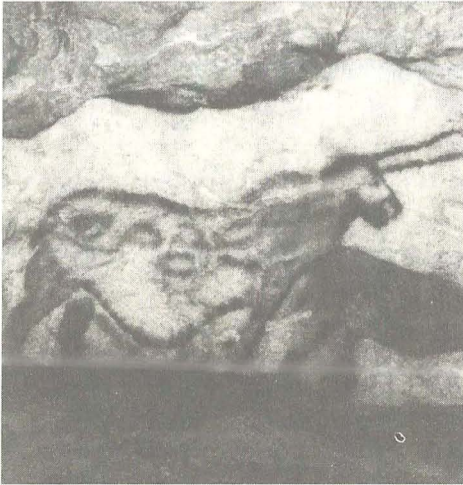
Uygurca Oğuz Kağan destanının "öküz" ismi üzerinde kurgulanmasına ve onla ilgili kadim simgeselliklerden yararlanılmasına rağmen, aslında son yıllarda bilim çevreleri bu ismin ok+u+z şeklinde kök ve eklerden terkip olduğu konusunda hemfikirdir.⁵² Bu durumda isim, oklar-kabileler anlamı kebpetmektedir. Tabi ki sondaki "-s" takısının Ari dillere özgü bir çoğul eki olduğu da ayrıca ilginç bir nokta teşkil etmektedir.

Destandaki bir başka Ön Asyalı etki de, Kiyand adlı canavardır. Destanı Türkiye Türkçesine ilk kazandıran kişiler olan Bang ve Rahmeti, bu canavarı "gergedan" olarak tercüme etmişlerdir. Bu kelimenin Türkçe olmadığı bilinir ve muhtemelen Turfan şehrinde oturan bir yazarın kendi havalisinde hiç bulunmayan böyle iri bir hayvanı Hindistan'dan gelen tacirlerden işterek onu destanın gereksindiği canavar imgesiyle örtüştürmesi hayli akla yatkındır. Ama bu akla yatkınlığa rağmen gergedanın otçul bir hayvan oluşu, destanda Oğuz'un, yem olarak kullandığı

⁵² Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat Yay., s. 239.

iki hayvanı yemesi anlatımıyla tam örtüşmez. Bu nedenle kimi araştırmacılar bu hayvanın efsanevi unicorn-tekboynuz olması gerektiğini ileri sürerler.⁵³

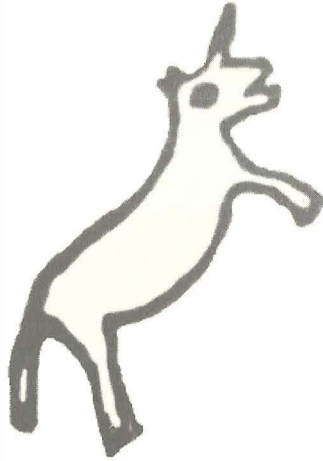
Aslında bu çözüm fantastik görünse bile efsane sistematigine daha uygundur. Unicorn, Eski Yunan mitolojisinde tek boynuzlu at olarak tasvir edilmiştir ama aslında bu tür karışık varlıkların ilk örneği yine Paleolitik Döneme kadar uzanır. İnsanlığın imge dünyasının temel figürlerinin çoğunun ilk prototiplerinin Taş Devrinde (avcı-toplayıcı üretim biçiminde) biçimlendirilmesinden daha ilginç, bu dönemin, dünyada en erken Ön Asya coğrafyasında yaklaşık 14 bin yıl önce sona ermeye başlamasına rağmen fikirsel yaratımlarının yakın zamanlara kadar ulaşmış olmasıdır. Bu fantastik yaratıkların ilk örneklerinden biri, mağara sanatının en güzelleri arasında sayılan Fransa'daki Lascaux'dedir.⁵⁴

⁵³ Mustafa Sözen, *Çağdaş Bilimler Işığında Oğuz Kağan Destanı*, Kripto Yayınları, S. 93.

⁵⁴ Norbert Aujoulat, *The Splendour of Lascaux*, Thames&Hudson Ltd. sayfa 69.

Uygurca destanın çiziminde şaha kalkmış hayvan ata daha çok benziyor olsa bile bu yüzeysel benzerliğin pek de bir önemi yoktur. Burada dikkat etmemiz gereken asıl husus, canavarı genel hatlarıyla otobur bir hayvana benzetme isteğidir. Önce Lascaux'de, sonra da Girit'teki ünlü Minos sarayının labirentlerinde yaşadığı varsayılan ünlü Minoturos imgeleri arasındaki ortak nokta, insan yiyen bu canavarların otoburlara has özelliklere sahip olmalarıdır. Lascaux yaratığının ağız ve kafa yapısı etoburları andırmasına rağmen bir çift boynuzla donanmıştır. Ondan binlerce yıl sonrasında Eski Yunan mitolojisinde ortaya çıkan Minoturos da aslında et yiyen bir boğa'dır.

Son Buzul Döneminde (resmin yapıldığı dönem) Lascaux mağarasının çevresinde onca devasa hayvan varken (mamutlar, gergedanlar, kaplan türleri) ve bunların avlanmasında taş uçlu mızraklardan, ok uçlarından ve meşalelerle taşınan ateşten başka hiç bir silahları yokken, mağara insanı niçin daha başka bir korku ögesi yaratmak istemiş olabilir ki?

Aslında sorunun cevabı hayli evrensel bir ilkeye dayanır. Korkuya sebep olan şey, olgunun gözlemlenebilir mantıksal sırayı izlememesidir. Yani ot yiyen ve bedensel yapılarıyla rahatlıkla etoburlardan ayrılabilen hayvan türlerinden birinin et yemeye başlaması, bu mantıksal sıraya terstir ve insana o ana dek bildiği bütün doğruları kafasından silmesi gerektiğini gösterdiği için dehşetengizdir. Bilimsel ve mantıki bilgi yerlebir olduğu için kişi, kendini bilimsel bilginin ya da mantıki sürecin ıstıtamadığı bir karanlığın içinde bulur. Belki bu nedenle Oğuz, canavarın gücünü denemek için önce bir geyiği söğüt dalıyla ve sonra da bir ayıyı altın kemeriyle ağaca bağlamıştır. Muhtemelen altın kemer canavarın ilgisini neyin çektiğini sınamak içindir. Canavar, ayının etine talip olduğu için insan türüne özgü zekâyâ ve kurnazlığa sahip olmadığını ifşa eder. Bu iki denemeden sonra Oğuz, canavarı sınıdığı yerde bizzat kendisi bekler. Yaratık geldiğinde ilk hamleyi yapan canavarın saldırısını kalkaniyle savuşturur ve sonra demir kargısını canavarın başına saplayıp öldürür. Böylece mantıki süreç tekrar yerine oturur. Oğuz, hayvanın hakkından demir kargısıyla gelebildiğini görür. Ertesi gün bir ala doğanın canavarın bağırsaklarını didiklediğini fark eder ve onu da bakır okuyla öldürür. Bu zaferini özellikle vurgulamak için şöyle der:

“Canavar geyiği yedi, ayıyı yedi. Kargım onu öldürdü; demir olduğu için... Gergedanı ala doğan yedi. Yayım, okum onu öldürdü; bakır olduğu için...”⁵⁵

Burada kesinlikle besin piramidine ilişkin bir mantıksal görüş vardır. Ağaca önce geyiği bağlar, canavar onu yer. Bir sonraki sefer geyiği avlayabilen bir avcı olan ayıyı

⁵⁵ W. Bang ve G. R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi (1936) s. 13.

bağlar ama canavar ondan da güçlüdür ve besin piramidinde ayının üstünde olduğunu kanıtlar. Ama insan, besin piramidinin en tepesindedir ve canavarın da üstünde yer alır. Bunu bedensel yeteneklerinden ziyade demiri kullanmasını bilmekten dolayı yaptığının farkındadır. Oğuz, canavarın bağırsaklarını yiyen ala doğanı da öldürür. Buradaki mantık şudur: Ala doğan canavarın etini yiyerek sahip olduğundan daha fazla bir güç kazanabilir. Bu eski bir inanıştır ve örneğin Çin’de bugün bile insanlar yırtıcı hayvanların bazı uzuvlarını yiyerek onun gücüne sahip olabileceklerine inanmaktadırlar.

Böylece korku ögesinin üstesinden gelinmiş olunur. Bütün kutsallaştırılmış totem hayvanlarının başına gelen bir sondur bu. Ama Oğuz Kağan destanının yazıldığı çağda hâlâ faal bir totemizmden bahsetmek imkânsızdır. Bu nedenle totemizm kalıntısı olan kutsal hayvan yerine, daha sonra tamamen masallara terk edilmiş ve eski kutsal hayvanın çarpık bir imgesinden başka bir şey olmayan canavarlar mutlaka öldürülecektir. Çünkü bu edebiyat ürünleri, özü gereği erkek çocukların eğitimi için işlev gören araçlardır. Dolayısıyla da kudretli bir varlığın öldürülebilir olduğunun kanıtlanamaması, çocuğun erişkin olduğunda dahi baş edemediği fobilere ve psikozlara dönüşmesinin yolunu açabilir ve bu kesinlikle arzu edilen bir durum değildir.

* * *

Şimdi en başa dönelim ve Oğuz ittifakının, eski ana kütleden ayrılarak diğerleriyle aralarına bir mesafe koyuşunun öykülerine bir göz atalım.

Destanın başkişisi olan Oğuz, Uygurca yazılan ve bütün külliyatın en otantığı olan metinde açıkça “Ben Uygurların kağanıyım,” demektedir.⁵⁶ Oğuz boylarıyla Uygur kavmi-

⁵⁶ Age., s. 17

nin ayrı olarak telakki edildiği diğer Oğuz Kağan destanlarında Uygurlar, Oğuz'un ad koyduğu kavimlerden biri olarak gösterilir. Bu durumda eski soyların bakiyeleriyle kurulan yeni boy ittifakının bir ulus olabilmesi için eski ana boylarla ilişkinin yeniden ve bu defa yeni boyun inisiyatifinde düzenlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle Oğuz Kağan'ın ağzından yeni boy ittifakında yer alanlar için, eski soylarına isim verilmesi sahnesi sergilenir. Bu şekilde, hem diğer akrabalarıyla aralarına bir mesafe konmuş olur, hem de yeni tertip edilmiş olan boy ittifakı, geride kalan akrabalarından daha kadimmiş gibi gösterilir. Oğuz Kağan'ın isim verdiği soy atalarından biri *Kıpçak*'tır. Kıpçak, Aristov'a göre Kanglı kabile federasyonunun en büyük bakiyesi ve mirasçısı olduğuna göre Oğuz Kağan'ın isim vermeye onunla başlaması daha da manidar bir hal almaktadır. Çünkü yine Aristov'a göre Kanglıların bir kısmı da kendini Oğuz olarak tanımlamak zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla da bu efsanede isim verilen her kabile atası, aynı zamanda Oğuzların da en yakın soydaşları olmaktadır.

Uygurca Oğuz Kağan destanında Kıpçak adını alan bey, Oğuz'un ordusuna İtil ırmağını geçirmek için kıyıda bulunduğu ağaç ve dal parçalarından sal yapan kişidir.⁵⁷ Gerçek adı Uluğ Ordu Beg olmasına rağmen gösterdiği bu yararlıktan dolayı yeni adı olan Kıpçak'ı, Oğuz Kağan ona verir.

Ebulgazi Bahadır Han'ın Oğuz Kağan destanında da, Kıpçak adlı kişi bir beyin oğludur. Bu bey, İt Barak kavmiyle yapılan savaşta ölür ve hamile karısı da, geri çekilen Oğuz'un ordusuna yettiği sırada daha fazla bekleyemeyerek bir ağacın kovuğunda çocuğunu doğurur. Ebulgazi Bahadır Han'ın açıklamasına göre eski Türk dilinde içi

⁵⁷ Agy., s. 23

boş ağaca Kıpçak denirmiş. Çocuk da bir ağaç kovuğunda doğduğu için bu adı almış.⁵⁸

Reşidüddin’de de konu aynı biçimde işlenmiş, İt Barak kavmiyle yapılan savaşta kocası öldürülen kadının bir ağaç kovuğunda çocuğunu doğurmasından sonra evlatlık olarak yanına aldığı oğluna Kıpçak adını, Oğuz Kağan bizzat kendi vermiştir.⁵⁹

Uygurca Oğuz Kağan destanında bir başka isim koyma hikâyesi daha vardır. Oğuz Kağan yine askeri bir sefer sırasında çok sevdiği alaca renkli atı *Muz* (buz) *Tağ’a* kaçar. Oğuz Kağan bu atını çok sevdiği için hayli üzüntü duyar. Ama askerleri arasında “ne tanrıdan, ne de şeytandan korkan” bir bey vardır. Yürüyüşe ve soğuğa dayanıklıdır. Bu bey, atı getirmek için dağa gider. Dokuz gün sonra atla birlikte Oğuz Kağan’ın huzuruna varır. Muz (buz) Tağ’ın karından ve soğuğundan karla kaplanmış, bembeyaz olmuştur. Oğuz Kağan, atına kavuşmanın mutluluğuyla neşelenir ve: “Sen buradaki beylere baş ol ve senin adın ebediyen Karluk olsun der.”⁶⁰

XVII. yüzyılda Ebulgazi tarafından yazılan destanda, Oğuz Kağan biraz da Cengiz Han’a benzemiş olarak bütün Moğol ve Tatar halkının askerlerini toplayıp Taşkent, Semerkant ve Buhara’yı kuşatır ve fetheder. Oradan Belh’e yönelir. Belh’i de fethettikten sonra Gur vilayetine (Afganistan) yürür. Bu sefer kışa denk geldiği için Gur dağlarına çok kar yağmıştır. Askerlerine kendinden geri kalmamasını tembihlemesine rağmen ilkbaharda askerlerini

⁵⁸ Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime*, Simurg Kitapçılık, s. 238.

⁵⁹ Rashiduddin Fazlullah, *Jami’u’t-Tawarikh – Compendium of Chronicles*, Part I, Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 1998, s. 30.

⁶⁰ W. Bang ve G. R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi (1936) s. 25.

saydığında bir kısmının eksik olduğunu görür. Birkaç gün sonra bir grup asker hanın huzuruna varır ve durumlarını anlatır. Yeni gelen bu adamların söylediğine göre orduyla birlikte hareket ettikleri bir gece yağın kar yürüyüşlerine engel olmuştur. O geceyi bulundukları yerde gecelemele-
rine rağmen bütün atları ve develeri ölmüştür. Bu nedenle ordugâha yayan olarak gelip yetişmişlerdi. Oğuz Kağan bu topluluğa *Karluk* adını verir.⁶¹ Karluklar, Karahanlı devletinin kurucu boyudur.

Uygurca yazılan Oğuz Destanında onu Kalaç'lara isim verirken görüyoruz. Bir gün sefer sırasında Oğuz'un karşısına duvarları altından, pencereleri gümüşten ve çatısı demirden bir ev çıkar. Ev kapalıdır ve anahtarı da yoktur. Bu evin açılması görevini Tömükdü Kağul adındaki becerikli bir askerine tevdi eder. Ona, "kal ve aç" dediği için onun soyundan gelenlere *Kalaç* denilmeye başlanır.⁶²

Ebulgazi'nin eserinde *Kalaç* boy adı da eşinin hamile olmasından dolayı ordunun arkasında kalan birine istinaden verilir. Bu kişi Oğuz Kağan'ın huzuruna çıkarıldığında karısını ne zorluklarla doyurmaya çalıştığını anlatır. Oğuz Kağan bu adama at ve biraz yiyecek verdikten sonra "Bu orduya katılma" diye talimat verdikten sonra 'Kal aç!' deyip yola koyulur. Bütün Kalaç'lar bu adamın soyundan türerler.⁶³

Reşidüddin'de de emrine uymamış bir askere karşı kızgınlıkla sarf edilen aynı ilenme sözü bulunmaktadır.⁶⁴

Uygurca Oğuz Destanında Cürcetlerin kağanıyla yapılan bir savaşta o kadar çok ganimet kazanılmıştır ki bunu

⁶¹ Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime*, Simurg Kitapçılık. s. 240.

⁶² W. Bang ve G. R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi (1936) s. 25.

⁶³ Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime*, Simurg Kitapçılık. s. 240-241.

⁶⁴ Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't-Tawarikh – Compendium of Chronicles*, Part I Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations 1998, s. 30.

taşımak için askerlerden biri, Barmaklığ Çosun Billiğ bir araba yapar. Cansız ganimetleri arabaya yükler, canlı ganimetleri de arabaya koşar ve ganimetleriyle birlikte oradan ayrılır. Bunu gören bütün askerler onu taklit ederek birer araba yaparlar. Arabayı çekerken de “Kağa... Kağa...”⁶⁵ diye bağırırlar. Oğuz Kağan bu manzarayı görüp güldükten sonra onlara Kağaluğ adını verir.⁶⁶

Bütün Kanglı soyu bu askerlerden türemiştir. Zaten Reşidüddin’de ve Ebulgazi’de bu kağrı yapma hikâyesi benzer şekilde tekrarlandığı gibi isim olarak da Kanglı adı burada kullandığımız halini almıştır. Öyküden de anlaşılacağı gibi başlangıçta aynı ve bir boydan olan Oğuz Kağan ve askerleri her biri yeni bir boyun kurucusu olarak ayrı boylara bölünmüş olmaktadır.

Asıl ilginç Çin kaynaklarında “yüksek arabalılar” anlamına gelen bir kelimeyle ifade edilen Kao-ch’e’lerin durumudur. Oğuz destanındaki Kanglıların soyu hakkındaki isimlendirmede bu Çince isme bir atıf vardır. Bilindiği kadarıyla Kao- ch’e’ler, Ting-ling’lerin devamı ve daha yakın zaman içindeki Töles’lerin atalarıdır.⁶⁷ Aynı Kao-ch’e’ler, Uygurların da atalarıdır. Daha doğrusu Uygurlar bu eski kavmin kollarından biridir.⁶⁸ Destan, Çinlilerin taktığı bir ismi (Yüksek Arabalılar) biraz karıştırarak da olsa başka bir soya ya da soyun arta kalanlarına Oğuz Kağan tarafından takdir edilmiş gibi göstermiştir. Oysa Oğuzlar da bu Kao- ch’e’lerin torunlarından ve destanı yazan kişi, kendi geçmişlerine ait bu ismin farkından-

⁶⁵ Bugün kullandığımız kağrı sözü de bu kelimedenden gelir.

⁶⁶ W. Bang ve G. R. Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı**, Burhaneddin Basımevi (1936) s. 25.

⁶⁷ Ahmet Taşağıl, **Kök Tengri’nin Çocukları**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, s. 196.

⁶⁸ N. A. Aristov, **Türk Halklarının Etnik Yapısı**, Selenge Yayınları, s. 33.

dır. Fakat eski ortak geçmişe ait bu tanımlama bu defa Oğuzların dışındaki yakın akrabaları kendilerinden ayrı göstermek için verilmiştir.

Oğuz'un boy kurucularına isim verdiği olaylar anlatıldıktan sonra Uygurca Oğuz Kağan destanı, baştan beri büyük bir edebi tutarlılıkla ve yoğunlukla devam ettirdiği kurgusunu daha önce irdelenen gök grubundan Bozoklar⁶⁹ ve yer grubundan Üç-oklar'a dâhil altı oğluna ülkesini taksim etmesi sahnesiyle son bulur. Bilinebildiği kadarıyla Uygurca destanın daha öncesi ve daha sonrasını oluşturan başkaca bölümler yoktur. Dolayısıyla da yukarıda irdelenen felsefi boyutlardan vareste olarak destanın asıl amacı, Oğuz boylarının, içlerinden çıktıkları daha kadim soylardan bile eski olduklarını kanıtlama gayretidir. Burada zikredilen bütün kadim soyların bakiyelerinin Oğuz'un yirmi dört torununa nispet edilen boylar içinde yer aldıklarını düşünmek pek de yanlış olmaz.

⁶⁹ Bu isim altın yayı üç oğluna taksim etmek için kırıdğı için bozuk anlamında kullanılır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Taşağıl, **Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ahmet Taşağıl, **Kök Tengri'nin Çocukları**, Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- A. Hitler, **Kavgam**, Bilge Karınca Yayınları.
- Arif Müfit Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, T.T.K Yayınları.
- Aristoteles, **Sparta'da Mükemmel Toplum**, Kaynak Yayınları.
- Bahaeddin Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi C. I**, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bahaeddin Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II**, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi Cilt I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- B. Y. Vladimirtsov, **Moğolların İçtimai Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Chuang Tzu, **Taoculuk Üzerine Meseller-Diyaloglar**, Yol Yayınları.
- Cornelius Tacitus, **Germania**, Kabalcı Yayınları.
- Dede Korkut Hikâyeleri**, Kabalcı Yayınları.
- Ebulgazi Bahadır Han, **Şecere-i Terâkime**, Simurg Kitapçılık.
- Erich Fromm, **Rüyalar Masallar Mitoslar**, Arıtan Yayınevi.
- Erik Hornung, **Mısır Tarihi**, Kabalcı Yayınları.
- Friedrich Engels, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Sol Yayınları.
- Friedrich Engels, **Tarihte Zorun Rolü**, Sol Yayınları.
- Gaius Julius Caesar, **Gallia Savaşı**, Alfa Yayınları.
- Gordon Childe **Kendini Yaratan İnsan**, Varlık Yayınları.
- G. Thomson, **Aiskhylos ve Atina**, Payel Yayınları.
- Herodotos, **Herodot Tarihi**, Remzi Kitabevi.

- Jean-Paul Roux, **Eski Türk Mitolojisi**, Bilgesu Yayınları.
- Karl Marx - Friedrich Engels, **Komünist Manifesto**, Alter Yayınları.
- Ksenofon, **Sparta'da Mükemmel Toplum**, Kaynak Yayınları.
- L. H. Morgan, **Eski Toplum**, Payel Yayınları Cilt I.
- L. H. Morgan, **Eski Toplum**, Payel Yayınları Cilt II.
- L. N. Gumilev, **Eski Türkler**, Selenge Yayınları.
- L. N. Gumilev, **Hunlar**, Selenge Yayınları.
- Mahmûd el-Kâşgarî, **Dîvânü Lugâti't Türk**, Kabalcı Yayınları.
- Michael D. Coe, **Mayalar**, Arkadaş Yayınları.
- Muharrem Ergin çevirisi, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları.
- Mustafa Sözen, **Çağdaş Bilimler Işığında Oğuz Kağan Destanı**, Kripto Yayınları.
- N. A. Aristov, **Türk Halklarının Etnik Yapısı**, Selenge Yayınları.
- Nimet Yıldırım'ın tanıtım yazısı, **Firdevsi, Şahname**, Kabalcı Yayınları.
- Norbert Aujoulat, **The Splendour of Lascaux**, Thames&Hudson Ltd.
- Osman Karatay, **Çağdaş Bilimler Işığında Oğuz Kağan Destanı**, Kripto Yayınları.
- Otto Rank, **Doğum Travması**, Metis Yayınları.
- Platon, **Devlet**, Remzi Yayınları.
- Plutarkos, **Sparta'da Mükemmel Toplum**, Kaynak Yayınları.
- Ray Huang, **Çin Tarihi - Bir Makro Tarih Yaklaşımı**, İstanbul Bilgi üniversitesi Yayınları.
- Rashiduddin Fazlullah, **Jami'u't-Tawarikh – Compendium of Chronicles**, Part I, Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations 1998.
- Reşidüddin Fazlullah, **Cami'üt Tevarih**, Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Ruth Benedict, **Kültür Kalıpları**, Payel Yayınları.
- S. Freud, **Cinsiyet Üzerine**, Say Yayınları.
- S. Freud, **Dinin Kökenleri**, Payel Yayınları.
- S. G. Agacanov, **Oğuzlar**, Selenge Yayınları.
- Sun Tze, **Savaş Sanatı**, Anahtar Kitaplar Yayınları.
- Şinâsi Gündüz, **Yaşayan Dünya Dinleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Talat Tekin çevirisi, **Orhon Yazıtları**, Türk Dil Kurumu.
- Turgun Almas, **Uygurlar**, Selenge Yayınları.
- W. Bang ve G. R. Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı**, Burhaneddin Basımevi (1936).
- Woodbridge Bingham, **The Founding of The T'ang Dynasty**, Octagon Books (1970).
- Wolfram Eberhard, **Çin Simgeleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınları.

- Wolfram Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- V. V. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi**, Divan Kitap.
- V. V. Struve, "Some New Data On The Organization Of Labour And On Social Structure In Sumer During The Reign Of The IIIrd Dynasty Of Ur" **Ancient Mesopotamia Sosyo-Economic History**, Nauka Publishing House.
- Xenophon, **The Polity of the Athenians and the Lacedaemonians**, Translation by H. G. Dakyns, (Erişim Tarihi: 30.09.2015) <https://ia601407.us.archive.org/5/items/polityatheniansa01178gut/pl-tis10txt>.
- Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayınları.
- Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, Çeviren: Ayşegül Çakan, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zeki Velidi Togan, **Oğuz Destanı - Reşideddin Oğuznamesi**, Tercüme ve Tahlili. Enderun Yayınları.

KAAN POLATLAR

Göçebe-Çoban Halkların Tarihsel Roller

Bütün siyaset felsefelerinin temel sorunu, özünde, artı-nüfus'un istihdamını düzenleyecek çözümler sunmaktır. Malthus'tan günümüze miras kalan bu lanetli kavram, kapitalizmin gündemine gelip oturmada önce, tarihsel süreç, aslında artı-nüfus sorununa kendince bir çözüm yolu buluyordu. Kapitalizm öncesi toplumlar da uzun bir dönem boyunca nüfus hareketlerini düzenleyen en büyük etken göçebe-çobanların varlığıdır.

Göçebe-çobanların uygarlık kavramı üzerindeki etkileri bilinmeden, uygarlık kavramının ne olduğunu anlamanın imkânı yoktur.

34 TL

facebook.com/dogukitavevi

twitter.com/dogukitavevi

9 786059 093668

online kitap satış

www.dogukitavevi.com

